

Filologi og hermeneutikk

Bidrag til ein konferanse halden av Nordisk Nettverk for Edisjonsfilologar 16.–18. september 2005

Redigert av Odd Einar Haugen, Christian Janss & Tone Modalsli

Solum Forlag

Oslo 2007

Utgjeven med stønad frå Institusjonen Fritt Ord, Letterstedtska Föreningen, Nordisk Kulturfond, Universitetet i Oslo & Stiftelsen Riksbankens Jubileumsfond

Nordisk Nettverk for Edisjonsfilologar <http://www.nnedit.org>

© Forfattarane og Solum Forlag as, Oslo

ISBN 978-82-560-1576-4

Printed in Norway by PDC Tangen as

Abstract Filologi og hermeneutikk. Red. av Odd Einar Haugen, Christian Janss & Tone Modalsli. (Philology and Hermeneutics, ed. by Odd Einar Haugen, Christian Janss & Tone Modalsli), Nordisk Nettverk for Edisjonsfilologar. Skrifter 7, Solum Forlag, Oslo 2007. ISBN 978-82-560-1576-4

The present volume consists of seven papers presented at a conference organized by the Nordic Network for Textual Critics (Nordisk Nettverk for Edisjonsfilologar, NNE) at Voksenåsen in Oslo, Norway, September 16–18 2005. The aim of the conference was to investigate the relationship of philology and hermeneutics, once intimately connected methods of understanding historical texts but now separated after some hundred years of specializing; hermeneutics becoming a part of general philosophy, philology a practical discipline at the outskirts of academic discussions. The following contributions all demonstrate the still important interrelations of the two disciplines: Jon Haarberg: “Commentary or Reading? Philology, Literary Criticism and a Poem by Olaf Bull” Anders Olsson: “Meaning and Materiality. Three Examples of the Relationship between Hermeneutics and Textual Criticism” Hans Walter Gabler: “The Art of Interpretation in Textual Criticism” Johnny Kondrup: “Textual Scholarship and Interpretation. The Hermeneutic Circle in Practice” Paula Henrikson: “Editions and Hermeneutics. A View on Editorial History” Monika Asztalos: “Textual Criticism and Interpretation: Horatius” Einar Thomassen: “Textual Criticism and Canon”.

Innhald

<i>Forord</i>	· 7	Jon Haarberg: <i>Kommentar eller lesning?</i>	· 11	Anders Olsson: <i>Mening och materialitet</i>	· 34	Hans
Walter Gabler: <i>Textkritikens uttydningskonst</i>	· 57	Johnny Kondrup: <i>Editionsfilologi og fortolkning</i>	· 81	Paula		
Henrikson: <i>Textutgivning och hermeneutik</i>	· 105	Monika Asztalos: <i>Textkritik och texttolkning: Horatius</i>	· 130			
Einar Thomassen: <i>Tekstkritikk og kanon</i>	· 142	Litteratur	· 159	Forfattarar og redaktørar	· 172	Register · 000

Forord

Kva er samanhengen mellom filologi og hermeneutikk? – I dagane 16.–18. september 2005 heldt Nordisk Nettverk for Edisjonsfilologar (NNE) sin niande konferanse for å drøfte dette spørsmålet. Konferansen, som samla nesten 60 deltakarar, vart halden på Voksenåsen kultur- og konferansehotell i Oslo og var arrangert av Odd Einar Haugen (Universitetet i Bergen), Christian Janss (Henrik Ibsens Skrifter, Oslo) og Tone Modalsli (Nasjonalbiblioteket, Oslo) i samarbeid med styringsgruppa for NNE.

NNE, som vart skipa i 1995, har sidan 1996 halde konferansar om edisjonsfilologiske emne og har samla forskarar og utgjevarar frå mange ulike miljø. Den nordiske profilen – konferansespråka er dansk, norsk og svensk – sørgjer for verdfull utveksling av erfaringar og teoretiske refleksjonar innanfor ein kjerneaktivitet i humanistisk forskning. NNEs konferansar og skriftserie tek opp edisjonsfilologiske problem knytte til utgjeving av svært ulike tekstar: religiøse skrifter, lovtekstar, historiske kjelder og skjønlitteratur. Utgangspunktet er ikkje i første hand eit arkivfagleg eller bevarande perspektiv, men spørsmålet om *kva* ein bør gjere tilgjengeleg i nye eller betre utgåver, og *korleis* ein kan gjere dette på ein vitenskapleg haldbar måte. Frå første stund har NNE lagt vekt på å ta del i og utforske dei tilskota datateknologien kan gje til fagfeltet.

Bakgrunnen for konferansen i 2005 var ønsket om å diskutere tilhøvet mellom filologi og hermeneutikk, begge disiplinar med lange tradisjonar. Frå å vere ein filologisk metode – forklaring av vanskeleg tilgjengelege skrifter – vart hermeneutikken gjennom romantikken til ei allmenn, filosofisk framstilling av kva forståing er og kan oppnå. Denne utviklinga heldt fram på 1900-talet, samstundes med at filologien vart eit spesialisert fagområde. I dag vert hermeneutikken hovudsakleg forvalta i fag som litteraturvitskap, filosofi og teologi, medan edisjonsfilologien i stigande grad finst i ytterkantane av dei akademiske institusjonane. Konferansen tok sikte på å diskutere tilhøvet mellom filologi og hermeneutikk i lys av at dei har skilt lag som disiplinar, men likevel heng nært saman på eit praktisk og teoretisk plan.

Hans Walter Gabler (München) opna konferansen med å gje eit grunnriss av den metodologiske situasjonen og gjekk vidare til eitt av hovudområda for tekstkritikken: å lese og tyde manuskript. Eksempel frå James Joyce og Virginia Woolf viste at teksttyding alltid inneber fortolking. Gabler tok til orde for at det å skilje ut skriveforløp eller tekstlag i særskilte kompliserte handskrifter er ein føresetnad for å forstå innhaldet i teksten. Tekstkritikken kan med andre ord ikkje berre støtte opp under tolkinga av teksten som eit ferdig produkt, men også vise vegen inn i skriveprosessen, like inn i den kompositoriske tanken bakom skrifta, dit tradisjonell hermeneutikk hittil ikkje har våga seg. Anders Olsson (Stockholm) valde å sjå sambandet mellom hermeneutikk og tekstkritikk frå ein annan vinkel. På grunnlag av ein diskusjon av omgrepa tolking, hermeneutikk og materialitet i teksten lyfte han fram den typografiske forma som berar av mening. Tre ulike eksempel (frå bøker av Björling, Ekelöf og Herder) illustrerte korleis forfattarar medvite har gjeve sine tekstar ei meningsberande grafisk form, noko som i sin tur utfordrar edisjonsfilologen når slike tekstar skal utgjevast. Paula Henrikson (Uppsala) opna med ei jamføring av korleis nykritikarar og tekstkritikarar har sett på oppgåvene til tekstkritikken, og tok deretter steget ut i storpolitikken. Val av forfattarar og tekstar for store og gjerne påkosta utgåver heng nært saman med nasjonsskapande, nasjonale og ideologiske interesser. Med instruktive døme frå utgåver av den svensk-danske Skånelagen dei siste 400 åra synte Henrikson korleis maktaspekt kan verke inn på tekstutgjevinga. Sidan Skånelagen er del av to tradisjonar, er den eit døme på kor ustabil “forforståinga” (Gadamer) kan vere. Johnny Kondrup (København) leidde tilhøyrarane inn i den hermeneutiske sirkelen til eit punkt der edisjonsfilologen ofte vert ståande: framfor tekstrettinga. Etter ei drøfting av filologiens hegemonitap synte Kondrup med hjelp av døme frå Kierkegaards journalar og papir kva for utfordringar filologen kan kome opp i der forståinga er usikker. Utgjevarens horisont og forståing av teksten er nemleg avgjerande for kva han og ho oppfattar som rett og gale i ein tekst. I diskusjon med Gadamer sine filosofiske hermeneutikk la Kondrup fram praktiske moment som er underbelyste i teorien, t.d. den evna teksten har til å kaste om på medvitte til lesaren, og som fortener ei drøfting – til gagn også for filologen i det daglege virket. Monika Asztalos (Oslo) la fram døme frå Horats-forskinga, og gjekk kritisk gjennom inngrep (konjekturar) i diktinga hans og den måten variantane har vorte handsama på i ulike utgåver opp gjennom tidene. Hennar hypotese var at manglande innsikt i den kompliserte referensialiteten i Horats’ dikt har ført til ei rad forvanskningar av (dei tapte) originalane. Den traderte teksten har ofte meir behov for tolkning enn for

tekstkritiske inngrep, samstundes som den på dei omtalte punkta dels gjev ein nøkkel til forståinga av Horats, og dels viser korleis filologar frå tidlegare generasjonar har forstått dikta. Erik A. Nielsen (København) la fram prosjektet LEKSIKON, ei bok under arbeid (og foredraget er derfor ikkje teke med i konferanserapporten). Målet for prosjektet er å registrere biletspråk med røter i Bibelen som gjennom lang tids resepsjon i dikting, salmespråk og på anna vis har funne inngang i daglegspråket. Diskusjonen tok fatt i korleis ein kan leggje fram og kommentere tradisjonsstoff av denne typen. Einar Thomassen (Bergen) såg i sitt bidrag nærare på korleis den filologiske kritikken rokkar ved den overleverte ordlyden i kanoniske tekstar og fortolkinga av dei. Tekstkritikk utøvd på heilage skrifter er vanskeleg og i nokre religionar ikkje tillate, noko som gjer kanonkritikk problematisk. Tekstkritiske utgåver av Det nye testamente har vore styrte i utval, samansetjing og ordlyd av gjeldande ortodoksi og kanon, ikkje av sjølvstendige filologiske vurderingar av tekstane. Jon Haarberg (Oslo) runda av konferansen i form av ein kappestrid mellom litteraturvitskaplege, påstått subjektive *fortolkingar* av Olaf Bulls dikt “Ars longa –” og filologiske, påstått objektive *forklaringar* av teksten. Haarberg gav både ei samanfating av den faghistoriske utviklinga som hadde motivert konferansen, og ein presentasjon av styrkar og veikskapar ved begge metodane. Kven som vinn, filologen eller hermeneutikaren, har på mange vis vore eit institusjonelt spørsmål. Konferansen kom i alle fall samla i mål med ein klar konklusjon og ei tilråding: Filologi og hermeneutikk kan ikkje tenkjast utan kvarandre.

Redaktørane rettar ein stor takk til forfattarane for at dei lét NNE få publisere foredraga, og for at dei var viljuge til å ta arbeidet med å gje dei skriftleg form. Nordiske kollegaer har hjelpt til med å lese korrektur, og skal med dette takkast for denne viktige innsatsen. Vi er òg svært takksame for den økonomiske støtta konferansen fekk frå Institusjonen Fritt Ord, Letterstedtska Föreningen, Nordisk Kulturfond, Universitetet i Oslo, Stiftelsen Riksbankens Jubileumsfond og programkomiteen på Voksenåsen. Utan hjelp frå desse fonda og institusjonane ville det ikkje ha vore mogleg å halde konferansen eller å gjere dei gode resultata offentlege gjennom den boka som no ligg føre.

Bergen og Oslo, mai 2007

Odd Einar Haugen Christian Janss Tone Modalsli

Kommentar eller lesning?

Filologi, litteraturvitenskap og et dikt av Olaf Bull

Filologi og litteraturvitenskap

Ingen kan håpe å få fullt utbytte av et dikt – eller en litterær tekst i sin alminnelighet – uten å lese omhyggelig og ettertenksomt. Vi kaller det nærlesning. I denne artikkelen drøftes de to vanlige formene for praksis vi følger når vi nærleser tekster: den filologiske kommentaren på den ene siden og den litteraturvitenskapelige lesningen, analysen eller tolkningen på den annen.¹ Disse praksisformene er innarbeidede og nedarvede tanke- og lesemønstre vi som lesere og studenter tilegner oss på et tilfeldig punkt i historien uten å stille det grunnleggende teoretiske spørsmålet: Hvorfor gjør vi som vi gjør? Vi er rimeligvis mer opptatt av å mestre de konvensjonene som rår. Og så spør det om vi i det hele tatt finner anledning til – eller kommer på – å vende tilbake fra den overleverte fortolkningspraksisen til de grunnleggende hermeneutiske utfordringene.

Ser vi faghistorisk på saken, synes den tekstfortolkende praksis å ha gjennomgått de mest dyptgripende forandringene i perioden etter annen verdenskrig – i Skandinavia på slutten av 1950- og begynnelsen av 1960-tallet. Den gamle filologien måtte da gi slipp på det faglige hegemoniet, for inn på arenaen, fra vest, kom et nytt fortolkningsparadigme som temmelig snart nærmest ble enerådende. Det gamle, tapende regimet omfattet filologien og litteraturhistorien, det nye og seirende var den såkalte nykritikken, eller skulle vi kanskje like gjerne

Noe terminologisk skille mellom lesning, analyse og tolkning lar seg i praksis ikke opprettholde. I skolen har forvirringen lenge gjort seg gjeldende, og på universitetene er situasjonen neppe særlig annerledes. Se Knudsen (1990, 5–12), som sporer bruken av “analyse” og “tolkning” i offentlige rundskriv og fagplaner.

kalle det litteraturvitenskapen. I Norge, dvs. ved Universitetet i Oslo, ble grunnfaget i allmenn litteraturvitenskap etablert i 1959, og den første lektoren i faget begynte sin gjerning i 1963. Om dette har jeg skrevet før og skal ikke gjenta meg her (Haarberg 2001). Det jeg i denne sammenheng vil påminne om, er at de to regimene holdt seg med hver sin tekstfortolkende praksis. Sterkt forenklet kunne man hevde at *l'ancien régime*, representert ved filologien, søkte meningen i det vi i dag ville ha kalt konteksten, i tekstens genese og dens historiske referanse, mens det nye og revolusjonære regimet, nykritikken eller litteraturvitenskapen, fant alt det trengte, så å si, i teksten selv og dermed foreskrev tekstimmanente lesestrategier. Faget allmenn litteraturvitenskap ble ved opprettelsen nettopp begrunnet i metodologiske hensyn og var fra først av tenkt som et forberedende kurs for litteraturstudenter. Leserkompetansen skulle heves.

Begge de to regimene gjorde krav på Vitenskapeligheten. Filologene så med skepsis og forskrekkelse på litteraturviternes uforpliktende og lettvinde subjektivisme. Litteraturviterne på sin side kunne ikke godt la være å harselere over filologenes meningsløst utvendige positivisme og deres forkjærlighet for faktisk-referensielle tekstlige detaljer. Nykritikkens representanter så seg selv som objektivistiske, ikke subjektivistiske. Endelig ble litteraturfagets oppmerksomhet rettet mot saken selv: litteraturen. De revolusjonæres overlegne posisjon og endelige seier er overbevisende redegjort for i Johan Fjord Jensens teleologiske fortelling *Den ny kritikk* fra 1962, som forener faghistorien med det fagpolitiske manifestet. Hvem vil vel ha “den gamle kritikk” når “den nye” omsider er kommet?

Nykritikkens frelsesbudskap om den helhetlige *organiske* teksten forstås hos Fjord Jensen på bakgrunn av filologiens atomistiske positivisme. Filologi kan bare forsvares som en forklarende forberedelse til det litteraturforskning *egentlig* dreier seg om, hevdet Wellek og Warren i 1949, nemlig selve tekstlesningen eller fortolkningen (Wellek & Warren 1970, 60). Motsetningen mellom filologi og litteraturvitenskap var dermed solid fundamentert. I USA delte filologer og litteraturvitere verden mellom seg på fredelig vis. Nybibliografien

oppstod som et komplement til nykritikken. Forklaring og fortolkning, kontekst og tekst, forberedelse og fullendelse ble forsøkt holdt hver for seg. Den kanskje sterkeste indikasjonen på hvor total de revolusjonæres seier var, gir litteraturundervisningen i skolen, som dreide elevenes oppmerksomhet bort fra Holbergs reiser og ungdom til tekstinterne spenningsforhold i dikt av Wergeland og Vold. Motsetningen kan og bør selvsagt nyanseres og historiseres, men i hovedsak – og for oversiktens skyld – tror jeg ikke den er så gal. Alle som er blitt sosialisert inn i litteraturfagene etter 1960, har blitt det med en klar forståelse av at slaget skal stå i teksten og ikke utenfor. Oppgaveformuleringen “gi en analyse av” og “tekst vedlagt” dominerer fortsatt, i alle fall ved norske læresteder. I mellomtiden er filologien blitt marginalisert i den grad at en gjennomsnittlig norsk litteraturstudent ikke lenger aner hva tekstutgivelse og tekstkommentering egentlig går ut på. Nettopp derfor synes jeg det har vært givende å ta opp igjen denne typen filologisk praksis i min egen heterodokse undervisning i allmenn litteraturvitenskap ved Universitetet i Oslo. Men det ligger selvsagt i tiden. Pendelen har svingt. Min undervisning føyer seg når alt kommer til alt pent inn i det større bildet.

På et seminar med et titalls masterstudenter vinteren 2004 tok jeg temmelig tilfeldig for meg et dikt av Olaf Bull, “Ars longa –”, et av de mest sentrale diktene i et lyrisk forfatterskap som har vært karakterisert som det fremste innenfor norsk 1900-tallsdiktning (se Lombnæs 1994, 6). På seminaret studerte vi diktet i to antologier, Ivar Havneviks *Lyrikkboken* (1971, 182–83, 405) og Knut Imerslunds 26 år yngre *Norske dikt i 1000 år* (1997, 177–80, 328) og analyserte hvordan de to utgiverne hadde anrettet eller *orkestrert* det aktuelle diktet. Orkestreringen viste seg – kanskje ikke så overraskende – å være temmelig lik i begge tilfelle. De antologiserte Bull-diktene introduseres med en kortfattet *syntetisk* kommentar som i hovedsak er biografisk og tematisk. I tillegg har begge utgiverne utstyrt diktet med en lemma- eller – som Tonny Aagaard Olesen helst vil kalle det – punktkommentar bak i antologien (Aagaard Olesen 2003, 184). Disse kommentarene inneholder i hovedsak to ting: opplysninger om hvor diktet er hentet fra, og ordforklaringer, dvs. “oversettelse” av ord og navn som man antar vil by på problemer for antologiens lesere. Et 50–80 år gammelt dikt, skrevet på norsk riksmål, anses altså uten videre å kreve forklaringer.

I denne sammenhengen skal jeg la den syntetiske, biografisk-tematiske kommentaren ligge og konsentrere meg om punktkommentaren eller ordforklaringene. Opp mot antologienes punktkommentarer vil jeg så sette to lesninger – de to eneste separat publiserte lesningene jeg kjenner til av dette diktet, skrevet av menn som begge senere skulle komme til å bli professorer i litteraturvitenskap, henholdsvis allmenn og nordisk. I tid legger de seg pent mellom Havneviks og Imerslunds antologier: Erling Aadlands, publisert i *Eigenproduksjon* 10 (1980), og Andreas Lombnæs’, publisert i *Skriftserie for litteraturvitenskap ved Universitetet i Oslo*, 4 (1990). Begge lesningene finnes altså i såkalte “arbeidstidsskrifter” for *works in progress*, og de to forfatterne befant seg på et forholdsvis tidlig stadium i sin akademiske karriere, men akkurat det spiller mindre rolle her. Når jeg løfter dem frem i denne sammenhengen, gjør jeg det like lite for deres fortjenester som for deres eventuelle manglers skyld. Det viktigste er at de kan fungere som representanter for sin tid og sin litteraturvitenskapelige lesepraksis.²

Ingen av de fire, verken de to utgiverne eller de to litteraturviterne, viser til noen av de andres bidrag til lesningen av diktet. Jeg kan for enkelhets skyld kalle dem for A (Havnevik), B (Imerslund), C (Aadland) og D (Lombnæs). Dermed er alt klart for en praktisk-hermeneutisk tvekamp mellom filologi og litteraturvitenskap, og mellom to ulike nærlesningsstrategier, som ikke desto mindre har så pass til felles at den eldre Paul de Man i sin tid, fra den litteraturvitenskapelige høyborg, tok til orde for å ta filologien til nåde igjen. Det gode han fant i den, så langt jeg kan følge ham, er dens alltid årvåkne oppmerksomhet mot den tekstlige detalj (De Man 1986, 21–26).

Diktets tekstgrunnlag

Første punkt er det empirisk-genetiske. Hvor kommer studieobjektet, lesernes og kommentatorenes gjenstand, fra? Ingen av de fire synes de

Diktet blir gjenstand for omfattende analyse også hos Erna Ofstad (1955, 76–87), i Lombnæs’ avhandling (1994, 313–28) og i en hovedoppgave om Bulls lyrikk skrevet av Thorstein Norheim (1997, 105–20).

kan la det spørsmålet ligge ubesvart, selv om det åpenbart ligger forut for det de oppfatter som selve fortolkningsakten. A henfører teksten til samlingen *Stjernerne* fra 1924, skjønt det snart, etter en liten omgang kollasjoner, blir klart at utgiveren må ha rettet en trykkfeil i 16. strofe (“min” for “mia”),³ stilltiende, om da teksten faktisk er hentet fra førsteutgaven. Antologiens forord insisterer på at det er førsteutgaven som ligger til grunn når intet annet er oppgitt (Havnevik utg. 1971, 6). En trykkfeil i strofe 17 (“underverk” for “underværk”) har A under enhver omstendighet til felles med en rekke senere utgaver.⁴ B viser noe mer vilkårlig til en utgave fra 1983, *Samlede dikt og noveller*. Man kan tenke seg at det var denne utgiveren tilfeldigvis hadde for hånden da antologien skulle komponeres. Noen annen og ideell grunn til å velge akkurat den utgaven som tekstgrunnlag kan man vanskelig tenke seg. Også B har produsert trykkfeil (“flyktig” for “flygtig” i 14.3 og “hver” for “hvor” i 19.3) – ikke så skjebnesvangre for en pensumleser, antakelig, men for en nærleser blir slike feil til problemer. En filolog vil riktignok fryde seg over å kunne rette, men for en leser som befinner seg i autonomiestetikkens vold, blir enhver trykkfeil selvsagt en ubehagelig påminnelse om at det litterære verket alltid formidles gjennom en materiell tekst. Så snart én feil dukker opp, er mistanken vakt. Hvordan kan vi uten videre stole på resten? Er *alt* like tilfeldig?

De to litteraturviterne, C og D, viser ingen større interesse for det empiriske grunnlaget for sin lesning. C refererer i det hele tatt ikke til noen utgave, og det er da antakelig heller ikke nødvendig hvis vi skal ta hans innledende hermeneutiske programerklæring for pålydende: “Det vi forstår når vi leser et dikt, er like mye oss selv som diktet. Det er i det hele tatt meningsløst å skille ut diktet som en gjenstand som vi stiller overfor vår refleksjon” (s. 46). D, derimot, opplyser i litteraturlisten at diktet er sitert etter *Samlede dikt og noveller* i 7.

³ Bull beklager seg i et brev til sin forlegger Harald Grieg 9.7.1929 over alle trykkfeilene i samlingen fra 1924: “[...] der er liketil en fortvilelse med alle de trykkfeilene i ‘Stjernerne’. Vilde det skade salget at legge ind en *trykfeilsed del?*” (Bull 1989, b. 2, 228). ⁴ En annen trykkfeil, “underlig” for “underlige” i str. 8.2, er A derimot alene om.

utgave, altså den samme som B hadde i sitt bibliotek. Når det gjelder redegjørelsen for tekstgrunnlaget, kan vi dermed uten videre slutte at stillingen mellom filologene og litteraturviterne er uavgjort 1–1, eller skulle vi kanskje like gjerne si 0–0.

Med dette kunne og burde jeg muligens la spørsmålet om tolkningsgrunnlaget ligge, men jeg kan likevel ikke holde meg fra å forfølge det enda litt videre. Hvilken tekst er nå egentlig den beste? Og hvilken utgave skal regnes som den første? Olaf Bulls dikt har meg bekjent aldri vært gjenstand for edisjonsfilologisk interesse. Tekstgrunnlagene for diktene har i det hele tatt ikke vært utredet. Den første utgiveren av *Samlede digte*, lyrikeren Gunnar Reiss-Andersen, skriver i sitt forord atskillig om dikterens liv, men absolutt ingenting om hvor han – eller forlaget? – har tatt tekstene fra (Bull 1934). Det viser seg imidlertid snart at versjonen i samlingen *Stjernerne* ikke er førstetrykket. “Ars longa –” ble første gang publisert i avisen *Tidens Tegn* lørdag 29. november 1924, en måneds tid før samlingen forelå i bokhandelen. Og det interessante er at denne versjonen skiller seg fra versjonen i *Stjernerne* på flere punkter. Det mest påfallende er den parentes som står umiddelbart under tittelen: “(Fra en digtcyklus, aldrig fuldført).” Her gjøres vi som lesere altså oppmerksomme på at diktet som det står, er et fragment tilhørende en større helhet. Det ligger nært å slutte at den ufullførte syklusen det her refereres til, er den siste avdelingen av *Stjernerne*, den som følger etter titteldiktet. Som overskrift til de siste tyve diktene i samlingen, hvorav “Ars longa –” er det aller siste, står “De imitatione amoris”, “om kjærlighetens etterligning” eller “om å etterligne” eller “etterfølge kjærligheten”. Vi hører et umiskjennelig ekko av Thomas a Kempis’ berømte boktittel fra slutten av 1400-tallet, *De imitatione Christi*. På samme måte som Thomas vil strekke seg etter Kristi ideal, vil dikteren strekke seg etter kjærlighetens. Og begge deler, kan vi vel tenke oss, er like utopiske, om enn aktverdige foretak. Mitt poeng her er at verken filologene eller litteraturviterne får med seg den konteksten som dikteren uttrykkelig refererer til, både i *Tidens Tegn* og i *Stjernerne*. De førstnevnte hadde sjansen til å redegjøre for et tekstlig faktum, men grep den ikke. De sistnevnte kunne ha etablert en kontekst i ordets opprinnelige, nykritiske forstand, for nettopp å betone den organiske helhet diktteksten er en del av, men lar det være.⁵ Spørsmålet reiser seg uvilkårlig om det er avisversjonen eller bokversjonen som representerer dikterens “final authorial intention”. I tid ligger de så tett at det vanskelig lar seg avgjøre utfra kronologiske

sannsynlighetskriterier. Heller ikke synes det å foreligge noe egenhendig manuskript som kan tjene til oppklaring på dette punkt.⁶ Det finnes riktignok ett manuskript ført i pennen av dikteren selv, og det er i og for seg interessant nok, for det inneholder så mange som 40 substansielle varianter i forhold til versjonen i *Stjernerne*, pluss en lang rekke aksidensielle. På grunnlag av notatene på baksiden av de renskrevne tekstsiden er det naturlig å tenke seg at denne versjonen ligger forut for både avis- og bokpubliseringen, men hvor langt forut, det kan antakelig vanskelig bringes på det rene. En biografisk fortolker ville selvsagt ha kunnet verdsette en slik opplysning, og ganske sikkert også en tekstkritiker av den genetiske skole. Ja, kanskje ville også den som eventuelt skulle ta sikte på å lese diktene som filosofiske kryptogrammer, hatt utbytte av å gå til det foreliggende manuskriptet. Godt kjent er det ikke, men én side av det gjengis tross alt i faksi mile i Frans Lassons innledning til *Brev fra en dikters liv* (Bull 1989, b. 1, [48]).⁷

⁵ Nykritikeren Murray Krieger understreker i 1956 at konteksten, slik han oppfatter det, er *immanent*: “I find that when I am reading well the poetic context controls my experience and the meanings I see in it. To allow the poem to function referentially is to break the context. It is to allow the poem to point outside itself and thus to lead me into the world of what meanings had been for me before I came to the poem; which is to say that I would be released from the control of the poetic context and, unhappy parolee, I would be returned to the uninspiring familiarities of the workaday world, having been denied the theoretical possibility of the unique view of the world which come with the purely poetic experience” (Krieger 1956, 20). Kontekstbegrepet har for øvrig sjelden blitt forsøkt utviklet til noe presist litteraturvitenskapelig redskap. “Until recently, ‘context’ as employed in literary and rhetorical criticism was regarded as either so self-evident or alternatively, so irrelevant, that it need not be formally defined (it is rarely found in standard dictionaries of literary terms),” skriver Wendell V. Harris (1992, 42–49).

⁶ Bulls etterlatte papirer, som siden 1952 har befunnet seg på Nasjonalbiblioteket i Oslo, lar seg ikke overskue i en håndvending (se Bull 1987, 5–12).

Tittelen

Etter å ha reflektert over spørsmålene om tekstgrunnlaget vil en fortolker antakelig vende seg til den mest uomgjengelige av alle paratekster, nemlig tittelen. I dette tilfelle kan spørsmålet om tittelen synes særlig påtrengende fordi den ikke er på norsk, men latin. Den synes også å være en form for retorisk aposiopese, ettersom tankestreken antyder noe om en fortsettelse som forblir utsagt. Kompetente lesere vil umiddelbart oppfatte tittelen som en allusjon til det latinske ordspråket “ars longa, vita brevis” – “lang kunst” og “kort liv” asyndetisk stilt opp mot hverandre.

A gjør lærd rede for maksimens opphav hos Hippokrates, påpeker at utsagnet “opprinnelig” ikke refererer til noen skjønn kunst, men til “legekunsten”, og videre at oversettelsen til latin er filosofen Senecas. Dette siste er bare delvis riktig, ettersom Seneca gjengir Hippokrates’ ord i en akkusativ-med-infinitiv-konstruksjon: “vitam brevem esse, longam artem” (*De brev. vit.* 1.2). Ordspråket, som jeg vil mene helt har frigjort seg fra sitt opphav, har altså løst opp den indirekte talen og dessuten invertert rekkefølgen mellom de to leddene.

B dropper referansen til Hippokrates, men følger A med hensyn til feilsiteringen av Seneca. C og D, de litteraturvitenskapelige fortolkerne, er begge noe skjødesløse i selve gjengivelsen av tittelen. C dropper konsekvent tankestreken; D bruker bindestrek isteden. Begge refererer til Hippokrates og lar Seneca forbli unevnt. D gjør riktignok lite ut av intertekstualiteten. Han nøyer seg med påvisningen uten å følge opp med en fortolkning, en praksis vi for øvrig kjenner vel til fra filologien. C, derimot, prøver seg: “At det her henvises til legeskunsten, er kanskje ikke helt uinteressant, det antyder noe om den krise vi har vært inne på” (s. 52). Krisen han refererer til, er det moderne menneskets “søking etter fotfeste i en kaotisk verden”. Kunsten tilskrives

Håndskriftet er i privat eie, proveniensen ukjent. Artikkelforfatteren har studert det i fotokopierte versjon. på denne måten en viss mentalhygienisk effekt. Akkurat slående kan vel ikke denne fortolkningen sies å være.

Det jeg tror bør understrekes i et tilfelle som dette, er at allusjoner til ordspråk av typen “ars longa, vita brevis” i praksis knapt kan make å vekke uttrykkets opprinnelige kontekst til live og gjøre den virksom i fortolkningsakten. Ordspråk er ordspråk nettopp fordi de er blitt selvstendige tekster uten fast adresse. Å tyne et

fortolkende moment ut av Hippokrates eller Seneca med utgangspunkt i dette diktets tittel synes heller søkt, ja, nærmest “filologisk” i ordets dårlige – atomistiske – forstand. Et viktigere poeng tror jeg det er at tittelens latinske språkform gir diktet en klassisk nimbus eller aura som uten videre kan bidra til liksom å rykke diktet ut av tiden. Men igjen er altså både filologene (A og B) og litteraturviterne (C og D) like gode. At Hippokrates i det hele tatt bringes på bane i lesningene, kan være et resultat av As kommentatorinnsats. Stillingen står fortsatt 0–0.

Rim og rytme

Fra tittelen beveger vi oss til metrikken. Ingen av de to antologikommentatorene har definert vers- eller strofeformer innenfor sitt interesseområde, og det er ikke uventet, kommentarens spartanske format tatt i betraktning. De to som skriver lesninger, derimot, viser begge metrikken noe oppmerksomhet. C noterer seg strofenes antall, påpeker at vi har med fireversinger å gjøre, og at vi har flere tilfeller av såkalt hyperstrofisk versbinding. D gjør seg de samme observasjonene, om enn ikke den syntaktiske. Men kan strofeform, rim og rytme i det hele tatt sies å ha noen betydning for lesningen? På dette punkt er D taus, mens C gjør strofe 22 til den “sentrale”, ettersom den som den eneste mangler rim – i tredje vers (s. 61). I genrens perspektiv synes den “filologiske” registreringen av strofeformen å være obligatorisk. Den ligger utvilsomt innenfor forventningshorisonten.

Uansett tror jeg det ligger en uavhentet fortolkningsmessig gevinst her. Den aktuelle strofeformen forekommer så vidt jeg har kunnet finne ut, bare ett annet sted hos Bull, nemlig i diktet “Himmelhaven” fra debutsamlingen *Digte* (1907). Forbindelsen er desto mer interessant fordi ordet “himmelhave” (som for øvrigt synes å være en bulls skapelse) også forekommer i “Ars longa – ”: “Jeg aander i en himmelhave, / av nogen ukjent gartner skapt,” leser vi i str. 19, og det er i denne himmelhaven jeg møter den monumentale marmorguden som versene kretser om i siste del av diktet. For lesere av hele det lyriske forfatterskapet til Bull vil opplagt en slik gjenbruk av en strofeform ha kraft i seg til å opprette en forbindelse mellom de to diktene. Igjen peker diktet utover seg selv og skaper en kontekst som sprenger grensene for den samlingen “Ars longa – ” er en del av.

Språket

Det er på tide å vende seg til det språklig uttrykket, selve diktteksten. Rimeligvis er det først og fremst her fortolkningspotensialet ligger. Kommentatorens oppgave, hans eller hennes mål, er ifølge en vanlig oppfatning i denne sammenheng å kompensere for avstanden i tid mellom diktets tilblivelse og dets lesning. En god filolog vil kunne forklare hvordan diktets språklige uttrykk med rimelighet måtte forstås i sin forfatters samtid, og dermed utligne den stadig voksende tidsavstanden. De fleste av de kommentarene A og B tilbyr, er da også språklige, nærmere bestemt tilhørende språkets leksikon. A “oversetter” tre ord, B hele ni. Begge holder seg fra syntaktiske og morfologiske kommentarer, selv om jeg tror at i og for seg også slike kunne være på sin plass. La oss se på de leksikalske forklaringene – eller fortolkningene – først.

De to første av de tre ordene A fører opp, “chimæretrær” (17.2) og “génier” (19.3), forutsetter antakelig klassisk dannelselse. Det er neppe noen grunn til å tro at de inngikk i dagligspråkets leksikon på noen annen måte i 1924 enn i dag. Hvis det er slik at en kommentator skal holde seg fra å kommentere ord som enkelt kan finnes i en ordbok, har A her syndet. Men han har selvsagt tenkt pedagogisk og latt seg styre av de behov som defineres av bokens målgruppe: litteraturstudenter på universiteter og høyskoler, pluss vanlige bokklubbmedlemmer. Han har imidlertid ikke latt seg friste til å velge én spesifikk betydning av ordet “kimære”, men fører opp tre og lar det så være opp til leseren selv å foreta et valg.⁸ Det tredje ordet, “tér” (27.2), kan derimot synes å

være på vei ut av dagligspråket. Det burde kunne “oversettes”, slik A også gjør, fra én tid til en annen.

Men hvis nå A like mye lar seg diktere av pedagogiske som av historistiske hensyn, hvorfor lar han det så være med bare tre ord? B er rausere. Han “oversetter” de samme tre ordene som A – og da uten å gi andre alternativer enn “fantasitrær” for “chimæretrær” – pluss seks til: “vé” (7.2; om samme oversettelse også skal

gjelde for 10.2, gjøres ikke klart), “relief” (15.3), “leden” (16.3), “laureløvet” (21.1), “sved” (23.2) og “ler” (27.4). Skal jeg dømme etter mitt seminar (på masternivå), var alle disse seks ordforklaringene for så vidt overflødige. Noen av studentene kunne også supplere med relevante litteraturhistoriske saksopplysninger om “laureløvet”. Kommentatoren nøyer seg med en botanisk definisjon: “løv fra laurbærtreet”. Ville det ha vært utilbørlig å vise til Apollon-og-Dafne-myten, som knytter laurbærtreet til diktningen og kjærligheten (Ovid, *Met.* I.452–567)? Til gjengjeld forekommer det flere andre ord som med fordel kunne ha vært forklart, kanskje først og fremst “mager” (2.3), som *samtlig*e studenter oppfattet som det velkjente adjektivet, selv om syntaksen i og for seg burde tale imot en slik tolkning. At verken A eller B tar det opp, kan tyde på at det rett og slett er blitt oversatt istedenfor oversatt.⁹ *Norsk riksmålsordbok* (1947) definerer “mager” som “stjernetyder” eller “trollmann”, henfører ordet til “østerlandske forhold” og belegger med Wergeland og Ibsen.¹⁰ Andre ord som ikke er kommentert, men som antakelig burde ha vært det, ettersom de ikke finnes oppført i *Riksmålsordboken* (som endatil ble kompilert på den

⁸ For litterært skolerte lesere kan ordet *kimære* i denne sammenheng også rettferdiggjøre en intertekstuell kommentar. I Nervals *Kimærer* (*Les chimères*, 1854) omdannes den timelige verden til fantasibilder eller kimærer på en måte som kan minne om dem vi møter hos Bull. Kombinasjonen av ulike mytologier er også slående. Alterbenken (1.1) har sitt motstykke i “Le Christ aux Oliviers”

I.13: “Le dieu manque à l’autel où je suis la victime [...]” (Nerval 1974, b. 1, 6). ⁹ Bull bruker substantivet “mager” (“Nymaanens milde mager”) også om den syngende presten i første strofe av diktet “Solen” (*Nye digte*, 1913).

¹⁰ De vise menn fra Østerland som oppsøker jødernes konge ved fødselen for å tilbe ham, kalles i *Vulgata* “magi ab oriente” (Matt 2,1).

tiden Olaf Bull skrev sine dikt), er “ørkenmunken (15.1)¹¹, “splintet” (16.1) og sammensetningen “styrkevæld” (24.1). En ordbetydning som står oppført, men som nå rimeligvis ikke lenger oppfattes, er den figurlige betydningen av “orm” (“dét er min orm!”, 16.4): “sterk, lidenskapelig interesse, mani (for)”. Antakelig ville en opplysning her vært minst like viktig som forklaringene til “sved” og “ler”. Vi kan vel aldri la være å utvise skjønn?

Morfologiske og syntaktiske kommentarer finnes altså verken hos A eller B. Preteritumsformen “skjalv” (24.3) kunne ha vært forklart for antologiens lesere, likeledes flertallsformer som “vægge” (12.3) og “skatte” (26.1), skjønt de antakelig faller for et relevanskriterium.¹² Men hva med en syntaktisk konstruksjon som den i 22.2: “uten gnist barmhjertighet”? Er dette språkbruk *anno* 1924, eller er det kanskje heller et litt uheldig produkt av metrisk tvang? Jeg har ikke funnet uttrykket belagt, men det er under enhver omstendighet en kjensgjerning at preposisjonen “av” i eldre språkbruk kunne bli utelatt i tilsvarende stilling. Ofte skjer det etter “side”, som i uttrykket “paa begge sider dalen” (Western 1921, § 718.4). Fortsatt utelates “av” etter “anledning” på norsk (“i anledning jubileet”). En slik syntaktisk kommentar ville etter mitt skjønn ha vært viktigere enn alle de ordforklaringene kommentatorene gir, ettersom disse uten videre ville kunne ha blitt avklart ved hjelp av *Riksmålsordboken*.¹³

¹¹ Ordboken utelater formodentlig denne sammensetningen fordi den synes selvforklarende. Men har dagens Bull-lesere virkelig kjennskap til hva en ørkenmunk er? Har de lest Athanasios’ Antonius-vita og fått beskrevet ørkenmunkens syner? Eller sett de kunstmaleriske fremstillingene av hans fristelser?

¹² I sin riksmåls-grammatikk “for studerende og lærere”, utgitt tre år før Olaf Bulls dikt, redegjør Aug. Western slik for den vaklende praksis mellom gamle og nye flertallsformer i språket: “Det er umulig å gi bestemte regler for dannelsen av flertall i det skrevne riksmål, da dette er i sterk bevegelse henimot talesprogets former. Enkelte forfattere følger ennå næsten helt de gamle (danske) regler, mens andre nærmer seg mer eller mindre til talesproget eller endog til folkesproget, også i tilfelle hvor det talte riksmål ennå ikke har nådd så langt frem. Det samme ord kan derfor i litteraturen finnes med flertall på -e, -er eller uten endelse” (Western 1921, § 482).

¹³ Problemet demonstreres av C (s. 61), som i sitt sitat fra teksten tilføyer “av”, selv om tilføyselsen gjør vold på rytmen.

Språklige kommentarer gis i det hele tatt ikke av C eller D, heller ikke når i og for seg påfallende uttrykk siteres. Alle skjønner vel hva “Smaa bitte” betyr (9.3; sitert av D, s. 61), men hva ligger det nå i den inverterte ordstillingen?¹⁴ Dikterens blikk er “splintet”, skriver C, og gjør dermed uten videre diktets partisipp (16.1) til

sitt eget. Fortsettelsen impliserer at han forstår ordet i betydningen “splittet”, men er det nå det det betyr? Neppe.¹⁵ Ville det ikke være nærliggende å oppfatte ordet som en allusjon til Jesu ord om splinten i en brors øye, den som i dagens bibeloversettelse omtales som en flis (Matt 7,3–5; jf. Luk 6,41–42)?¹⁶

Det synes å være et genretrekk ved den litteraturvitenskapelige lesningen at de tekstlige utfordringene, de vanskelige eller dunkle passasjene, nettopp *ikke* løftes opp og diskuteres – som om man fryktet at det ville svekke lesningens troverdighet. Isteden lanserer leseren sin tolkning med en høy grad av selvfølgelighet, som om tolkningsforslaget var den eneste muligheten. Den autoritære holdningen man ofte har funnet i og holdt *mot* kommentargenren, synes altså i like høy grad å tilhøre genren lesning. Ja, faktisk er det slik at der kommentaren kan være dialogisk og diskuterende, der er lesningen som oftest monologisk konstatende.

Navn

I likhet med den språklige kommentaren skal også *real*-eller *sakkommentaren* bidra til å sammenføre diktets og leserens horisonter. De navn og saksforhold som aktualiseres i teksten, og som de nye le

¹⁴ *Riksmålsordboken* oppfører ikke denne ordstillingen, men *Ordbog over det danske sprog* (b. 2, 1920) gjør: “*oftest forstærkende: lille bitte (flt. smaa bitte) ell. sjældnere bitte lille (flt. bitte smaa); ogs. bitte bitte*”. ¹⁵ *Ordbog over det danske sprog*, b. 21, definerer “splintet” slik: “*som (let) dan ner splinter ell. er fuld af splinter; især om brudflade: som bestaar af (halvløs nede) smaasplinter*.” ¹⁶ Både 1978- og 2005-utgaven har “flis”. Splinten kom inn med den første sifikt norske bibeloversettelsen av 1904. Tidligere bruktes “Skjæve”: “Skjæven, som er i din Broders Øie” (1900).

serne ikke kan ventes å forbinde noe med, bør forklares. I “*Ars longa* – ” forekommer fire navn: “Eden” (17.1) og “Paradis” (20.4) anses formodentlig som så vel kjente at en forklaring må være overflødig. Tiden har ikke løpt fra dem. “Pan” og “Winnymere”, derimot, kommenteres. Navnet Pan ville neppe være noen større selvfølge i 1924 enn ved utgivelsen av antologiene, men begge navnene er i alle fall forklart av både A og B. Begge legger de også vekt på at Pan opprinnelig var “jegernes skytsgud”. Man kan alltid spørre seg hvorfor i all verden de gjør det. Tilsynelatende er kommentaren helt nøytralt opplysende om en mytologisk figur. Likevel illustrerer den med all mulig tydelighet hvordan skillet mellom forklaring og fortolkning blir et umulig – og ofte uhensiktsmessig – skille. Det er lett å forstå at sontringen mellom forklaring og fortolkning kan være en praktisk måte å begrense en kommentars omfang på, slik for eksempel Ibsenutgiverne gjør det.¹⁷ Men noen demarkasjonslinje mellom forklaring og fortolkning tror jeg ikke det lar seg gjøre å trekke. I dette tilfellet, med Pan, inviteres vi som lesere til å se relevansen av en opplysning om guden som jegernes beskytter. Det er ikke lett. Atskillig enklere er det å se relevansen av en opplysning om Syrinx-myten, som forteller om hvordan den lidderlige Pan forfølger en dryade, altså Syrinx, som på flukten omskapes til siv (Ovid, *Met.* I.689–713). Dette sivet kutter så guden og lager seg en fløyte av det. Kvinnen gjøres med andre ord om til et instrument for mannens kunstneriske utfoldelse, akkurat som i diktet. Men en slik opplysning ville antakelig være uaktuell for en ortodoks kommentar, fordi den åpenbart bedriver fortolkning. Men opplysningen om den forvirrende jegerguden bidrar òg med fortolkning, bare en mye dårligere. Verken kommentatorer eller litte

¹⁷ I de upubliserte “Foreløpige retningslinjer for kommentering (3. april 2000) (sist oppdatert i 2004)” har Ibsen-utgiverne (*Henrik Ibsens skrifter*) formulert dette prinsippet slik: “Også de sakkommentarer som skal opplyse teksten, må bygge på den samme hermeneutikk og ha tilsvarende formål, nemlig å presentere teksten mest mulig fyllestgjørende innen rammen av sin historiske situasjon. Dette innebærer at kommentarene ikke skal være fortolkende; de skal derimot gi grunnlag for tolkninger utført av utgavens brukere. Kommentarer skal derfor som hovedprinsipp vise *ut* fra teksten, til aktuelle forhold i den historiske, litterære, språklige etc. kontekst.”

aturvitenskapelige lesere nevner Syrinx-myten i denne sammenheng.

Man kunne naturligvis også tenke seg andre måter å kommentere Pan-navnet på, både intertekstuell og

etymologisk. Etymologisk settes det i forbindelse med det pronomenet (“all”) vi har bevart i forleddet i ord som “panorama” og “panteisme”. Intertekstuel kan navnet selv sagt vise til Hamsuns roman¹⁸ og til andre dikt av Bull der Pan også opptrer. Som det indirekte fremgår av As kommentar, er “Ars longa – ” slett ikke det eneste som nevner “jegerguden”.¹⁹

Det andre mer gåtefulle navnet, Winnymere, blir overhodet ikke nevnt av de to leserne (C og D), men kommentatorene løser sin oppgave intertekstuel, ved å vise til “enkelte dikt av Bull” der det omtales en kvinne ved dette navn, en “kvinneskikkelse” som “blir lidenskapelig elsket av dikterjeget”. Hvilke dikt det gjelder, røper de ikke.²⁰ De foreslår heller ingen referanse eller noen betydning av navnet. Så langt jeg har kunnet bringe på det rene, forekommer dette navnet i sin fulle form i bare ett annet dikt, et dikt som har navnet som tittel. Diktet “Winnymere” ble publisert i den samme samlingen som “Ars longa – ”, i den samme avdelingen med tittelen “De imitatione amoris”.²¹ Jeg har lett i Bull-litteraturen – og allverdens andre steder – uten å finne noen forklaring på hva nå dette navnet kan bety.²²

¹⁸ Hamsun og Bull traff hverandre i 1922, to år før “Ars longa – ” (jf. Wandrup 1995, 282); høsten 1924 vil Bull gjerne låne penger av ham, men Hamsun avslår (jf. Hamsuns brev til Bull 18.9.24, Bull 1989, b. 2, 310).

¹⁹ Navnet Pan forekommer også i “Himmelhaven” (28.1), “Vor gyldne ungdom!” (9.3) og “Metope” (8.8), adjektivet “panisk” i “Sneen” (35.3) og “Knut Hamsun” (3.5). At nettopp “Himmelhaven” er et av diktene der Pan opptrer, et dikt jeg allerede har registrert som intertekstuel forbundet med “Ars longa – ”, styrker selv sagt forbindelsen.

²⁰ I “Flyvende sommer” fra samlingen *Oinos og Eros* (1930) forekommer kortformen “Winni” (31.11).²¹

Diktet ble først publisert under tittelen “Skabelse” i tidsskriftet *Vor verden* 1 (1923), 97–98.

²² Et øyeblikk trodde jeg at jeg var på sporet: En irsk gallopphest ved navn Winnymere hadde nemlig satt spor etter seg på internett. Kunne den kanskje ha fått sitt navn fra keltisk mytologi? Eller fra engelsk *whinny*, “kneggende” og *mare*, “merr”? Men så viste det seg at hesten var norskeid, og at eieren, Erling Johansen i Husøysund, hadde lest Olaf Bull.

I det bevarte manuskriptet brukes riktignok et annet navn: “skjøn Edmée”.²³ Min første assosiasjon til Winnymere var Guinevere, kong Arthurs dronning og Lancelots elskede. Hennes navn finnes i et utall varianter, om ikke akkurat denne. En annen mulighet er Windermere, innsjø i The Lake District og *lady* hos Oscar Wilde (*Lady Windermere’s Fan*, 1892). Ingen av disse forslagene har imidlertid overbevisningskraft.²⁴

Intertekstualitet

“Ars longa – ” kan synes å være et dikt der allusjoner til eldre tekster, ikke minst Bibelen, spiller en viktig rolle. Verken A eller B ser det rimeligvis som sin oppgave å kommentere denne intertekstualiteten. Likevel kan det registreres at intertekstualitetskommentarene ikke har latt seg holde helt utenfor. Det ble gjort et unntak for tittelen. De litteraturvitenskapelige leserne, derimot, hentyder til den bibelske klangbunnen, men det på en høyst innforstått måte. C refererer *en passant* til “den gammeltestamentlige brunfargen, det størknede blod” i den første strofen, dvs. den forestillingen diktets alterbenk vekker i leseren. For blod, det være seg friskt eller størknet, forblir unevnt i diktet. Utover denne nærmest poetiske referansen til den ofrende Abraham i 1 Mos 22 lar C den bibelske intertekstualiteten ligge ukommentert. Jeg mener ikke med dette å insinuere at den eksplisitte omtalen av Edens have, “himmelhaven” og slangen som

²³ En mulig assosiasjon til Edmée er George Sands roman *Mauprat* (1838). Om Sands Edmée skriver Georg Brandes i *Hovedstrømninger* (1899–1910, b. 6, 137): “Godhed og Samfundets Fordærvethed ligger bagved alle disse Fortællinger. Kvinder som Fiamma i *Simon*, Edmée i *Mauprat*, Consuelo i *Romanen af samme Navn* (til hvem Fru Viardot til et vist Punkt har været Model) er rene Udtryk for den typiske unge Pige hos George Sand. Hendes Rolle er den at beaande, helbrede eller optugte Manden. Hun er uden Vaklen, hendes Væsen er Fasthed, hun er Fædrelandskærlighedens, Frihedens, Kunstens eller Civilisationens Præstinde.”

²⁴ Navnet finnes ikke i *Literature Online*, fulltekstbasen for engelsk litteratur, og heller ikke i CELT, den tilsvarende irske. Takk til Johan Schimanski for hjelp og gode ideer.

frister, ikke kommenteres fordi C har sovnet i timen. Snarere har det seg vel slik at disse tekstelementene ikke kommenteres fordi leseren rett og slett ikke behøver dem til sitt formål.

D nevner på sin side ikke “alterbænken”, men er til gjengjeld mer utførlig når det gjelder paradisetts have. “Synet på tilværelsen som et illusjonsspill er knapt av Gud, men av *ormen* som lovet menneskene at de skulle få del i den kunnskap som Gud holdt for seg selv, og bli som guder,” skriver han og tilføyer en henvisning til 1 Mos 3,5 i en parentes (s. 62). Senere utlegger han “Edens have” som en klisje med “chimæretrær” som kunnskapens tre “ironisk transformert ved plural” (s. 71). Øvrig bibelsk intertekstualitet som med rimelighet kunne ha vært trukket inn i fortolkningen, blir liggende uutnyttet.²⁵

Forholdet mellom tekst og metatekst

Med dette har jeg forfulgt alle de tre hovedtypene av punktcommentar – den språklige, realkommentaren og den intertekstuelle – i de fire bidragene til meningsskapingen i Olaf Bulls dikt. Før jeg konkluderer, vil jeg imidlertid også se nærmere på de to genres tekstrelasjon slik den fremkommer i henholdsvis A og B, C og D. Med tekstrelasjon mener jeg ikke, som Aagaard Olesen (2003), hvilke trekk eller egenskaper ved teksten som virker styrende på kommentaren, men selve det retoriske forholdet mellom tekst og metatekst. Spørsmålet er på hvilken måte og i hvilket omfang de to genrene forankrer sin fremstilling i selve diktteksten. Dette er etter mitt skjønn et kritisk punkt. Det dreier seg om den “tekstnærhet” som vi premierer våre studenter for i deres eksamensbesvarelser, og som også er punktcommentarens *sine qua non*. Jeg setter igjen filologi opp mot litteraturvitenskap, slik begge deler har vært praktisert de siste tiårene. Antakelig burde jeg ta noen forbehold, ettersom de fire metatekstene – parvis – har så vidt forskjellig målgruppe, funksjon og ambisjon, men jeg tror de generiske grunntrekkene uansett ligger så fast og er så pass ens at det går bra uten.

²⁵ Jf. str. 16: “splintet”, Matt 7,3–5, Luk 6,41–42; str. 20: “intet fattes”, Sal 23,1; str 27: “kar av ler”: Åp 2,27 m.fl.

De to kommentarene er bygd opp som punktcommentarer flest, ved at lemmata hentes ut av diktteksten og gjentas. Ingen av dem refererer til vers- eller strofetall, ettersom diktene er utgitt uten strofenummer og/eller linjeteller. Etter det enkelte lemma bruker A punktum; B veksler mellom likhetstegn og tankestrek, uten at det klart fremgår om denne tegnbruken signaliserer en sonndring mellom to ulike kommentartyper. Det virker ikke slik. Likhetstegnet kan selvsagt synes mer pretensiøst enn tankestreken – det garanterer jo at det som står på hver side, har samme verdi – men antakelig har denne vaklende tegnbruken uansett en helt underordnet betydning. De karakteristiske genremarkørene, dvs. lemmaene og den tilnærmede telegramstilen, gir uttrykk for saklighet og objektivitet. A er forsiktigere enn B: Til lemmaet “chimæretrær” gir altså kommentaren tre ulike betydningsmuligheter uten å ta stilling til hvilken av dem som gir best mening. B er dristigere: Alle de oppførte ordene “oversettes” uten alternativer. Bare ett sted synes B å uttrykke et visst forbehold. Til forklaringen av “chimæretrær” føyes et “her” fulgt av kolon, for liksom å gi uttrykk for at ordet i andre sammenhenger eventuelt kan bety noe helt annet. Men det spørs vel om ordet “chimæretrær” i det hele tatt kan belegges noe annet sted enn nettopp her.

Som jeg alt har vært inne på, er utvalget av lemmata i det vesentlige basert på et dunkelhetskriterium. A presenterer seks, B tolv ord som synes å kreve en forklaring. Men begge avgrenser altså sine oppgaver til bare å gjelde diktets leksikon, dets vokabular. Alt i alt synes kommentargenren slik den kommer til uttrykk i A og B, i all sin korthet å signalisere objektivitet og klarhet. Teksten er enkel å forstå, og den synes umiddelbart udiskutabel.

Jeg vender meg så til lesningene. Også disse benytter seg i realiteten av en lemmatisk metode, dog ikke slik at utdragene fra diktteksten, altså lemmaene, står samlet fra venstremarg. Nei, her er lemmaene vevd inn i setninger som har både subjekt og verbal. C inneholder 32 lemmata, D hele 60. Lengden varierer, men de fleste omfatter ikke mer enn ett eller to ord. Lemmatiseringen er altså felles for de to genrene. Den bidrar til å minske forskjellen dem imellom. Men med hensyn til *antallet* lemmata skiller de seg markert fra hverandre. I lesningene er kommentarenes antall lemmata opp imot tidoblet.

I C og D representeres lemmaene imidlertid på to ulike måter: dels som sitat (med anførselstegn) og dels som parafrase eller sitat uten anførsel. C refererer gjennomgående til strofenummer når det siteres, D bare av og til, en mer krevende praksis, som antakelig søkes legitimert i det faktum at diktet er gjengitt *in extenso* på sidene umiddelbart før lesningen. Også når det gjelder lemmaenes rekkefølge, kan D synes å følge en mindre

opplagt praksis. Ved så mye som en tredjedel av lemmaene gjør lesningen et hopp *tilbake* i diktteksten. Som en seilbåt i motvind krysser D frem og tilbake i diktet, mens C bare unntaksvise lar være å følge tekstens progresjon.

Syntaktisk skiller lesningene seg skarpt fra kommentarene. Setningene flatter seg altså med både subjekt og verbal. Periodene kan og være temmelig lange og komplekse, utstyrt som de er med hyppige innskudd og parenteser. Nå kunne man kanskje tro at kommentargenrens tilsynelatende objektivitet ville matches av en tilsvarende subjektivitet i lesningene. Men slik er det ikke. Hvis vi bruker første persons pronomen i entall som indikator på subjektivitet, blir vi skuffet. Verken C eller D skriver “jeg”. Flertallsformen, derimot, “vi”, bruker begge, for liksom å bekrefte alliansen mellom lesningens skriver og dens leser. Også lesningsstilen er konstaterende, om enn ikke i samme knappe form som kommentaren. Bare så vidt, innledningsvis, gir C og D rom for tvil – tvil om en enkelt tolknings gyldighet. Men aldri siden. Uttrykkene for tvil kan retorisk oppfattes som en slags *captatio benevolentiae*. Lesningene fremstår altså ikke som mer beskjedne enn kommentarene. Tvert imot.

Den konstaterende, ikke-diskuterende formen for fortolkning henter inn lemmaene eller sitatene på ulikt vis. Dels kommer utlegningen *etter* sitatet, dels kommer den *før*, med sitatet som belegg for den fortolkende påstand som fremsettes. Men oftest er sitatet uten videre blitt en integrert del av fortolkningen. Sitatet insisterer på tekstnærhet, men selve fortolkningsakten kamufleres. Tekst og metatekst går sammen til én. Dermed blir det som presenteres i lesningen, langt på vei en prosaoversettelse av diktet, med lemmaene som garantister for forbindelsen mellom tekst og metatekst.

Kommentar eller lesning?

Utgangspunktet for de tankene jeg her har fremlagt, var det faghistoriske hegemoniskiftet fra filologi til litteraturvitenskap, et skifte som, påstod jeg, falt sammen med det mellom forklaring og fortolkning og det mellom de to nærlesningsmetodene punktcommentar og litteraturvitenskapelig lesning. Wellek og Warren så altså på filologens arbeid som det forberedende og uegentlige. Litteraturviterne, “the critics”, må ta over idet det avgjørende slaget om tekstens mening skal utkjempes. Det kunne være fristende å oversette hele forestillingskomplekset til freudianske termer og si at filologene dermed nøyer seg med erobringen, mens litteraturviterne søker fullbyrdelsen. Nå viser det seg likevel, etter sammenligningen mellom genrene, mellom de to formene for hermeneutisk praksis, at så enkelt er det ikke. For det første inneholder også kommentaren fortolkning, så å si enten den vil eller ei. Samtidig reflekterer lesningen en viss interesse for tekstens genese, dens plass i forfatterskapet og diktsamlingen. Skottene er ikke vanntette. I praksis lekker begge kategorier så det holder. Skillet mellom forklaring og fortolkning er i praksis et umulig og normativt skille som først og fremst er betinget av praktiske og i siste instans økonomiske hensyn: Klassikerutgavenes kommentarer må ikke bli for lange og tidsavhengige.

Spørsmålet reiser seg om vi ikke dermed også må oppgi forestillingen om at kommentarer er objektive og lesninger subjektive. I de lesningene jeg har tatt for meg, er det påfallende hvor objektivistisk forfatterpersonene uttrykker seg. De har langt på vei utradert seg selv av fremstillingen. Bare unntaksvise formuleres tvil eller forbehold. Fortolkningen foretas uten dialog eller diskusjon; den fremlegges som et *fait accompli*. Den kommentatoren som fremlegger tre ulike ordbetydninger (A), fremstår som mindre autoritær enn den leseren som fortolker uten å diskutere alternativer. Et tilleggsproblem representeres også – som i vårt aktuelle tilfelle – av at såkalt litteraturvitenskapelige lesninger inneholder setninger det kan synes vanskelig, om ikke umulig, å forstå. Her uttaler jeg meg selvsagt bare for min egen del. I teorien kan problemet være mitt, men i praksis er det likevel lesningens, ettersom jeg er sertifisert som litteraturviter. Kommentarens språklige transparens vil for de fleste være langt å foretrekke.

Autoritetsspørsmålet henger også sammen med spørsmålet om metateksten bidrar til å åpne eller lukke teksten. I det tilfellet vi her har sett på, kan begge genrene sies å lukke. Retorisk sett ønsker de å overbevise om at deres fremstilling er den rimelige eller naturlige. Kommentarens plassering, som gir den status som nødvendig paratekst, gjør den likevel mer fordringsfull. Lesningens pretensjon er mer beskjeden eller fordringsløs slik genren vanligvis oppfattes. Men retorisk sett mangler altså heller ikke lesningen pretensjoner.

Relevanskriteriet, som enhver kommentator bør føye seg etter, må gjelde også for lesningene. C leser “*Ars longa* – ” inn i en metapoetisk tradisjon i norsk lyrikk, men begrunner i liten grad hvorfor diktet – før lesningen

– i det hele tatt peker seg ut som interessant. Faren blir dermed at fortolkningen underlegges en form for teleologi. Fortolkeren vet hvor han skal, og plukker bare opp de tekstelementene som kan underbygge tesen. “Ønskekvisstolkning” kalte Sigmund Skard, den allmenne litteraturvitenskapens norske grunnlegger, denne formen for hermeneutisk praksis.²⁶ Leseren gjennom søker en større tekstmengde med kvisten til han endelig finner det han leter etter. D leser på sin side diktet opp mot Kierkegaards *Gentagelsen*. Foranledningen synes først og fremst å være de to siste versene av annen strofe og de to første av tredje, som fortolkeren løfter ut som innledende epigraf:

Jeg med	er	en	kold, kløftet	vemodig	mager blik,
som en	vil viden	og om	må sig	en selv	vinde, igjen

Desto mer urovekkende blir det at disse fortolkningsmessig langt ifra opplagte linjene ikke *diskuteres* i lesningen. Hva betyr det å vinne verden? Hva betyr det å vinne “en viden om sig selv igjen”? Betyr det at en tapt viten skal gjenvinnes? Disse spørsmålene har ikke opplagte svar.

²⁶ I privat brev til undertegnede 5.12.1983.

På denne bakgrunn blir det tydelig at de to genrene forholder seg ulikt til det såkalte dunkelhetskriteriet. Kommentatoren søker de dunkle passasjene for å kaste lys over dem. Lesningene later derimot til å styre unna de dunkle passasjene; dermed blir denne genrens fortolkningspraksis påfallende elliptisk. Hvorfor? Kanskje fordi dunkelheten representerer en tekstlig trussel mot den entydige og retorisk overbevisende fortolkningen. Kommentaren, derimot – hvis den har ambisjoner – unnlater ikke å ta for seg *noen* tekstlig utfordring. Den bør heller ikke la de dunkelhetene den *ikke* kan bidra til en oppklaring av, forbli unevnt.

Med dette har jeg i realiteten også tatt stilling til det hermeneutiske forholdet mellom del og helhet. En punktkommentar står selvsagt i fare for å bli atomistisk. Men en *god* punktkommentar kan likevel underkastes en helhetlig forståelse av teksten. Samlet kan de også *suppleres* med en syntetisk kommentar som tar stilling til de strukturelle og tematiske utfordringene teksten stiller. En slik kommentar er ingen utopi, men en innarbeidet praksis i den klassiske filologien, som ufortrødent har fortsatt å praktisere kommentaren som nærlesningsgenre. Her har etter mitt skjønn litteraturvitenskapen mye å hente.

Den atomismeanklagen litteraturvitenskapen retter mot filologiens kommenteringspraksis, kan balanseres av en tilsvarende synteseanklage mot den litteraturvitenskapelig genren lesning. Hvis helhetsforståelsen ikke forutsetter en rekke delforståelser, kan lesningen i teorien bli så idiosynkratisk den bare vil. Ingen av de to lesningene jeg har referert til her, synes å begynne med delene for å komme til helheten. Tvert imot begynner de med helheten og underbygger den med de delene som synes å kunne egne seg til formålet.

Hvilken av de to nærlesningsstrategiene kommer så best ut til slutt? Kan det kåres en vinner? Neppe. Den historiske (filologiske) kommentaren og den estetiske (litteraturvitenskapelige) lesningen har begge sine åpenbare fortrinn – og påfallende svakheter. Det kan synes opplagt at løsningen ligger i en kombinasjon. Det finnes etter mitt skjønn ingen grunn til å opprettholde det faghistorisk betingede skillet mellom filologi og litteraturvitenskap. I praksis lar det seg uten videre gjøre å skrive om litterære verk og historiske tekster på en måte som forplikter forskeren dobbelt. Kravene til fortolkningen bør under enhver omstendighet ligge i litteraturen selv, ikke i faghistorien.

Walter Benjamin, som ellers ikke alltid så lett lar seg sette i bås, fremstår i sitt syn på kommentaren (i innledningen til sin avhandling om Goethes *Wahlverwandtschaften*) som en forløper for Wellek og Warren. Kommentar og lesning (“Kritik”), hevder han, forholder seg til verket på grunnleggende forskjellige måter. Lesningen søker verkets sannhet (“den Wahrheitsgehalt”), mens kommentaren søker å bringe det saklige innholdet (“seinen Sachgehalt”) på det rene. Om verket sammenlignes med et flammende bål, bidrar

kommentaren med en form for kjemisk undersøkelse av asken. Kritikerens, derimot, dvs. litteraturviteren, fremstår i sin fortolkende lesning som en slags alkymist som skaper liv av død, en som gjenoppvekker verket til livet (Benjamin 1974, 125–26). Men her spør det om ikke metaforen har sett sammenhengen klarere enn han som skrev den. Alle vet at alkymistens strev er fåfengt. Gull blir det ikke i noe fall.²⁷

²⁷ Den metodologiske tvekampen mellom lesning og lemmakommentar har vært iscenesatt før, men neppe særlig ofte. Selv har jeg, ved hjelp av Mathilde Skoie, registrert ett tilfelle: John Mas dobbeltdemonstrasjon (Ma 1992, 49–80). Med utgangspunkt i en passasje hos Plutark skriver han først en feiende strukturalistisk lesning – på fransk! – og deretter en detaljfixert kommentar på engelsk. I en konkluderende sammenligning trekker han frem noen av de samme momentene som jeg har påpekt her. Lesningens superstruktur synes å tvinge detaljene: “ [...] it is ill-suited to deal with fuzzy ends, uncertain dates, untidy pieces that do not quite fit – in other words, the ambiguity or simply the plain untidiness of things” (75). Kommentaren, derimot, svekkes av dens lemmabaserte, atomistiske premiss: “Under a pretence of innocent empiricism (‘just the facts’) , parallels were adduced without the grounds for choice be-ing clear” (76). Men aller mest påfallende blir ifølge Ma mangelen på kommunikasjon mellom de to tolkningsforsøkene: De synes å inngå i en dialog mellom døde. I en pragmatisk sluttbemerkning maner han så til metodologisk selvrefleksjon. Hva ellers?

Mening och materialitet

Tre exempel på sambandet mellan hermeneutik och textkritik

Den visuella gestaltningens betydelse

Min kompetens inom området textkritik är begränsad, desto mer erfarenhet har jag av texttolkning, den andra polen i denna konferens. Men en viss erfarenhet av textkritik har jag, och jag tänkte anknyta till den här eftersom den berör ett problem i den korsning mellan hermeneutik och textkritik som här står på dagordningen. Jag skall inte presentera någon teori om förhållandet mellan filologi, kritik och hermeneutik, däremot några exempel som kan väcka reflexioner på ett generellt plan om förhållandet mellan tolkning och textkritik.

Jag har gett ut Gunnar Björlings *Skrifter* i fem band, en edition som knappast kan kallas kritisk eftersom den saknar kommentarer. Den var i stor utsträckning ett ideellt företag som gjordes samtidigt som jag bedrev ett forskningsprojekt, som resulterade i monografin om Björling *Att skriva dagen*.¹ Jag hade slagits av att en av våra märkligaste modernister under 1900-talet, som med åren dessutom fått en allt större verkan på svenskspråkig och nordisk litteratur, var utomordentligt svår att få tag på i bokhandlar och antikvariat. Men det var inte främst denna brist på tillgänglighet som drev mig i utgivningsarbetet, utan en annan aspekt av estetisk natur som inte uppmärksammats i ett par antologier med Björlingdikter, som redigerats av andra än författaren själv. Man hade inte tagit hänsyn till den visuella gestaltningen, som – menar jag – får avgörande konse-

Skrifter I–V, en upplaga som dessvärre förstörts, kom på Erikssons förlag, Norrköping, 1995. *Att skriva dagen* kom på Bonniers förlag, Stockholm, samma år.

kvenser för förståelsen av dikternas mening och identitet. Det gäller Erik Gambys urval av ej publicerade dikter *Allt vill jag fatta i min hand* och Bo Carpelans mycket spridda *Det stora enklas dag*.² Jag vill inte säga det som kritik, då det inte är säkert att man kan eller bör ta hänsyn till detta i antologier. Men faktum kvarstår att man här be-handlar typografin och diktens framträdande på baksidan som, med textkritikens term, *accidentalier*, som ej hörande till de egenskaper som konstituerar dikten som dikt.

Den hermeneutiska traditionen

Innan jag diskuterar några konkreta exempel på förhållandet mellan hermeneutik och textkritik, skulle jag vilja göra en reflexion om vad vi menar med tolkning, hermeneutik och text. Låt mig börja med att citera ett fragment från 1797 av Friedrich Schlegel som lyder: "Hermeneutik och Kritik är absolut oskiljaktiga till sitt väsen; även om de kan skiljas åt i utövande och framställning, och tendensen hos varje typ av filologi vanligen överväger åt ett håll." (Schlegel 1988, 176.)³

Kanske var Friedrich Schlegel den förste som hävdade att filologi, textkritik och hermeneutik var lika ursprungliga och måste fattas som en oskiljaktig enhet. Sedan skulle Friedrich Ast, Friedrich Schleiermacher och August Boeckh utveckla tanken på ett mer systematiskt sätt. I början av 1800-talet fanns vad man kunde kalla ett filologiskt paradigm, som innebar att filologi var en universell kulturvetenskap

² Gambys antologi kom på FIB, Stockholm, 1974; Carpelans urval kom på Ra-bén & Sjögren, Stockholm, 1975, och finns i flera nyupplagor. I Gambys fall är negligerandet av den yttre formen mer förståelig, då det självklart inte finns några tryckta förlagor för det postuma materialet. Min synpunkt på dessa urval gäller inte antologin *Gunnar Björlings valda dikter I–II* (1989). Dessa fylliga urval är emellertid inte självständiga, utan följer troget, i stort sett även typografiskt, Björlings egna tre sena antologier *Du jord du dag*, *En mun vid hand* och *Hund skenar glad* från 1957–59.

³ "Hermeneutik und Kritik sind *absolut* unzertrennlich dem Wesen nach; ob sie gleich in Ausübung, Darstellung getrennt werden können, und die Tendenz jeder Philologie auf einer Seite gewöhnlich überwiegt".

som omfattade förståelsen av alla historiska fenomen.⁴ I detta paradigm, såsom det fattades av Ast eller Boeckh, innefattade filologin grammatiken, textkritiken och hermeneutiken som underavdelningar. Även Schleiermacher, som var den förste som försökte formulera hermeneutiken som en allmän förståelselära, var fortfarande fast förankrad i textkritiken. Han sade, citerat efter Jordheim (2003, 51): "utövandet av det ena förutsätter utövandet av det andra".

Men om man ser till vad som hänt inom teoribildningen vad gäller litterär texttolkning under 1900-talet, tycks enheten ha sprängts. Filologi och hermeneutik har gått skilda vägar. Filologin har till synes blivit en egen disciplin med egna regler och metoder, alltmedan hermeneutiken skurit av banden med grammatik och textkritik för att helt ägna sig åt den mening som väcks i läsakten (jfr. exempelvis Jonsson 1991, 39f). Men vad är en texts mening?

Man brukar formulera det så att tolkning av litteratur innebär att i ett möte med texten i en fortlöpande rörelse mellan del och helhet konstruera en sammanhängande och övertygande mening. Det finns många formuleringar av hermeneutikens anspråk, olika hermeneutiker, alltifrån det schleiermacherska intresset att rekonstruera en mening som idealt sammanfaller med författarens språk och intention, till den gadamerska ambitionen att nå fram till en ny mening i det man kallar en horisontsammansmältning mellan uttolkare och verk. Utgångspunkten för dessa olika ansatser tycks vara övertygelsen att det vi som läsare och forskare bör syssla med är att etablera texten som ett meningssammanhang, en "Sinn-Einheit".⁵

På senare tid har det hermeneutiska paradigmet utsatts för en hel del kritik från olika typer av textmaterialism, som betonar andra aspekter av texten än meningen. Jag behöver bara nämna debatten mellan en dekonstruktör som Derrida och Gadamer på 1980-talet,

⁴ En forskare som använder begreppet "paradigm" i detta sammanhang är Helge Jordheim. Se kapitlet "Det filologiska paradigmet" i Jordheim (2003, 27–80). ⁵ Om begreppet "Sinn-Einheit" se Gadamers yttrande: "nur das verständlich ist, was wirklich eine vollkommene Einheit von Sinn darstellt" (Gadamer 1960, 278) och densammes efterord till *Wer bin Ich und wer bist Du?* (Gadamer 1976, 111).

polemiken mot Gadamer hos en mediateoretiker som Friedrich Kittler, eller den kritik mot en ensidig inriktning på meningseffekter som riktats från Hans Ulrich Gumbrecht.⁶ Denna kritik är viktig så tillvida att det problem som jag särskilt skall dröja vid här har med textens materialitet att göra, närmare bestämt den visuella gestalten och hur den är förbunden med diktens mening. Den fråga jag inledningsvis vill resa är om hermeneutiken av nödvändighet är behäftad med dessa brister och om nämnda kritik tillför vår diskussion något av värde.

Hermeneutiken och textens materialitet

Sedan en tid tillbaka har andra röster gjort sig hörda, som försökt omformulera filologins uppgift liksom hermeneutikens grunder. Jag tänker på Paul de Mans kända, men mycket korta uppsats "The Return to Philology" (de Man 1986), men framför allt på Jerome McGanns syntes av textkritik och historisk förståelse, och besläktade försök att blåsa nytt liv i en hermeneutik som utgår från villkoren för textens tillblivelse (McGann 1983 och 1985a). Man talar ofta i dessa sammanhang om textens materialitet i ett sociologiskt, mediateoretiskt och teknologiskt perspektiv. Men här är jag mest intresserad av materialiteten hos texten i ett estetiskt sammanhang, sådan vi kan erfara den i läsakten, och då mer precist i form av textens visuella gestaltning.⁷ Jag vill ifrågasätta om den litterära hermeneutiken bör uppfattas som en helt igenom meningsorienterad teoribildning, liksom tesen att filologin bör uppfattas som en disciplin utan hermeneutiska dimensioner. Och därmed vill jag utifrån en specifik aspekt åter blåsa nytt liv i de tyska romantikernas enhetstanke.

⁶ Om debatten Derrida–Gadamer, se Forget (1984); Kittlers kritik av Gadamer förekommer exempelvis i uppsatsen “Vergessen”, på svenska “Glömma” i Kittler (2002); Gumbrecht diskuterar olika försök att omfatta materiella aspekter hos texten i kapitlet “Jenseits des Sinns. Standpunkte und Begriffe in Bewegung” (Gumbrecht 2004, 70–110). ⁷ Risken med att inte utgå från läsakten är reduktionism, ett återförande av texten på material som inte är relevant estetiskt. Det betyder självfallet inte att dessa forskningsansatser skulle vara ointressanta eller icke önskvärda.

Det som tyder på att hermeneutiken inte ens under 1900-talet varit så ensidig i sin meningssträvan som man kanske trott, är Hans Georg Gadamer sena kommentar till uttolkningen av en dikt: “Dock – handlar det verkligen, vad gäller sådana texter, bara om ett meningsorienterat läsande? Är det inte fråga om sång? Den process, i vilken en dikt talar – bärs den bara av en meningsintention? Talar inte samtidigt ur den en performativ sanning (Vollzugswahrheit)? Det är den uppgift, som dikten ställer!” (Gadamer 2000, 63.)⁸

Man bör naturligtvis notera att det är en över 90 år gammal filosof, hermeneutikens nestor under 1900-talet, som säger detta, och att det sker i frågans form. Yttrandet kunde alltså tyda på att nyorienteringen både bekräftar hur meningsorienterad hermeneutiken har varit och visar hän mot vad den skulle kunna utvecklas till. Vad Gadamer här antyder, är att litterära verk har en mening som inte är enkelt överförbar och kan parafraseras, utan är bunden vid en klanglig och estetisk helhet som i princip är outtömlig och kräver återkomster. Han talar här om egenheter hos texten, som man kunde kalla materiella, och som ger den en speciell identitet i rummet och tiden. Men det är uppenbarligen frågan om en temporal erfarenhet, ett skeende som fångas i det svåröversatta begreppet “Vollzugswahrheit”, som har en tydlig association till Heideggers idé om sanning som *aletheia* i uppsatsen “Konstverkets ursprung” i *Holzwege*.⁹

⁸ “Doch – ist es denn wirklich bei solchen Texten nur ein sinnorientiertes Lesen? Ist es nicht ein Singen? Der Prozess, in dem ein Gedicht spricht – nur von einer Sinnintention getragen? Spricht nicht aus ihm gleichzeitig eine Vollzugswahrheit? Das ist die Aufgabe, die das Gedicht stellt!” Jag har inte hittat någon riktigt tillfredsställande översättning till begreppet “Vollzugswahrheit”, som Gadamer utvecklar också i andra sammanhang. Se de sena uppsatserna “Wort und Bild – ‘so wahr, so seiend’” och “Zur Phänomenologie von Sprache und Ritual” i Gadamer (1993, 373–99, 400–40).

⁹ Se avsnittet “Die Wahrheit und die Kunst” i “Der Ursprung des Kunstwerkes” (Heidegger 1972, 45–65). Heideggers föreläsning tillkom redan 1935, och jag vill här hänvisa till Gadamer “Introduktion”, som översatts i den nya svenska utgåvan av *Konstverkets ursprung* (Heidegger 2005, 93–111). Gadamer talar här bland annat om det meningsfulla i att uppfatta konstverket som ett skeende av sanning.

Gadamer talar om det klangliga hos den konstnärliga gestalten, men han kunde lika gärna ha utvidgat perspektivet att omfatta också det visuella. Att förstå en litterär text innebär enligt detta att ta hänsyn till även icke-semantiska egenskaper hos den, och därmed kan inte den litterära hermeneutiken avstå från materiella aspekter.

För många av oss litteraturvetare kan detta synas självklart. Men jag tror inte det har varit det. Låt mig nämna ett samtida exempel på en intressant dialog mellan hermeneutiken och företrädare för textens materialitet. Hans Ulrich Gumbrecht, som jag just nämnde, hör till de forskare som betonat att den konstnärliga texten bör uppfattas som en spänning mellan mening och materialitet, som en “oscillation” mellan *Sinn-Effekte* – meningseffekter – och *Präsenz-Effekte* – närvaroeffekter. De senare härrör ur materiella aspekter av visuell eller akustisk natur. Gumbrecht uppmärksammar påtagligt överraskad det uttalande av Gadamer, som jag citerade nyss, i en relativt nyutkommen bok, *Diesseits der Hermeneutik* (Gumbrecht 2004, 84). Textmaterialisten Gumbrecht finner plötsligt en djup släktskap med Gadamer i övertygelsen att den litterära texten utmärks av en spänning mellan semantiska och ickesemantiska skikt och finner också anledning att gå tillbaka till Heideggers ovan nämnda uppsats om konstverkets ursprung för att betona verkets rumsliga dimensioner.

I själva verket tror jag inte att någon utvecklad hermeneutisk teori kan förneka dessa materiella skikt hos konstverket. Det är möjligt att dessa skikt är speciellt närvarande i poetiska texter, vilket Gadamer antyder, men det är säkert så att det inte enbart är där vi finner dem. Därför skall jag också överskrida denna genregräns. Vad som utgör nästa fråga, är på vilket sätt denna reflexion kan få konsekvenser för den textkritiska diskussionen.

En vink om detta ger Gumbrecht i sin bok *The Powers of Philology* (2003a). Den berör förhållandet mellan

hermeneutik och textkritik genom att framhålla hur filologens upptagenhet av textens materialitet via spår och fragment av skilda slag utgör en ständig påminnelse om själva tolkningsarbetets villkor. Vad textkritiken gör är att hålla kvar texterna i ett tillstånd av osäkerhet, där textens materiella gestalt och ofta bristfälliga tillstånd är själva utgångspunkten. Å andra sidan gör hermeneutiken filologen medveten om att tolkningsaspekter uppträder på alla nivåer i det textkritiska arbetet. På så sätt uppstår en kiasm, där filologen tvingar hermeneuten att uppmärksamma materialiteten, alltmedan hermeneuten tvingar filologen att uppmärksamma mening och relevans.

Jag tänkte konkretisera denna vackra tanke genom att diskutera några exempel från Gunnar Björling, Gunnar Ekelöf och Johann Gottfried Herder. Jag går alltså från poesin till den reflekterande prosan för att peka på en problematik, som överskrider enkla genregränser.

Exempel 1: En rad hos Gunnar Björling

I min utgåva från 1995 av Gunnar Björlings *Skrifter* valde jag av flera skäl förstautgåvan av diktsamlingarna som bas. Björling gav ut inte mindre än sex antologier med sin egen poesi och sina aforismer mot slutet av sitt liv, från 1947 till 1959 (Björling 1947, 1952a, 1952b, 1957, 1958 och 1959). I dessa antologier visar han sig mycket trogen det han en gång skrivit och de ger en god fingervisning om det man inom textkritiken har kallat författarens aktiva intention.¹⁰ Antologierna kan i vissa avseenden fungera som en kontrollinstans på vägen mot en modell för en utgåva. I och med att en flygbomb förstörde nästan alla Björlings manuskript före februari 1944 kan vi bara i enstaka fall återropa manuskript till de tryckta samlingarna före detta datum.¹¹ Men textkritiskt behöver inte det betyda så mycket, då vi ser att Björling är så trogen det han en gång publicerat.

Det finns dock intressanta undantag. Låt mig nämna ett sådant. Det finns en rad som förekommit ymnigt i Björlingkritiken och bli

¹⁰ För en inträngande diskussion om bland annat begreppet aktiv intention, se Svedjedal (1991, 42–78). ¹¹ Björlings manuskript är förvarade vid handskriftsavdelningen, Åbo Akademi bibliotek. För en förteckning av befintliga manuskript, se Ekman (1991). Cirka 3/4 av alla manuskript är daterade, och endast ett fåtal föregår i tiden den 26.2 1944, då huset Östra Brunnsparken 9 i Helsingfors, där Björling bodde, förstördes av en bomb. En del manuskript har förts till arkivet efter 1991, dock ej tillkomna från den tid som diskuteras här.

vit föremål för hermeneutiskt intresse. Det är raden “Jag ser och att blommar”. Bengt Holmqvist nämner raden i sin klassiska Björlingessä “Ljudlössånger” från 1949 och utgår från den när han ska förklara Björlings poetiska metod. Men han nämner inte varifrån han tagit den. Man får intrycket att det är en fristående kortdikt, bestående av en enda mening, ungefär som Ungarettis “Jag uppfyller mig med oändlighet”. För Holmqvist betyder denna sats att Björling frångått den vanliga påståendeformen “Jag ser att det blommar” för att framhålla akten att se och blommandet som skilda fenomen. “Björling skiljer de båda förloppen åt, ställer dem sida vid sida med konjunktionens hjälp och låter ordet ‘det’, vars uppgift endast är grammatikalisk, falla bort. Undret i att ‘jag’ ser och i ‘att blommar’ träder fram.” (Holmqvist 1987, 134.)¹² Poul Borum gör likadant i sitt Björlingavsnitt i *Poetisk modernism*. Inte heller han anger källa, när han lägger ut texten om Björlings metod utifrån detta exempel. Raden beskriver en händelse “psykologiskt korrekt och (filosofiskt väsentligt) som två fenomen, varför grammatiken måste ändras” (Borum 1968, 90).

Först nyligen hittade jag satsen i Björlings *œuvre*. Anledningen till att jag inte sett den tidigare, var att den inte stod att finna i förstautgåvorna utan i en av de antologier Björling gav ut, *Och leker med skuggorna i sanden. Urval lyrik 1937–1947*. Där återges satsen som rad nummer nio i följande dikt:

Varför ser jag ej dig
varför blommar ej du
o min kärlek
mitt pansrade hus?
jag ser hur du vandrar i sommarens nätter

jag ser hur det tystnar
jag ser och att vi kan höra
jag ser hur bor i de obodda hus
jag ser och att blommor
allt blommor i världarnas längtandes onåddhet

- ¹² Jag vill passa på och tacka Niklas Schiöler för att ha uppmärksammat mig på detta gåtfulla exempel.
allt blommor en gång
att du blommor, du blommor
den gången den gången
och nycklarna sjönk.
(Björling 1947, 15)

Jag är benägen att ge Holmqvist och Borum rätt: den syntaktiskt sprängda utsagan är poetiskt starkare än den sats som står i dikten "Varför ser jag ej dig" i *Där jag vet att du* från 1938. Där lyder den just "jag ser att det blommor", ett enkelt och oklanderligt påstående. Där är dikten uppställd som en andra titellös strof på en sida, och lyder:

Varför ser jag ej dig
varför blommor ej du
o min kärlek
mitt pansrade hus?
jag ser hur du vandrar i sommarens nätter
jag ser hur det tystnar
jag ser att vi kan höra
jag ser hur bor i de obodda hus
jag ser att det blommor
allt blommor i världarnas längtandes onåddhet
allt blommor en gång
att du blommor, du blommor
den gången den gången
och nycklarna sjönk.
(Björling 1938, 43)

Dikten i övrigt är nästan intakt, liksom dikterna i urvalen i regel är trogna förstatrycken. Dikten finns bara återgiven i denna antologi, ej i de fyra andra lyrikurvalen.

Men jag skriver "nästan intakt". Det finns en skillnad till som är signifikant. Björling har också ändrat den sjunde raden, från "jag ser att vi kan höra" till "jag ser och att vi kan höra". För den vane Björlingläsaren är inte detta någon sensationell ändring; införandet av konjunktionen "och" som snarast ett skiljande mellanord, som bryter upp syntaxen, är ett mycket typiskt stildrag i den sene Björlings författarskap (se Olsson 1995, 188ff). Här har vi alltså två instanser av samma grepp, något som stöder tanken att det är en medveten ändring.

Kan vi härmed utesluta att det inte rör sig om feltryck eller felskrivning? Vi kan vara tämligen säkra på att så inte förhåller sig, med tanke på att felen är så ytterligt få, att egenheten uppvisar en viss konstans genom att samma typ av ändring förekommer på andra håll (bland annat i samma dikt), och att den dessutom svarar mot Björlings sena, starkt idiomatiska skrivsätt. Hur som helst finns det inga hittills påträffade manuskript, som kan få oss att ändra mening på denna punkt.¹³

Skall man då utgå från denna, poetiskt måhända starkare dikt från 1947 i en textkritisk utgåva? Vilka konsekvenser skall detta fynd ha för textutgivaren? Det finns förmodligen de som skulle hävda att den senare

versionen är att föredra eftersom den svarar mot Björlings senast manifesterade intention, men den skulle också kunna försvaras hermeneutiskt med argumenten att den bättre svarar mot Björlings mogna stil, som etableras just i denna samling *Där jag vet att du*, där syntaxen systematiskt sprängs med hjälp av avbrott och småord som "och".

Detta sätt att ändra är inte unikt för denna dikt. Det finns en liknande ändring i samma avdelning i *Där jag vet att du* i två antologier, både i *Och leker med skuggorna i sanden* från 1947 och i *En mun vid hand* från 1958. Dikten börjar "Havet är en duk på vilken alla väder spelar" och innehåller i Björling (1947, 15) en ändrad femterad: "och söka skratten och ej veta och när kommit". Att jämföra med originalet, Björling (1938, 103): "och söka skratten och ej veta när har

¹³ Söderströms förlag har, enligt uppgift från Marianne Bargum den 23.11 2005, inga bevarade manuskript av Björlings hand i sitt arkiv. Inte heller Historiska och litteraturhistoriska arkivet i Helsingfors, som mottagit förlagets Björlinghandlingar, har, enligt uppgift från Maria Miinalainen 24.11 2005, några manuskript. Inga för mitt vidkommande relevanta manuskript har tillförts samlingen vid Åbo Akademi efter 1991, enligt uppgift från Sofia Pelo den 29.11 2005.

kommit." Björling har också här satt in sitt berömda "och" som ett ord som bryter upp snarare än förbinder. Den elliptiska frasen ersätts av två skilda segment. Exemplet ger ytterligare stöd åt antagandet att det rör sig om en medveten ändring.

Björling har i antologin från 1958 varit trogen sin ändring, införandet av "och", elva år tidigare. Problemet här är bara att han ändrar tillbaka en annan detalj i dikten, bilden på sjunde raden "det kallas utsprickande" ändrades 1947 till "det kalas utsprickande" för att återgå till ursprungsversionen.

Med tanke på sådana svängningar och att det är ytterst sällsynt att Björling ändrar, skulle jag vara beredd att försvara den princip som också min egen utgåva utgår från: att man bör välja de publicerade samlingarna som norm. Även här använder jag mig av både textkritiska och hermeneutiska argument. Den först publicerade utgåvan är en väl förankrad princip inom textkritiken, och i Björlings fall är den så mycket mer giltig då nästan alla hans manuskript före 1944 är förstörda, och vi således inte har några manuskript att utgå från när det gäller *Där jag vet att du*. Men man kan i ett fall som Björlings tillfoga ett verkningshistoriskt argument. En så betydande diktare har haft en enastående verkan på senare tids litteratur och litterär debatt. Varje diktsamling har en historia, som är omistlig och som är bunden vid den textgestalt som dikterna har i förstaupplagan. Jag skulle alltså argumentera för att i en kritisk utgåva ta med den ändrade raden "Jag ser och att blommar", liksom den ändrade raden "och söka skratten och ej veta och när kommit" i kommentaren.

Det finns dock ett annat argument som än starkare stöder den princip jag här förordat: det är dikternas visuella arrangemang på sidorna som ger dem en speciell rytm, som är mycket björlingsk. Avsaknaden av titlar, den lätta förskjutningen i höjd- och sidled, sprängningen av satsens eller diktradens inledning eller avslutning, osäkerheten om det är en eller flera dikter på en diktsida, allt detta ger dikten en mobil, mångskiftande och oavslutad karaktär som påverkar vår förståelse av vad en Björlingdikt är. Materialiteten i denna bemärkelse ger dikten en ny mening, ja, med Gumbrechts terminologi kan vi tala om en ofrånkomlig oscillation mellan *Sinn-Effekte* och *Präsenz-Effekte*, mellan diktens mening och närvaro i läsaften.

Att den visuella aspekten var viktig för Björling, och skulle så förbli, visar också hans egna antologier. Däremot ser vi en helt annan bild när vi går till andras urval av Björling. Som jag nämnde har inte Gamby eller Carpelan i sina urval velat följa Björling när det gäller avstånd och typografiska arrangemang. Michel Ekman har däremot försökt skapa en björlingsk visualitet i sitt urval med sena, opublicerade dikter från 1956–1960 under titeln *Jag viskar dig jord* (Björling 1991). Men det blir inte riktigt lyckat, eftersom det är utgivaren som då står för dessa ytterst avgörande typografiska val som förändrar diktens status. Antologeten blir medförfattare, vilket känns alltför anspråksfullt.

I Björlings fall ser man att det först är i mitten av 1930-talet som han lär sig konsten att bygga upp sina diktsamlingar på ett typografiskt medvetet sätt med mycket luft mellan dikterna. Det är i och med *Där jag vet att du* som han når denna medvetenhet för första gången och den skall han bibehålla. Vi kan ana hur denna läroprocess ser ut om vi jämför några dikter i den avantgardistiska tidskriften *Quosegos* provalbum 1928 med hur de ser ut i antologin *Hund skenar glad* från 1959.

27. *Det springer över tangenterna.*

Då

snyter jag min näsa.

Det står bruna ägon

och ungdoms flärtiga sjuka.

Jag följer efter

Som en råttsvans.

(Björling utg. 1928, 79)

Den dadaistiska strofen, som med sin kursiv anger ett annat, flyktigare rörelsemönster än den klassiska typografin, är infogad i första avdelningen av en längre följd av drastiskt vardagliga noteringar kallad "4711 Universalistisk dada-individualism". Den första delen omfattar 59, den andra 258 numrerade stycken av korta prosastycken, aforismer eller vers. Genreblandningen är alltså stor och den antipoetiska gestiken och vokabulären påfallande. I detta konkreta fall noterar man det höga tempot i själva skrivhandlingen redan i första raden med springandet över tangenterna. Verbet står i presens. Tonen är rå, ömsint och allbejakande. Det finns något tillfälligt över att serierna slutar just vid talen 59 eller 258; vardagens kaos tycks här översvämma litteraturens gränser.

I den sena antologin, *Hund skenar glad*, ser strofen ut så här på baksidan, inte längre isolerad utan asymmetriskt fogad samman med en annan strof som om den både vore och inte vore helt självständig:

Det springer över tangenterna.

Då

snyter jag min näsa.

Det står bruna ögon

och ungdoms flörtiga sjuka.

Jag följer efter

som en råttsvans.

Minut och en minut

klocka och minuten slamren kopp och tallrik A

och T

jag väntar på mitt

slag fyra och tre minuter.

Klockans slag

slag

min livsminut.

(Björling 1959, 22)

Serien av textbitar, staplade på varandra, är borta. Björling väljer ut en text ur "1171" ur *Quosegos* provalbum och kombinerar den med stycke 4 ur sviten "Rutschbanor" ur *Quosegos* fjärde nummer. I båda fallen har han slopat numrering och kursivering, och vad gäller layout har Björling valt samma luftiga och varierade visualitet – med olika typer av förskjutningar i höjd- och sidled mellan texterna – som kännetecknar *Där jag vet att du*. Båda dikterna är sorgfälligt återgivna, ord för ord, och ändå så annorlunda.

Men det vore fel att i en utgåva utgå från den sena positionen, för då skulle vi varken se processen i Björlings utveckling, eller bli varse den avantgardistiska kontext som tidskriften *Quosego* bildar, där Björling först framträdde med sina dadaexperiment. Ingrepp i den materiella nivån förändrar diktens status och mening, från att vara dadaistiska textbitar i en serie till att vara relativt självständiga dikter på baksidan. Också här skulle jag alltså försvara principen om förstattrycket, och även här samverkar filologiska och hermeneutiska skäl.

Exempel 2: Gunnar Ekelöfs dikt "Katakombmålning"

I Björlings fall är saken inte okomplicerad som vi sett, men ändå relativt enkel. I Gunnar Ekelöfs fall är principfrågan svårare att lösa eftersom han ständigt ändrar i sina dikter. Det är detta faktum som fått Reidar Ekner att utgå från "det av författaren sist kontrollerade trycket, eller sist skrivna manuskriptet" som den "givna" huvudregeln för sin utgåva av Ekelöfs *Skrifter* i åtta band (1991–93). Det leder till en rad komplikationer, vilket Ekner i Ekelöf (1991, 15) själv medger. Vad gör vi med alla de dikter som Ekelöf inte ändrade i, därför att han inte ville trycka om dem? (Låt säga från samlingen *Sorgen och stjärnan* från 1936, som Ekelöf kom att starkt ogilla.) Här är jag inte beredd att argumentera för en given princip, även om många skäl talar för förstattrycken – inte minst hermeneutiska. Jag skulle alltså valt en annan väg än Ekner. Ekelöf har måhända haft en än större betydelse för senare svenskspråkig diktning, litterär debatt och mottagande än Björling och det vore bra att visa respekt för denna historia. Seriös Ekelöfforskning kan i princip inte bedrivas utan tillgång till förstattrycken. Men också här vill jag ta upp den visuella aspekten av materialitet.

Ekelöf var utomordentligt medveten om den visuella gestalten hos sina dikter. Här vill jag nöja mig med att peka på ett exempel från *sent på jorden* som problematiserar den princip som jag förespråkade i fallet Björling. Den för samtiden starkt provocativa dikten "Katakombmålning" har en säregen typografi i *sent på jorden*, men den kan efter analys ges en helt annan, och möjligen rimligare visuell gestalt på baksidan. Låt oss först titta på dess gestalt i debutsamlingen från 1932 (ill. 1). Den andra gestalten är framkonstruerad efter ett intressant resonemang, som förs av Anders Mortensen i dennes avhandling *Tradition och originalitet hos Gunnar Ekelöf* (ill. 2).

KATAKOMBMÅLNING

DE DÖDAS INSEGEL BRUTET
OCH DERAS KÄRLEK DECHIFFRERAD
I KRYPTOAMERNAS KRYPTOGRAM

vara varandras likar
värma varandras lik under kyskhetens vackra kurva i evighetens vita marmor
gravstenen vars tryckande kyla dröjer kvar över drömmen som lukten
över kvarlevorna eller en viskning:
"ruttna länge tillsammans
försvara varandras lik för fukt och frihet
vara två i saligheten, ligga stilla, vara tåliga och stilla
slicka varandras lik med kyssar sakta som maskarna kryper i gömstället
ruttna länge tillsammans i fjolårets lövhögar
ruttna in i varandra utanför tiden
ruttna länge tillsammans . ."
kom snart till oss.
den medvetlöse.

III. 1. "Katakombmålning" sådan dikten er tryckt i *sent på jorden* (Ekelöf 1932, utan pagina).
KATAKOMBMÅLNING

DE DÖDAS INSEGEL BRUTET
OCH DERAS KÄRLEK DECHIFFRERAD
I KRYPTOAMERNAS KRYPTOGRAM

vara varandras likar
värma varandras lik under kyskhetens vackra kurva i evighetens vita marmor
gravstenen vars tryckande kyla dröjer kvar över drömmen som lukten över kvarlevorna eller en viskning:

"ruttna länge tillsammans
försvarar varandras lik för fukt och frihet
vara två i saligheten, ligga stilla, vara tåliga och stilla
slicka varandras lik med kyssar sakta som maskarna kryper i gömstället
ruttna länge tillsammans i fjolårets lövhögar
ruttna in i varandra utanför tiden
ruttna länge tillsammans.."

kom snart till oss.

den medvetelse.

III. 2. Diktet "Katakombmålning" återgiven efter uppställningen i Mortensen (2000, 96).

Är denna dikt i debuten tryckt i enlighet med Ekelöfs intention? Möjligen. Men det sannolika är, menar Mortensen, att "Ekelöfs valmöjligheter beträffande typografisk utformning varit begränsade. Diktens längsta rad har 102 nedslag. Det tryckeri som Spektrum anlidade för *sent på jorden*, Bröderna Lagerströms, skulle knappast ha kunnat arrangera en så bred bilddikt med estetiskt tillfredsställande resultat" (2000, 96). Mortensen antar en kompromiss bakom trycket i debuten. Han anför ett mycket intressant, så vitt jag vet otryckt, brev från Ekelöf skrivet till Tor Bjurström 8/6 1950 inför en nyutgåva av *sent på jorden*: "vidare kan i det stora formatet brytningen (i originaluppl.) mellan finare corpus-stil och en grad större cicero undvikas. Den brytningen tillkom uteslutande därför att jag inte kunde få de långa raderna att gå in på sidan i vissa dikter. Och att jag ville göra kalligrafiskt-typografiska former och figurer på sidorna, åtminstone vissa."

Ekelöf komponerade på samma sätt den sista dikten i *sent på jorden*, "apoteos", som en sådan figurdikt centrerad som en snurra som vilar på oändlighetstecknet eller en kub balanserad på ett hörn. Ekelöf hade alltså en aktiv intention att genomföra en visuell gestaltning av sina dikter i samlingen, men han var också i hög grad medveten om gränserna för genomförbarheten av sitt projekt. Mortensen föreslår att vi tolkar diktens grafiska bild som en gravurna, en ikonisk framställning av det som i dikten heter "kyskhetens vackra kurva i evighetens vita marmor". Figurens visuella gestalt skulle alltså omedelbart svara mot diktens ämne: katakomberna, och skulle därmed också berika diktens innebörd.

Mortensens tolkning leder inte till någon editionskritisk reflexion, men det ligger nära till hands att förorda en etablering av texten med denna visuella gestalt utifrån både ett mer strikt filologiskt och ett vidare hermeneutiskt perspektiv. I detta fall finner jag inga bra argument att följa förstategycket, eftersom detta av allt att döma är begränsat av tryckeritekniska faktorer. Det är alltså ingen anakronistisk handling att trycka "katakombmålning" som en figurdikt. Möjligen skulle den ha uppfattats annorlunda, det vet vi inte. Den hör till de dikter som starkt provocerade 1930-talets läsare. Men det skulle den säkert gjort också i en centrerad grafisk form. Men denna aspekt får man väga mot den som ligger i den djupare intention, som sannolikt föresvävat Ekelöf, och som till fullo ger dikten en gestalt, där mening och visualitet samspelar på ett raffinerat sätt.

Både Björling och Ekelöf är poeter som befinner sig i en modernistisk tradition som mycket medvetet arbetar med diktens visuella form och framträdande i traditionen efter Mallarmé, Marinetti och Apollinaire. Björling var knappast någon bildmänniska, men ändå arbetar han med en mycket originell visuell komposition av sina böcker och det är svårt att peka på några konkreta förbilder. I Ekelöfs fall är saken annorlunda, eftersom han så nära samarbetade med modernistiska bildkonstnärer vid tiden för debuten, han befann sig i Paris när han skrev *sent på jorden* och tog djupa intryck av *Art concret* och modernistisk bilddikt. Figurdikten är ju ingen modernistisk uppfinning, men den kom att få en ny aktualitet särskilt hos Apollinaire.

Exempel 3: Johann Gottfried Herder och verkningshistorien

Exemplet Johann Gottfried Herder är intressant därför att det vidgar perspektivet kring den visuella gestaltningen till att omfatta reflekterande prosagenrer, som hör hemma i en epok som inte präglats av språkrevolutionen under modernismens genombrottsskede kring sekelskiftet 1900 och straxt därefter.

Även i Herders fall skall jag utgå från en avhandling, som genomför en nytolkning av ett författarskap som tycks få genomgripande textkritiska konsekvenser. 2004 disputerade Staffan Bengtsson i Uppsala på en stor avhandling i estetik om den tyske 1700-talsfilosofen under titeln *Herders hieroglyf*. Titeln betecknar det fynd som Herder tycker sig ha gjort kring 1770, när han urskiljer en hieroglyf inskriven i världens alla kosmogonier. Denna hieroglyf träder fram i öppen dager i den egyptiska Hermessymbolen som han i ett brev från den 15 oktober 1770 skriver ner i sju punkter eller i en hexagon. Han finner denna struktur i exemplarisk form i skapelseberättelsen i *Första Moseboken*, som han ingående uttyder i det verk han nu skriver: *Älteste Urkunde des Menschengeschlechts* som publicerades 1774. Skapelsens tillblivelse beskriver just sju steg i hieroglyfens form, som tecknar en dialektisk rörelse mellan motsatser och synteser.

Vi behöver inte gå in på rimligheten i Herders resonemang, verket *Älteste Urkunde* fick också ett mycket dåligt mottagande i samtiden, även om Goethe tog djupa intryck vilket man kan se i *Faust*. Det viktiga är, menar Bengtsson, att man kan återfinna samma dialektiska rörelse i Herders eget verk. Det som ofta uppfattats som en rastlös och fragmentarisk tänkare, med oförmåga att avsluta sina verk, ser Bengtsson som en högst medveten dialektiker som ser varje verk, eller del i ett verk, som en väldefinierad position i en fortskridande utveckling. Man kan reducera hieroglyfen ytterligare till fyra positioner, och då får vi en fyrastegsdialektik, som man kan urskilja alltifrån debuten *Fragmente Über die neuere deutsche Literatur* från 1767–69 till de allra sista arbetena före Herders död 1803.

Denna fyrastegsdialektik kan kanske lättast förklaras utifrån Herders utläggning av skapelseberättelsen i Första Mosebok i *Älteste Urkunde*, där vi rör oss från ett odifferentierat ursprung i ett osynligt ljus (position ett), över skillnaden mellan himmel och jorden (de motsatta positionerna två och tre) till ontogenesens fullbordande i de konkreta och synliga ljuskällorna sol, måne och stjärnor (position fyra). Dessa fyra steg genererar emellertid ytterligare en dialektisk rörelse genom att position fyra intar en mittposition, som följs av himmelsoch jordskapelser (position fem och sex eller två och tre, beroende på var man börjar), för att utmynna i en sista position, sabbaten. Denna utgörs av reflexionens återblickande ljus, som är en tredje mittposition i skapelseberättelsen, som samlar upp alla föregående moment. Skapelsens gång löper således, enligt Herder, dialektiskt från osynligt, över skapat till andens eget begreppsliga ljus. Han menar att en sådan naturdialektik kan man möta i världens alla primitiva kosmogonier.

Bengtssons tes är mycket anspråksfull och kontroversiell, eftersom ingen tidigare tycks ha sett denna dialektiska metod. Varför? Bengtsson skriver: "Ja, hur vet jag att Herder använder en dialektik över huvud

taget? Säger Herder detta uttryckligen någonstans? Nej, Herder säger det inte uttryckligen någonstans. Jag vet detta endast genom det sätt som alla delar i hans verk samspelar till just denna bild. Denna bild är den som får flest delar att stämma överens med varandra, som förklarar flest egenheter i hans skrivsätt och gör dem begripliga. Herder [...] ger massor av vinkar i texter.” (Bengtsson 2004, 120f.)

Begreppet “vink” är ett viktigt hermeneutiskt begrepp i Bengtssons avhandling och som Herder själv flitigt brukar. Och här kommer jag till den visuella gestaltningens problem. Som sådana vinkar fungerar Herders rika och varierande bruk av typografiska markörer: asterisker, streck av en rad olika slag, siffror, pagina och blankrader. Alla dessa tecken pekar in mot den fyrastegsdialektik som ligger under textens yta och genererar dess fortskridande process (ill. 3).

Ill. 3. Johann Gottfried Herder, *Älteste Urkunde des Menschengeschlechts* (1774, 20). Detta är originalutgåvan av verket, och strecket återfinns endast i denna utgåva som Staffan Bengtsson fann på Carolina rediviva. I kända Herderutgåvor, med samma årtal men med annan tryckning, har strecket korrigerats och de inverterade segmenten vänts “rätt”. Bengtsson argumenterar i sin avhandling för att strecket, som är segmenterat i fyra delar, markerar den fjärde positionen i Herders fyrastegsdialektik. Det inverterade strecket motsvaras av ett inverterat perspektiv i texten som Herder presenterar i det avsnitt som följer. Från att i föregående avsnitt ha talat om hur den bibliska texten uppfattats ur ett modernt vetenskapligt perspektiv (präglad av Descartes, Kepler och Newton) övergår Herder till att betrakta den ur ett österländskt perspektiv. Så etableras ett tätt samband mellan typografi och mening. För en mer ingående kommentar till dessa streck, hänvisas också till Bengtssons uppsats “The Challenge of Herder” (under utg.).

Problemet i Herderforskningen ligger nu i att man inte velat se dessa tecken som väsentliga för texternas innebörd. Inte någonstans i ut-givningen av Herder, från *Sämmtliche Werke* i början av 1800-talet som inleddes av änkan Caroline Herder, över Bernhard Suphans välrenommerade edition i slutet av 1800-talet fram till våra dagars utgåvor har sett någon djupare mening i Herders val av typografi. Man har därmed ej tagit hänsyn till förstatrycken, utan opererat bort så mycket typografiska markörer att det inre sammanhanget upplöses. Man har ofta gett ut bara delar av verken, vilket ytterligare bidragit till att typografin förändrats eller bortfallit. För att se typografins betydelse till fullo, måste hela verkets språngvisa arkitektur mellan skilda delar bli synlig.

Vi behöver inte gå in på frågan om Bengtsson har rätt i sin övergripande tes om Herder som en dialektisk tänkare. Problemet med den tesen ligger mycket i svårigheten att tolka visuella tecken och symboler. Det finns en risk för övertolkning, i all synnerhet som Herder aldrig talar om sin dialektiska metod och inte heller klagar över senare, typografiskt reviderade utgåvor. Men det viktiga är att Bengtsson, efter vad jag kunnat finna, har rätt i tre ting: 1) att Herder mycket medvetet arbetade med typografin, och hade mycket nära kontakter med sin tryckare; 2) att denna typografi, som särskilt framträder i förstaupplagorna, tycks följa ett utvecklingsförlopp som bildar ett inre mönster, och där man måste läsa texten både linjärt och som ett visuellt arrangemang; och 3) att utgivningen av Herders skrifter under de två sekel som gått ej tagit hänsyn till detta och att Herderbilden

därmed vanställts. Eftersom det blivit kutym bland Herderforskare att hänvisa antingen till Suphans 1800-talsutgåva eller den nya stora Frankfurtutgåvan på Deutscher Klassiker Verlag, har vi förlorat kontakten med den utgåva som Herder själv hade kontroll över och som ligger närmast hans egen intention. Genom den CD som medföljer avhandlingen kan läsaren ta del av förstaupplagan av inledningen till Herders debutverk *Über die neuere deutsche Literatur*, förstaupplagan av uppsatsen "Nemesis" från 1785 att jämföra med samma uppsats i en upplaga från 1796, samt inledningen till förstaupplagan av *Älteste Urkunde* från 1774.

Vad man kan slå fast är att Herder var mycket medveten om tankens rumsliga form när han tolkar traderade texter, vilket är särskilt tydligt i *Älteste Urkunde*, där han läser in hexagonen i forna skapelseberättelser. Man kan här tala om en sorts bilddialektik, där förståelse och visualisering blivit en enhet. Men också i ett annat avseende är Herder intressant. Det var inte bara Friedrich Schlegel som såg en förbindelse mellan filologi och litterär tolkning i vidare mening. Herder nämner inte ordet hermeneutik, men det är en snarlik innebörd han är ute efter när han säger: "Den poetiska filologen måste också vara en filosof" (Bengtsson 2004, 474).¹⁴ Herder var inte filolog och historiker i Heynes mening, den Heyne som var en av de tre redaktörerna för minnesutgåvan efter Herders död 1803, och som utgick från andra upplagor av *Über die neuere deutsche Literatur* och "Nemesis". För Heyne utgick filologen från en ord-för-ord-förståelse, medan Herder sökte textens helhet och alltid ville reflektera in sin samlade läsarerfarenhet i sin texttydning. Herders synsätt skilde sig alltså från sin samtids vetenskapliga filologi, men hans gränsöverskridande tänkande – mellan estetik, poesi, filologi och filosofi – låg också den i tiden. Herders historicism, som innebar ett sökande efter textens mening utifrån unika historiska betingelser skulle få avgörande betydelse för romantikernas filologiska paradigm. Herder var kanske den förste och viktigaste företrädaren för ett sådant syntetiskt synsätt – både i sitt tänkande och i sin praktik som författare.

Sammanfattning

Sammanfattningsvis har jag försökt visa hur det är samspelet mellan textkritiska och hermeneutiska överväganden som avgör hur vi skall etablera en text i fallen Björling, Ekelöf och Herder. Jag har här uppmärksammat ett genreöverskridande fenomen, som inte bara rör lyrikens visuellt medvetna utformning under modernismen utan andra epoker och skrivsätt. Hos samtliga tre författare kan man urskilja en aktiv intention, som griper in i den typografiska formgivningen

¹⁴ Det ord som Herder använder för ordet "filosof" är *Weltweiser*.

på baksidan och som yttrar sig i ett nära samarbete med sättare och tryckerier. Det är alltså en intention som inte kan begränsas till en re-lation till det egna verket, utan som inbegriper en vilja att kommunicera med läsaren via den visuella utformningen. Inte i något av fallen skulle det räcka att använda skrivna manus som bastext för en rimlig utgåva, eftersom textgestalten utformas i en process som omfattar bokens materiella utformning. I Björlings fall har jag förordat förstategycken som bastext med argumentet att Björling ändrade mycket litet i sina texter. I Ekelöfs fall har jag också förordat förstategycken som bastext, trots att han ändrade mycket i texterna, bland annat med det hermeneutiska argumentet att hans dikter haft en exempellös verkningshistoria i svensk 1900-talspoesi. Det är ett argument som man också kan anföra i Björlings fall. Exemplet "Katakombmålning" av Ekelöf avviker dock från denna princip genom att den pekar på en aktiv intention som ej kunnat realiseras i första trycket. Den visuella gestaltningen motiverar, skulle jag hävda, i detta fall en avvikelse från grundprincipen, så att dikten bättre realiserar författarens intention genom att typografi och mening blir en enhet.

I Herders fall står vi inför den delikata uppgiften att en hypotetisk utgåva, som vill vara trogen författarens visuella gestaltning, måste bryta helt med den mäktiga verkningshistoria som präglar Herderbilden. Mitt argument mot den hermeneutiska respekten för verkningshistorien, är i detta fall att en intention så påtagligt är manifesterad i förstategycken och att verkningshistorien faktiskt kan ha fel. Ibland behövs ett paradigmskifte. Kanske det är en filosofernas fördom som styrt receptionen av Herder och som yttrat sig i att det endast är textens begreppsliga mening – dess logos – som räknas. Men i detta fall tycks typografin kasta ljus över just

Herders tänkande, som kan liknas vid en icke-hegeliansk bilddialektik. Min slutsats är, att även här måste hermeneutiken förnyas och utveckla en mer komplex uppfattning om vad en text är – i spänningen mellan mening och materialitet.

Textkritikens uttydningskonst

Metodologiska kontraster

En av de mest påfallande tendenserna inom de senaste hundra årens editionsvetenskap har varit försöken att framställa textkritik och edering som vetenskapsområden av naturvetenskaplig karaktär. All inriktning på betydelsen har man (så vitt möjligt) sökt undvika, och textkritiken kom därmed att betraktas som en radikalt icke-hermeneutisk disciplin. Genom att avstå från all betydelseorientering menade sig utgivarna gå systematiskt till väga, i motsättning till den smakpräglade praxis som i stor utsträckning hade kännetecknat 1800-talets editioner. En vetenskaplig edition sågs i stället som det logiska resultatet av en "objektiv", och därmed positivistisk, analys av textvittnen. Ambitionen var att skilja textkritiken från litteraturvetenskapen, men denna ambition hade ödesdigra konsekvenser. Den innebar nämligen att man valde att bortse från den historiska dimension som präglar textkritik och edering, liksom texterna själva och deras spridning över tiden. En orsak till att man inte omedelbart insåg att den ahistoriska hållningen var omöjlig kan ha legat i att också litteraturvetenskapen under ett par decennier vid mitten av 1900-talet sökte förtränga de litterära texternas historiska betingelser. "Textimmanens" var på den tiden den litteraturvetenskapliga tolkningens lösen.¹

Jag tackar Birgit Stolt för ett första, och Barbro Ståhle Sjänell för ett sista städ, och särskilt Paula Henrikson för all hjälp hon har givit mig att återfinna en räst på svenska.

Det var det tidigare 1900-talets *analytical and textual bibliographers* i England, R.B. McKerrow och framför allt W.W. Greg, som gav den första impulsen till denna naturvetenskapligt influerade syn på textkritiken. Särskilt i USA avskildes sedan, runt århundradets mitt, *criticism* från *scholarship*. Det var en programmatisk, och i grunden ideologisk, skilsmässa. Textkritiken hänfördes

Det är ofta lärorikt att ställa den angloamerikanska editionsvetenskapen, å ena sidan, i kontrast till den tyska, å den andra.² Inom angloamerikansk textkritik praktiserade man en sofistikerad *textual scholarship* för att beskriva texters tillkomst och spridning. De utgivare som verkade inom denna tradition strävade emellertid samtidigt mot en *critical edition* av den ideala texten, det vill säga mot en ederad text ur vilken textmaterialets historiska dimension i princip hade destillerats bort. Inom den tyska traditionen, däremot, ansågs textkritikens uppgift först och främst utgöras av den historisk-kritiska editionen (*historisch-kritische Edition*).³ Den innebar ett annorlunda förhållningssätt till det historiska. Materialets historiska dimension skulle fasthållas (och så att säga materialiseras) i den vetenskapliga editionen: en historiskt given version (*Fassung*) skulle läggas till grund för utgåvan, och denna fick bara förändras minimalt i den ederade texten. Båda förfaringssätten var emellertid tolkningsfientliga. En intressant konsekvens av detta, gemensam för angloamerikanska och tyska editioner under 1900-talet, var att kommentaren nästan fullständigt kom att utplånas. Som en följd av skilsmässan mellan *criticism* och *scholarship* gick på så sätt den traditionella föreställningen om kommentaren som ett centralt element förlorad inom både vetenskapliga och "allmänna" utgåvor av litterära verk. Denna problematik kommer jag inte att uppehålla mig vid i det följande – även om det kanske är just i frågor rörande kommentaren som det omfattande diskussionsämnet "hermeneutik och filologi" torde kunna få de största konsekvenserna.

naturligtvis till *scholarship*, som var historiskt präglad och under flera årtion den levde som i ett reservat utanför den ahistoriska världen av *new criticism*. Den historiska synen av *scholarship* hindrade emellertid inte att textkritiken i sin dåtida, dominerande bibliografiska metodologi sökte upprätthålla den Gregska orienteringen. Paula Henrikson presenterar i sitt bidrag till denna volym, "Textutgivning och hermeneutik. En blick på editionshistorien", huvuddebattörerna i den vetenskapliga äktenskapsstriden.² Jag har själv vid olika tillfällen försökt just detta. Se framför allt inledningen till Gabler, Bornstein & Borland eds. (1995); eller Gabler (1991).³ Orienteringsvolymen är Martens & Zeller Hrsg. (1971), och däri särskilt

Siegfried Scheibe, "Zu einigen Grundprinzipien einer historisch-kritischen Ausgabe" (1–44).

Mitt eget tema "textkritikens uttydningskonst" syftar på de utmaningar som författarmanuskript och deras 'skrivspår' ger upphov till. I detta sammanhang erbjuder åter det tyska 1900-talets textkritik en utgångspunkt. Med sin utgåva av Hölderlins lyrik pekade Friedrich Beissner på 1940-talet ut en ny riktning för editionsvetenskapen (Hölderlin 1943–85), och med sin Conrad Ferdinand Meyer-edition (Meyer 1963–86), liksom med en rad grundläggande uppsatser om problematiken, har Hans Zeller sedan det tidiga 1960-talet byggt vidare på denna insats.⁴ Både Beissner och Zeller arbetade med författarnas handskrifter, i huvudsak utkast och arbetsmanuskript, inte sällan också efterlämnade handskrifter i ofullbordat skick. Den utmaning som detta material innebar ledde till att man utvecklade en vetenskaplig medvetenhet om textgenetik, liksom metoder att införliva textgenetiska frågor i textutgivningen. Hans Zeller publicerade 1971 en uppsats med titeln "Befund und Deutung. Interpretation und Dokumentation als Ziel und Methode der Edition" (Zeller 1971). Så vitt jag kan se är detta första gången det medges att editionsvetenskapens ändamål inte förverkligas enbart genom en rent "objektiv" redovisning av skrift- eller textmaterialet (*Befund*). Dessutom krävs också tydningssåtgärder och -processer; ja, det är ofta genom dessa som utgåvans material över huvud taget låter sig definieras. Den uttydning som det här är frågan om är visserligen inte tolkning i litteraturvetenskaplig bemärkelse, men dörren har åtminstone öppnats på glänt för en medvetenhet om att textkritik inte kan eller får utesluta den hermeneutiska dimensionen.

"*Deutung*", tydning, syftade för Zeller alltså inte på texttolkning, utan på textutgivning. Han utvecklade en stor virtuositet i att översätta det som var åskådligt i handskrifterna till ett system av apparattecken och symboler. Med hjälp av ett sådant teckensystem skulle man kunna föreställa sig skriftbilden i manuskriptet. Zeller betecknade sina editioner som *Handschrifteneditionen*, och begreppet är numera allmänt. *Handschriftenedition* är idag ett vedertaget del-

Principerna för denna utgåva presenterades först i Zeller (1958). De vägar som under de följande fyrtio åren skulle beträdas blir tydliga i bidragen till Zeller & Martens Hrsg. (1998). – Se vidare Zeller (1989).

område på det editionsfält som utgivningen av sentida och nutida litterära verk och texter utgör, och det har lett till speciella insikter i den dynamik som kännetecknar tillkomsten av texter. Texter är, hävdar man idag, produkter av kreativa genetiska processer, och de är också i sig själva uttryck för dessa processer. Denna texternas processnatur speglas och kan materiellt avläsas i handskrifterna.

Zellers förteckningsakribi uppenbarade emellertid också ett grundläggande problem med denna typ av handskriftseditioner. Det visade sig vara påfallande svårt, för att inte säga omöjligt, att utifrån abstrakta symbolförteckningar föreställa sig handskriftens skriftbild och den bakomliggande skrivprocessen. Problemet var inte så mycket att utgåvornas förteckningar skulle sakna precision och distinktioner

– dessa fanns i överflöd. Svårigheten var snarare, att när skriftbilden väl hade upplösts i symboler och tecken, var det mycket svårt för läsaren att i sin föreställning översätta dem tillbaka till en visuell bild. Visserligen framhöll Zeller att hans genetiska apparat skulle göra det möjligt att rekonstruera handskrifternas bild och utseende, men han hade inte mycket att säga om på vilket sätt editionernas användare skulle kunna tänkas ha nytta av att i sin föreställning "se" handskriften. Så vitt jag förstår, ville Zeller framför allt leva upp till en förväntan som han menade ställdes på honom som utgivare, nämligen att apparaten enligt disciplinens traditioner skulle framhålla och vittna utgivarens goda omdöme. Däremot var det knappast hans avsikt att göra handskriftens bild tillgänglig för att den skulle användas i kritiskt umgänge med det skrivna, d.v.s. som hjälp att tolka och förstå handskrifternas uppbyggnad och kreativa processer, eller att i nästa led tolka och förstå deras texter.

Handskrifter

Handskrifter har en autonom bildstatus. De är i denna mening "autografer" i ordets vetenskapliga betydelse, och således att jämföra med t.ex. målningar, som också är identiska bara med sig själva och förlorar denna

identitet i kopior. Handskrifter kan alltså inte klassificeras som blott “allografer”, vars identitet är oförändrad i kopior av deras texter, mångfaldigade genom t.ex. skrivmaskin eller tryckpress. (I egenskap av allografa dokument har handskrifter traditionellt också kallats “textvittnen”.⁵) Kanske var det dessa teoretiska omständigheter, eller helt enkelt missnöjet med bildlösa utgåvor av texter ur arbetsmanuskript (som Beissners och Zellers); i vilket fall gjorde faksimilreproduktionen ett allt starkare intåg i vetenskapliga editioner mot slutet av 1900-talet – det hade ju för övrigt också blivit tekniskt enklare och billigare att framställa faksimiler. Dietrich Sattlers Frankfurter Hölderlinutgåva är det viktigaste exemplet på detta i tysk utgivningstradition (Hölderlin 1975–2000). Med stöd i faksimilbilderna kunde man i denna utgåva tydligare än förr skilja mellan transkriptioner, rekonstruktioner och (utgivarens) konstruktioner av texten.

Men att faksimilerade handskrifter infördes i utgåvorna innebar inte med självklarhet att förståelsen för textkritikens, editionens, filologins eller hermeneutikens förhållande till handskrifter och deras villkor fördjupades. Detta visar sig t.ex. i att den tyska s.k. *Handschriftenedition* och den nyare franska disciplinen *critique génétique* än så länge opererar på olika plan. *Critique génétique* utgår från axiomet att handskrifter bör läsas och tolkas i och för sig själva, som spår av kreativa processer. Denna föreställning står egentligen i direkt motsats till den vanligaste uppfattningen om manuskript som (åtminstone i första hand) textvittnen. De må ha autografa kvaliteter (t.ex. är det framför allt dessa som väcker begär hos samlare), men deras vetenskapliga, filologiska nytta anses ändå ligga i deras allografa natur. *Critique génétique*, däremot, fäster sig inte vid dokumentet som textvittne. Medan *Handschriftenedition* inom den tyska traditionen har utvecklats som ett editionsvetenskapligt delområde, så har *critique génétique* inte primärt med textkritik och utgivning att göra. Inom *critique génétique* tolkas handskriften självständigt och utan hjälp av utgivare och deras utgåvor, med uppmärksamheten

Begreppen “autograf” och “allograf” definieras på ett systematiskt sätt av Goodman (1968).
riktad mot de kompositionsförlopp som kan beskrivas och analyseras utifrån handskriftsbilden.⁶

Ändå är det någonting paradoxalt med båda dessa försök att närma sig handskriftens särart. Visserligen bygger den tyska traditionens *Handschriftenedition* på medvetandet om att skrivakten utgör en process, och att den därmed är tidsbetingad. Men samtidigt inriktas själva handskrifts*editionen* på skrivaktens resultat, d.v.s. på skrivandets påstådda ändamål, vilket enligt konventionen anses vara en färdig text. *Handschrifteneditionen*, som de hittills har sett ut, ter sig därför i grund och botten fortfarande som texteditioner, d.v.s. editioner som på ett paradoxalt sätt söker infånga handskrifternas dynamik i stabiliserade texter. Århundraden av gamla editionsfilologiska traditioner slår alltså fortfarande igenom. *Critique génétique*, däremot, utgår från tesen att “the draft is not a text, or a discourse; it is a protocol for making a text”, som Daniel Ferrer har framhållit (1998, 261). De spår som skrivprocessen har lämnat på ett pappersark kan därför följas i flera olika riktningar, och inte enbart målmedvetet (teleologiskt) i riktning mot den “färdiga” text som läsaren så småningom konstruerar från dessa spår. Den första läsare som tar på sig uppgiften och mödan att tolka det skrivna som text är för övrigt den skrivande själv, och detta i varje ögonblick: Den skrivandes läsning är konstitutiv för själva skrivprocessen. Hans eller hennes egen tydning av arbetsmanuskriptets tecken brukar sedan återfinnas i textavskrifter. Texter konstitueras egentligen fullt ut först i avskrifter, för det är där som de för första gången blir läsbara *som texter*, d.v.s. läsbara så som vi (i vår kulturkrets) har lärt oss att läsa, i en linjärt löpande språklig följd från övre vänstra hörnet till nedre högra hörnet av en skrift- eller boksida.

Critique génétique har gjort oss uppmärksamma på att handskrifter kan läsas också på andra sätt än i linjär textföljd. Vad som skiljer handskrifter från alla typer av allograf textuppteckning är att de bär spår av de förlopp, och till och med av de motoriska rörelser, genom

Critique génétique har sedan sin uppkomst på 1960-talet huvudsakligen presenterats på franska. Men man får en god bild av disciplinen också genom den nyutkomna volymen Deppman, Ferrer & Groden eds. (2004).
vilka de har nedtecknats.⁷ Å ena sidan resulterar visserligen det som har noterats i ett manuskript i språkliga

produkter, och således i text, men å andra sidan framstår manuskriptanteckningar också som spår och mönster av skrivprocesser. Fullt ut är dessa processer endast synliga i själva handskriften. I en faksimilavbildning syns de bara i reducerad omfattning, eftersom återgivningen saknar originalets tredje dimension, t.ex. att någonting har skrivits över någonting annat, och därför efter detta andra. Autograferns tredje dimension går på så vis materiellt förlorad i en avbildning; man skulle kunna säga att i faksimilen blir denna tredje dimension virtuell. Och i än högre grad är det svårt att genom faksimilen bli varse den fjärde dimensionen, tiden, som man genom originalets tredje dimension kan dra slutsatser om.

Denna typ av egenskaper hos handskrifter har utgivare sällan redovisat, eftersom de i första hand alltså har använt manuskript som textvittnen. Men vad detta tyder på är faktiskt också en bakomliggande metodisk apori. Genom den vedertagna abstraktionen – det vill bokstavligen säga: avskiljningen – av texter från handskrifter tvingas *texteditioner* att bortse från alla de icke-språkliga spår som skrivprocessen har efterlämnat i handskriften. Dessa icke-språkliga spår utgör emellertid i lika hög grad som de språkliga – och kanske rentav mer omedelbart än dessa – spår av handskriftens kreativa energier, och som spår och tecken är de läsbara och tydbara.

Handskrifters icke-språkliga teckensystem har analyserats i detalj av *critique génétique*-forskare, och de tolkningsfrågor som de har aktualiserat är inriktade på allt ifrån skrivvanor och språkkompetens till idéinnehåll, narratologiska förfaringssätt, biografi, psykologi och kreativitet. Deras frågeställningar och tolkningar utgår alltid från skriftens och kompositionens dynamik, som den avtecknar sig i handskrifternas processuella spår. Jag nämnde tidigare att jag tycker mig se något paradoxalt med såväl den tyska *Handschriftenedition* som med praktiken inom den franska *critique génétique*. Jag har

Det är i synnerhet dessa spår som utmärker handskrifter som autografer. Visserligen har den analytiska bibliografin, som utvecklades framför allt inom anglo-amerikansk textkritik under 1900-talet, påvisat att tryckta böcker på sitt sätt också vittnar om sin tillkomst. Men dessa spår är primärt spår av böckernas tillverkning.

redan hävdat att *Handschrifteneditionen* med hjälp av handskriften rekonstruerar inte den kreativa processen, utan dess resultat, eller helt enkelt: inte skrivakter och -processer, utan texter. Som min beskrivning har antytt är *critique génétique* å andra sidan helt inriktad på handskriftens skrivakter och -processer, och utgår alltså primärt från den dynamik som handskriftens notationsmönster uttrycker. *Critique génétique* utgör på så sätt en litteraturkritisk, hermeneutiskt tolkande gren av litteraturvetenskapen. Med sin särskilda uppmärksamhet på texters faktiska och materiella betingelser hävdar *critique génétique* att dokumenterade skrivprocesser, d.v.s. författarmanuskript, bör betraktas som likvärdiga med böcker. En sådan ståndpunkt utvidgar inte bara den hermeneutiska tolkningslärans operationsfält. Den har dessutom konsekvenser för litteraturvetenskapens självförståelse, dess historiemedvetande såväl som dess samtida kulturella och samhällseliga uppgift. En förnyad, genetiskt medveten litteraturvetenskap med insikt i texternas materialitet kan skönjas vid horisonten. Men än saknar denna nya disciplingren metoder och strategier för att re-dovisa det konkreta materialet på den avancerade tolkningsnivå som handskrifter fordrar, enligt *critique génétiques* tolkningspraktik. Och däri ligger paradoxen.

Det är föga överraskande att *critique génétique*-forskare har funnit manuskript lika motspänniga som vi textkritiker och utgivare brukar finna dem. I synnerhet författarmanuskript kräver ju ett stort mått av dechiffring – tydning – för att bli läsbara, vare sig man läser dem som språk- och textuppteckningar eller som skrivmönster. Vi är alltså alla förtrogna med Hans Zellers dialektiska, dynamiska, hermeneutik: *Befund und Deutung*. Vidare är det ju alldeles rimligt, även i ett *critique génétique*-sammenhang, att inte bara *ad hoc* dechiffra de handskrifter man vill diskutera, utan att samtidigt redovisa sina dechiffringar i transkriptioner. Just så har man också gått till väga, och därigenom har *critique génétique* mer och mer rört sig in på utgåvornas område. Men oundvikligen har transkriptionerna också inom denna praktik, utgivningsmässigt sett, tagit formen av resultatredovisningar. Det som inom *critique génétique* har publicerats av transkriptioner brukar oftast, även det, återge manuskriptläsningens resultat – som "handskrifternas text". På så vis har *critique génétique* anslutit sig till våra bekanta utgivningstraditioner. Dessvärre måste dessutom sägas, att eftersom *critique génétique* har sprungit ur det franska vetenskapsfältet, där man inte följde den metodologiska och teoretiska utveckling som 1900-talets textkritik genomgick i både England, Amerika och Tyskland, så framstår dess utgivningsprestationer fortfarande ofta som helt traditionellt filologiska.

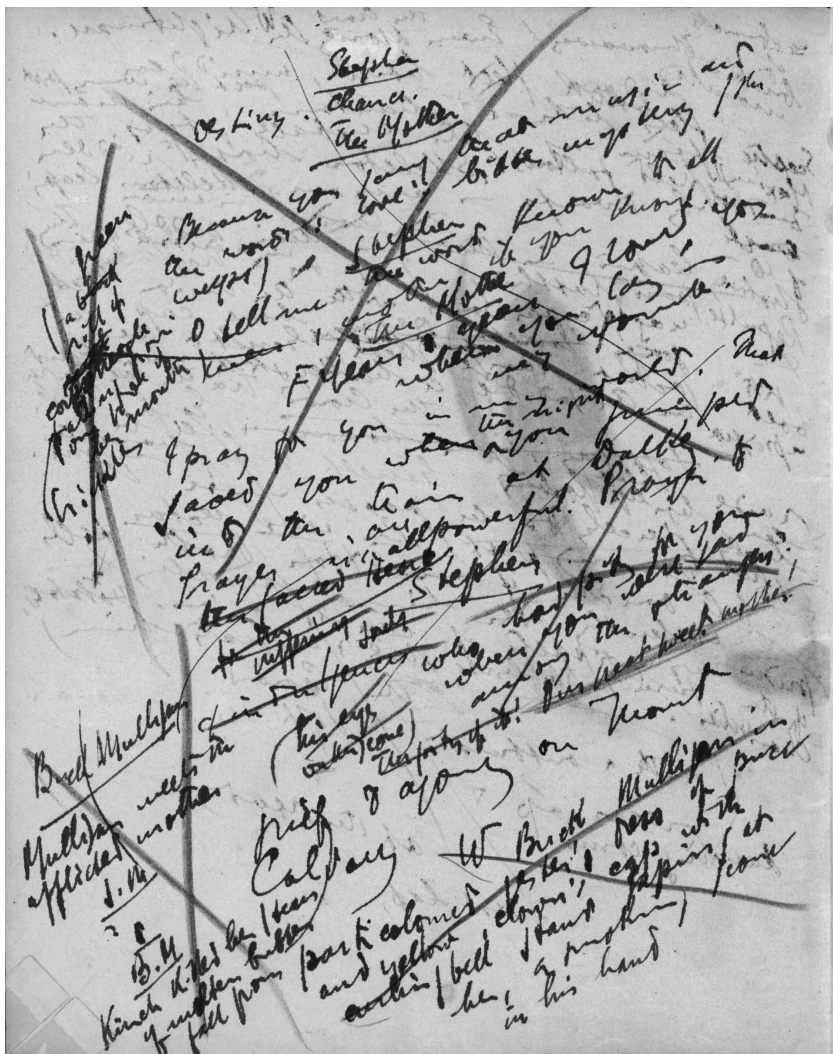
Virtualitet och dynamik

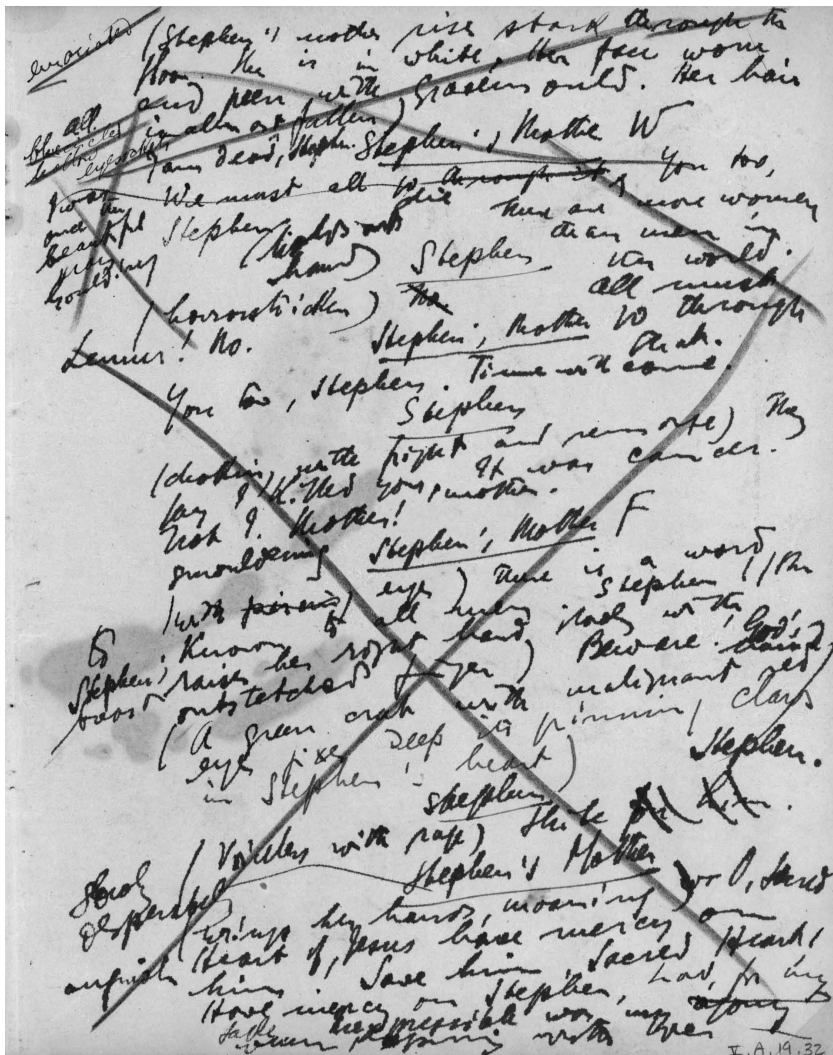
Vi kan alltså konstatera att båda dessa vetenskapliga angreppssätt, det editionsvetenskapliga tyska och det litteraturkritiska franska, hamnar i paradoxer när det gäller att i utgåvans form redovisa handskrifter. Dock är det inte säkert att dessa paradoxer är möjliga att lösa ens när vi ser att de är historiskt och vetenskapstraditionellt betingade. Kanske har vi att göra med en mer radikal apori. Kanske går handskrifternas dynamik helt enkelt inte att avbilda, översätta eller framställa på en boksida? Kanske sätter den materiellt betingade tvådimensionalitet som papper och bok innebär också oöverstigliga gränser för alla försök att presentera och representera handskrifters dynamik i bok och tryck? Och kanske kan vi förstå detta först nu, då papper och bok inte längre med nödvändighet är vårt enda kommunikationsmedium. Jag påstod tidigare att arbetsmanuskript i original tillåter iakttagelser i tre dimensioner, eftersom det är principiellt möjligt att urskilja (senare) skrivspår över (tidigare) skrivspår. Men jag sade också att transkriptioner och editioner utplånar all direkt synbild av denna tredje dimension – och det är ju just därför som så många abstraktionshjälpmedel har uppfunnits för att ersätta den förlorade dimensionen. För till slut är det bara den mänskliga föreställningsförmågan som genom tankens abstraktion kan övervinna de gränser som papperets material och tvådimensionella yta sätter.

Om vi faksimilerar t.ex. ett arbetsmanuskript – som alternativ eller komplement till transkriptionen – så fungerar detta som ett hjälpmedel för att förstå handskriftsdynamiken. Det visuella stödet hjälper oss att läsa handskriftens spår, och i samma mån slipper vi att endast i tanken översätta transkriptionens symboler till en föreställning om manuskriptet. Vi tar ett första steg mot att ersätta, eller åtminstone komplettera, tankens abstraktion med en virtuell representation. Visserligen kan vi inte hålla ett faksimilerat manuskript i händerna, vi kan inte undersöka vattenmärken i det eller lukta på det, men vi kan åtminstone se dess avbild. Detta första steg har emellertid en definitiv begränsning så länge faksimiler bara sprids på papper. Annorlunda blir saken först när vi tar nästa steg och reproducerar faksimiler som digitala bilder på datorn. Dessa bilder är verkligen virtuella, liksom datorns kommunikationssystem över huvud taget är virtuellt. Detta är om inte annat nytt och (om också bara av denna anledning) spännande. Men i relation till de frågor jag diskuterar idag är det långt mer betydelsefullt att detta skifte från papper och bok till datorn samtidigt innebär övergången från ett imitativt, eller mimetiskt, till ett analytiskt kommunikationsmedium. I framtidens vetenskapliga utgåvor torde i synnerhet manuskripteditioner och genetiska editioner kunna göra bruk av den elektroniska virtualiteten. Enkelt uttryckt: handskrifters och texters dubbla dynamik torde för första gången “verkligen” – d.v.s. virtuellt – kunna iscensättas på datorskärmen.

Men som jag redan har antytt är detta inte enbart en presentationsfråga. Framför allt kommer datorn enligt min uppfattning att göra manuskripteditioner (*Handschrifteneditionen*) i verklig mening möjliga. I och med att datorn tillåter dynamiska presentationer tillåter den nämligen också, och fordrar kanske till och med, en analytisk insikt i handskriftens skrivprocesser. Och i och med detta så öppnas stora, och i viss mån också nya, möjligheter. I kraft av sin virtualitet skulle datorn kunna hjälpa litteraturvetenskapen att förstå textkritikens uttydningskonst som en för hela disciplinen grundläggande hermeneutisk färdighet.

Inom nutida editionsvetenskap kan datorn alltså inte bara anses som ett hjälpmedel för utgivaren, utan också som utgåvans själva medium. I båda dessa sammanhang har vi fortfarande höga (om än inte alltid infriade) förväntningar på att villkoren för produktionen och användningen av den vetenskapliga utgåvan ska modifieras kraftigt, och kanske rentav förändras i grunden. De tekniska lösningarna är redan ganska väl utvecklade. De kan teckna de ramar inom vilka framtida kombinationer av medier – t.ex. av bok och dator – eller ett fullständigt mediumskifte från boken till datorn borde kunna förverkligas. Emellertid krävs det fortfarande tankearbete och inte enbart i fråga om de praktiska lösningarna för den vetenskapliga utgåvans framställning och användning. Utgåvans hela funktionssammanhang, liksom åtskilliga av dess delområden, påverkas av de möjligheter som det elektroniska mediet öppnar. Ett sådant delområde som skulle kunna omstruktureras enligt nutida föreställningar om litteratur och vetenskap är t.ex. utgåvans anmärkningar och kommentarer. Enligt disciplinens tradition och allmänhetens uppfattning förväntas anmärkningar och kommentarer i vetenskapliga editioner, och för många är det nog också dessa aspekter av utgåvan som rättfärdigar dess förmedlande ställning mellan läsare och vårt kulturella textarv. I det elektroniska mediet kan den traditionella, positivistiska och kumulativt uppradade kommentaren ersättas av ett relationellt nätverk av kommentarer och hänvisningar.

III. 1. Två sidor till en scen i Circe-kapitlet av James Joyces *Ulysses*. Återfinnes i *James Joyce Archive*, vol. [14] (1977, 256–57). Skriften är utan undantag i bläck. De stora kryssen, motsvarande avsnitten som de kopierades till nästa manuskript, är utförda med blå färgpenna.

Dessa två sidor följer efter varandra som verso-sidan av ett manuskriptblad och recto-sidan av nästa. Vid anblicken av en handskrift som denna är det första man bör försöka sig på – vare sig man nu är litteraturvetare, textkritiker eller utgivare – att föreställa sig de två sidorna tomma, alltså att tänka sig dem helt utan skrift. Den grundläggande frågan blir sedan var på denna tvåsidiga yta författaren började skriva. Joyce hade vanan att börja överst i vänstra hörnet på en högersida – han var ju som läsare också präglad av sin kultur! – och att sedan skriva nedåt i en spalt på denna högersida. Han utnyttjade sedan marginalerna vid sidan om högerspalten, och dessutom hela vänstersidan (d.v.s. den tomma versosidan av det föregående manuskriptbladet), för att göra ändringar och tillägg till det skrivna. Denna vana kan man också urskilja här: ett sammanhängande flöde nedåt i högerspalten med säkerligen minst ett uppehåll efter näst sista avsnittet, och sedan en påfallande oro (tillsammans med ett rättat ordval) på sidans sista två rader. Sidan räckte uppenbarligen inte till för att föra den påbörjade meningen till sitt slut, och skrivfelet (föregripandet av ordet “agony”, omedelbart rättat till “anguish” i marginalen) antyder hur den skrivande själv kände trycket. När han nådde högersidans slut återstod ytterligare utrymme bara på på den tomma vänstra sidan. Den påbörjade meningens sista del (“grief & agony on Mount Calvary”) tycks således ha varit den första anteckningen på vänstersidan.

Det skrivna som har påbörjats i högerspalten tecknar ramarna för en dialogscen, Stephens fasansfulla gengångarvision av sin döda moder. Dubbla hänvisningstecken – ett ((W)) och ett ((F)) – kan hjälpa oss att

förstå hur den vänstra sidan fylldes. ((W)) står på högersidan "före" ((F)), eftersom det står högre upp, och vi skulle därför kunna vara frestade att anse det som tidigare. Ingenting utesluter dock att det i skrivföljden var ((F)) som faktiskt skrevs först. Vi antar att det var så och undersöker textinnehållet under det motsvarande tecknet på vänstersidan. Här utvidgas och förändras en dialogreplik av modern. De anteckningar som på vänstersidan följer under ((F)) visar sig utgöra ett helt pussel, utspritt över sidans övre del. Till slut återstår bara ett tomt område i nederkanten av vänster sida. Och det var, antar vi, när kompositionsförloppet på de bägge sidorna hade nått detta läge, som en genomläsning av scenens början på högra sidan ingav författaren idén att införa en tredje person på scenen – en gycklare – för att lätta upp gengångarvisionens fasa en smula. Men när den nya idén skulle realiseras visade sig det återstående utrymmet på vänstersidan vara mycket trångt. Varje fri skrivyta i nederkanten, marginalen och mellanrummen mellan de utrymmen som redan fyllts med skrift utnyttjades därför för att skissera Buck Mulligans inträde som gycklare på scenen.

Skrivspår och tankespår

Inledningsvis är man nog ganska nöjd med att ha lyckats utreda en skrivsekvens som denna. Men att skryta med sin detektiviska bragd är en sak – att påstå att man har uträttat något betydelsefullt är en annan. Vad betyder alltså allt detta? I och med att ordningsföljden är utredd kan man förstås läsa det som skrivits på dessa två sidor som motsvarande färdig text, d.v.s. i den form som episoden (om än betydligt utvidgad) återfinns i senare av- och renskrifter, och till slut står tryckt i den färdiga boken. Om man läser sekvensen så, fogar man omedelbart in Buck Mulligans inträde – d.v.s. tillägget ((W)) från den vänstra sidans nederkant – i en följd med de två första korta avsnitten på höger sida. Men om man på detta vis förhåller sig som textläsare, så går man samtidigt miste om insikten i den kompositoriska tankegång som skrivspåren och uttydningen av skrivförloppet skulle kunna frilägga. Gycklaren Buck Mulligan är ju inte en del av episoden i dess allra första version, utan är, i relation till utkastets första plan, en sen förändring. För tolkningen är detta betydelsefullt, även vad angår romanen *Ulysses* som litterärt konstverk. Men det finns fler aspekter. Om vi med hjälp av vår textkritiska sakkunskap inte i första hand följer texten, utan i stället handskriftens skrivspår, så kan vi också tyda dessa skrivspår som tankespår, vilka den skrivande har efterlämnat. Genom textkritikens uttydningskonst kan vi på så sätt upptäcka nya dimensioner hos handskrifterna, som vi inte förmår urskilja – och kanske inte ens är medvetna om – så länge vi bara läser handskrifters skriftbild som text.

Om vi nu använder denna uttydningskonst på handskrifter i allmänhet, så kan vi alltså urskilja två separata tolkningsplan. Författarmanuskript medger tolkning å ena sidan av den skrivna texten, men å andra sidan också av de tankegångar som har styrt både skrivprocessen och det uppnådda resultatet. Det första slaget av tolkning, den av texter, är vi vana att umgås med, och den är i grund och botten oberoende av handskrifter, även om en undersökning av manuskripten ofta kan hjälpa till att skärpa synen. Det andra slaget av tolkning, däremot, den av skriftbild och skrivförlopp som uttryck för de tankegångar som bestämde (eller utlöstes av) kompositionens kreativa progression, kan bara utövas på handskrifter. Där kan filologi och hermeneutik därför ingå nya och överraskande förbindelser.¹⁰

Vad dessa nya förbindelser ska innebära kommer troligen att bestämmas i första hand av filologins pragmatik. Med andra ord: vi behöver en mängd praktiska tillämpningar för att kunna formulera principerna för analysen av de tankegångar som föregår handskrifters skriftbilder och skrivförlopp. I det aktuella Joyce-utkastet kan vi ju t.ex. se, att de båda tolkningsplan som jag har urskilt faktiskt påverkar varandra. Ett viktigt mål med denna gengångarscen verkar ha varit att bestämma den psykologiska relationen mellan mor och son. På det första plan som kan urskiljas i utkastet – alltså inom ramen för högerspaltens första nedteckningsförlopp – säger modern överlägset till Stephen: "There is a word known to all men", men i anslutning till den replik där hon säger dessa ord följer sedan tilläggen och ändringarna under ((F)). Där intensifieras moderns kristliga omsorg och förböner, samtidigt som Stephen i stället vädjar till henne med liknande ord: "O tell me the word known to all men, mother, if you know." Är han då fortfarande underlägsen henne? Om vi låter vår förståelse bygga inte bara på skeendet i den aktuella revisionen, utan dessutom på textens och verkets fortsatta utveckling, så blir det helt klart att Joyce under kompositionens gång vände på förhållandet mellan de två personerna. På det plan som det första utkastet utgör

¹⁰ Handskrifter visar sig alltså inte enbart vara editionsfilologiskt material av textuell relevans, så som Johnny Kondrup fortfarande ser dem i Kondrup (2005). Denna insikt borde kunna minska den skepsis som ligger bakom hans retoriska frågor, s. 107.

är det modern som påstår sig ha kännedom om “a word known to all men”, men därefter blir det Stephen som med sin fråga söker leda in dialogen på detta ord. Antingen ställer han sin fråga underlägset och tvivlande, med ringa hopp om att få ett svar som skulle kunna ge honom den kunskap han förgäves sökte från den levande modern, eller också ställer han frågan med en inre överlägsenhet, redan medveten om det svar som borde komma. Så förstådd ter sig hans fråga som en utmaning till modern: “då kände du inte till ordet; kan du åtminstone säga det nu?” Att det i romanen är Stephen Dedalus som känner till “the word known to all men” vet vi som läsare sedan det nionde kapitlet (biblioteksepisoden): “Do you know what you are talking about? Love, yes. Word known to all men.” (U.9, 429–30)¹¹ När gengångarscenen utformades gällde det alltså att få den i samklang med detta tidigare moment i framställningen av Stephen Dedalus, och därtill att bringa den i överensstämmelse med den vidare tematik som aktualiserades där. Stephen ställde där “love” som “the word known to all men” i kontrast till dess motsats, moderskärlek: *amor matris*. Sålunda är det helt konsekvent att modern i gengångarscenen utvecklas i sin moderliga omsorg och sina förböner för Stephen, och att den påstådda kunskapen om “a word known to all men” samtidigt tas ifrån henne (vilket också visar sig i alla senare versioner av kapitlet). Under skrivandets gång förskjuts på så sätt balansen i gengångarscenen tydligt till Stephens förmån: han lyckas övervinna sin rädsla och fasa för den döda modern genom sin överlägsna manliga vetenskap om “the word known to all men”. Därför lyder hans fråga i den tryckta texten slutligen följdriktigt: “Tell me the word, mother, if you know now. The word known to all men.” (U.15, 4192–93.)

På så sätt kan vi alltså spåra författarens tankegångar under utarbetandet av det arbetsmanuskript vi har studerat: det ger så att säga en ögonblicksbelysning av “*Ulysses in progress*”. I allmänhet förlorar nog författarens tankegångar sin kreativa energi när en gång verkets text har fixerats. (Det var inte minst därför jag hävdade att bara hand

¹¹ Joyce (1984). Lästexten från denna utgåva finns även tillgänglig i utgåvorna från Random House (Vintage edition), New York, och Random House (The Bodley Head), London, 1986/1993. “U. 9, 429–30” betyder nionde episoden [“Scylla and Charybdis”], rad 429–30.

skrifter gör det möjligt att se och tyda skrivspår och skrivförlopp.) Men texten själv förblir naturligtvis helt öppen för den traditionellt hermeneutiska tolkningen. Som vi har sett, kan texttolkningen också vinna i trovärdighet mot bakgrund av författarens kompositoriska tankegångar, som de kan uttydas i handskriftens skriftbild och skrivförlopp.

Jag sade tidigare att vi behöver en mängd tillämpningar för att kunna formulera principer för detta slags analys och tydning i dubbla plan. Själv har jag så smått börjat samla iakttagelser om skrivvanor och skriftbilder hos andra författare än Joyce. En tillräckligt bred och mångsidig fenomenologi borde i sinom tid kunna tjäna som utgångspunkt för diversifierade hypoteser om de tankemönster som ligger bakom olika författares kompositionsarbete, med hänsyn både till struktur och innehåll.

Hos Virginia Woolf har jag t.ex. observerat att hon inte disponerade sina skrivytor på samma sätt som Joyce. Vad man iakttar hos henne är i stället ett till synes “normalt” framåt-nedåt-skridande skrivförlopp. Eftertankar, infall, avbrott, repris och revisioner under skrivandets gång måste således rekonstrueras med hjälp av streck- och bläckkvalitet liksom av alternativa ordval eller den syntaktiska formen. Men om man försöker sig på sådana rekonstruktioner, så lyckas man också här komma åt tankegångar bakom kompositionsarbetet.

När Woolf började skriva mittpartiet av *To the Lighthouse*, “Time Passes”, reflekterade hon själv i sin dagbok över den utmaning hon såg i detta romanavsnitt:

Yesterday I finished the first part of *To the Lighthouse*, & today began the second. I cannot make it out – here is the most difficult abstract piece of writing – I have to give an empty house, no people’s characters, the passage of time, all eyeless & featureless with nothing to cling to: well, I rush at it, & at once scatter out two pages. Is it nonsense, is it brilliance? Why am I so flown with words, & apparently free to do exactly what I like? When I read a bit it seems spirited too; needs compressing, but not much else. (Woolf 1982, 75–76.)

Woolf står inför ett berättartekniskt problem: 'Hur kan tidens gång göras tydlig i en berättelse utan berättare?' Hur hon tog sig an uppgiften – hur hon alltså förverkligade vad hon kallar en "abstract piece of writing" – kan avläsas i det första utkastet. Där skildras tidens förlopp direkt i berättelsens ord- och satsmönster. Genom språket självt och dess bilder framställs ett hus statt i tilltagande förfall och hotande förintelse. Men just dessförinnan, i romanens första del, har människor rört sig vakna i detta hus och slutligen gått till sängs och somnat där. Det första nödvändiga steget för att kunna inleda romanens andra del tycks därför ha varit att tömma huset. Dessutom införde Woolf en sorts andliga tröstare eller förtrogna ("ghostly <comforters> confidantes") som samlar upp sömnrop och drömmar i sina kåpor, bär de sovande ut ur huset och lägger dem vid havsstranden. Detta skildras genom skrivförloppet:

It grew darker. Clouds covered the moon, & in the early hours of the morning <the> a light rain drummed on the roof, & starlight moon light, or the lights at sea seemed put out.

}<What> Nothing+{ 1/ 5 could withstand the flood the profusion, the downpouring of this immense darkness, which <like a> <flood> let |i|crept|i| in at keyholes & <crv> crevices & stealing round the window blinds, came <trickling> in at the bedrooms & the sitting rooms, & 1/10 <doors of=;|> swallowed up here the <glint> white of china & there the flower, the sharp edged furniture. When everything was confused & confounded, there was scarcely any identity left, either of bodies or of thoughts}<+>+{ <& only=;|> 1/15 From the many <brains sleeping, &> bodies lying, either in the rigid attitudes of the old, <or in=;|> } +<flung> |i|cramped|i|+{ almost passively there in the crease of the bed, themselves creased with the habitual <be> stoopings &movings of many years, <there=;|>

1/20 or easily lying, scarcely

covered, <like children> in the first years of life; as if the least cover were too heavy, & the mattress <m> only <upheld them and cradled them>, nothing but dreams & confused thoughts & broken lights like the the flash --<glitter> the bright strange effervescence of bubbles rising <from> |m|through|m| deep water, which burst when they reach the surface, keeping, now one <hand was> a hand was raised, or a [?] =:| as if to clutch at something, or to ward off something, & now the anguish of life, its concealed pain, & the 1/30 misery which is forbidden to cry out <|> for comfort, <[?]> parted the lips of the sleepers; <or> <so> now & then, some one |i|body|i| laughed; or <in the eager tones of=;|> <<the> childlike happiness <had> talked=;|> or somebody talked with the confidence of a chattering 1/35 child, complete nonsense. There might have been ghostly <comforters> confidantes about, gently pacing from room to room, & nameless comforters, <who would> treasure up <in their=;|> the to <hide> <conceal in their=;|> 1/40

& engulf in the folds of their cloaks what was murmured & cried; or, stooping, to receive gravely, the odd changes,

**from torture to calm, from hate to indifference, which, in
the dark bedroom, <in the> with ?darkness pouring. <in>
from above & below, <the=:|> 1/45
came & went <over <the> all these faces.> <Then,=:|>
<Pacing & stooping these confidantes, these nameless
comforters>, <presence of:|>
<For:|>**

**Otherwise, the sleepers with 1/50
}+<those> |i|**their**|i|+ {
extraordinary gestures of hope,
}+<their> |i|&|i|+ {
**cries of despair, & <the> chuckles, <of> like birds, of
|m|senseless|m| merriment, were thus mopping & 1/55
mowing <to=:|>
<in the=:|>****

**to no one: reached out for nothing, & acted in the depths of the night a drama
unseen. Shadows & darkness <only> alone then |m|received them,|m| unfurled their
wings, & 1/60 gazed from |i|their|i| hoods <with such eyes as may open in the depths of
nothingness,> & received such ecstasies as might <wak> half wake a sleeper when
midnight is past &, dreaming of his joy, he cries out; & __¹²**

Detta stycke utgör exakt de två sidor som skrevs under den första arbetsdagen, och som kommenteras i dagboksanteckningen. Det är här transkriberat direkt från handskriftens utkast,¹³ och transkriptionen försöker att med hjälp av typografin antyda hur uppslaget fick sin textuella form. (Den försöker alltså erbjuda ett slags partitur för att härma den högläsning som Woolf själv företog för att pröva det skrivnas kvalitet: "When I read a bit it seems spirited too; needs compressing, but not much else.")

Dagsverkena i manuskriptet till "Time Passes" låter sig otvetydigt urskiljas. De är oftast ungefär en och en halv sida långa, och tog sannolikt en förmiddag vardera att skriva; fortsättningen nästa morgon började så vitt man kan se alltid på en ny sida. Slutet på det första dagsverket, citerat ovan, förråder genom allt tätare avbrott och alternativa ordföljder hur den kreativa koncentrationen så småningom avtog och till sist sinade i en halvfärdig mening. Inledningen till den andra dagens textportion visar sedan att Woolf måste ha läst igenom den första dagens text som förberedelse inför återupptagandet av den nya idén om förtrogna och namnlösa tröstare:

¹² Koder som används i transkriptionen:

<__> : löpande strykning }+<__> __+{ : strykning och ersättning |m|__|m| :
marginalanteckning |i|__|i| : anteckning mellan raderna =:| : avbruten fras/mening
[?] : oläsligt

Distinktionen mellan ordinär och **fet** stil är avsedd som läshjälp. Den text som markerats med **fetstil** lyfter fram och rytmiserar en textkontinuitet från utkastets följd av skrift, strykningar, återupptagen skrift, tillägg och revisioner. ¹³ Detta förvaras i The Berg Collection vid New York Public Library.

**Were there ghostly confidantes about, nameless
comforters, gently pacing, gravely stooping, to treasure up,
}+<to> |i|&|i|+ {
engulf in the folds of their cloaks, what was murmured &
cried, <or> <to> & <accept> <behold> <to> & <receive the> 2/5
to accept & <to> understand those <g> <odd> changes from
<hate to> torture to calm from, hate to indifference which
came & went on the sleepers faces? Had each, in short,**

<ar> <arriv> <arrived> in sleep <at the=:>
 reached out in sleep & found <a hand & taken it> <&=:> 2/10
 at the foot of the bed <some=:>
 standing <sle> silent the <shape of> counterpart, <or>
 <the sharer, who hold<ing in his hands> holds the> of
 their deeds; the sharer? found, now, in sleep, <the>
 completeness 2/15
 }+<which the day> denied them |i|by day|i|+ {
 [...]

Läser vi *To the Lighthouse* så som romanen slutligen publicerades, får vi ingen egentlig föreställning om hur avsikten att skriva “a most difficult abstract piece of writing” först utformades.¹⁴ Vad som till skillnad från det första utkastet framträder i den tryckta texten, från och med det andra avsnittet av “Time Passes” är ett andra spår som de ovanstående avsnitten också avsatte i kompositionens början. Det är spåret av de naturkrafter, vatten och vind, som tränger in och härjar i huset och på så sätt markerar tidens förlopp. De andliga förtrogna, däremot, har nästan helt försvunnit ur textens väv. Hade vi inte det första utkastet så skulle vi inte känna till, och knappast ens kunna ana, den esoteriska dimension som detta romanavsnitt en gång hade. Ja, Woolfs själva idé att lösa det berättartekniska problemet med hjälp av andliga förtrogna, liksom hennes tidiga försök att realisera denna idé, vore helt otillgänglig utan de skrivspår som denna idé har

¹⁴ En tillgänglig och tillräckligt pålitlig utgåva är Woolf (2000, “Time Passes”, 135–55).
 efterlämnat. Men eftersom handskriften är bevarad är också spåren fortfarande tillgängliga för textkritikens uttydningskonst.¹⁵

Metodologiska perspektiv

När man i författarmanuskript kartlägger de spår som bakomliggande tankegångar har efterlämnat, vidgas således de metodologiska villkoren för framtida litteraturvetenskaplig tolkning. Liknande framtidsutsikter tycks numera också öppnas inom filosofin. Ett ungt skott

¹⁵ Textrelationerna mellan handskriften, ett bevarat typoskript och korrekturet till den första utgåvan visar att “Time Passes” mycket sent inlemmades i romanen. Det första utkastet skrevs i maj 1926, typoskriptet kan dateras till sent i oktober månad, och korrekturen var färdiga i januari/februari 1927. Det bevarade typoskriptet utgör inte en direkt föregångare till korrekturen, utan företer en självständig text. Denna sändes faktiskt till en fransk översättare, och “Time Passes” publicerades först som ett eget prosastycke på franska. Det är en grundläggande insikt inom nutida litteratur- och textteori att texter alltid också kan vara annorlunda: en uppfattning som givetvis står i motsats till den vanliga, alltjämt romantiskt präglade åsikten att författarändringar i allmänhet innebär förbättringar och både intentionellt och teleologiskt leder till den fullbordade texten. (“Das Auch anders-möglich-Sein” är däremot en revisionsteoretisk grundtanke hos Lüdeke (2002, 11 et passim). De olika versionerna av “Time Passes” ger ett utmärkt stöd för vår nutida uppfattning. I den fristående versionen möter vi nämligen just den esoteriska dimension som den i *To the Lighthouse* integrerade versionen reducerar eller helt utplånar. I en provisorisk datormontering har jag för någon tid sedan försökt att synoptiskt sammanställa textens rörelser mellan typoskript och korrektur. Det visar sig där mycket tydligt att alla längre avsnitt som mellan oktober 1926 och januari 1927 avlägsnades från den i typoskriptet representerade texten är hållna i den esoteriska andan. (NB: Manuskripttexten, och den genomgående textrevision som ägde rum redan mellan första utkastet och typoskriptet finns ännu inte i datormonteringen.) Se: <http://www.edkomp.uni-muenchen.de/hwgabler/>, och där: Virginia Woolf, *To the Lighthouse*: “Time Passes” – typescript to proofs. Att Woolf själv, när hon skrev och reviderade, intill sista minuten förblev medveten om att texter alltid också kan vara annorlunda, och att hon därför frigjorde olika aspekter av textens betydelsepotential i de parallellt (faktiskt samma dag) publicerade engelska och amerikanska tryckversionerna av *To the Lighthouse*, har jag påvisat i Gabler (2004).

håller på att gro inom *critique génétique*, kallat *genesis philosophiae*. I de utkast som filosofer har lämnat efter sig från de arbetsfaser då de först började konstruera och utreda sina tankesystem finner man naturligtvis, som i

alla handskrifter, spår av skriv- och kompositionsförlopp. Men här syftar kompositionsprocesserna inte till en text som estetiskt språkkonstverk, utan som tankesystem. Den uttydningskonst jag idag har reflekterat över borde i fråga om filosofiska handskrifter därför kunna verka förmedlande mellan två jämförbara storheter: mellan tankegången bakom kompositionen och den filosofiska textens tanke.¹⁶ Den textkritiska uttydningskonstens domäner är således mer vidsträckta än jag har kunnat beskriva dem här. Analysen av de tankeprocesser som föregår texter av olika slag har t.ex. också en didaktisk potential. Man skulle kunna föreställa sig att filosofistudenter undervisas i filosofiskt tänkande genom att göras förtrogna med tankarna bakom de filosofiska skrifter som har präglat filosofins historia – ja, hela vår västliga världssyn. Med utgångspunkt i ett fördjupat tolkningsarbete som utgår från handskrifter skulle på motsvarande sätt litteraturstudenter och -läsare kunna undervisas och, under tillämpning av en ny interaktiv didaktik, utbildas till nya interaktiva läsare. Så skulle, bortom gränserna för våra vetenskapliga specialdiscipliner, textkritikens uttydningskonst kunna fördjupa vår förståelse för kulturens framåtskridande genom tanke och skrift.

¹⁶ Liknande möjligheter öppnas förstås i fråga om juridiska texter och deras förarbeten.

Editionsfilologi og fortolkning

Den hermeneutiske cirkel i praksis

[M]an muss in der Philologie in gewissem Grade pedantisch sein, wenn man nicht durch Vernachlässigung des Kleinen in Irrthum gerathen will. (Boeckh 1877, 27)

Indledning

Engang var filologien den selvfølgelige forståelsesramme for hermeneutikken. I renæssancen var hermeneutik en metode til udlægning af ældre skrifter, der på grund af tidsafstanden ikke længere var umiddelbart forståelige. Hermeneutikken var en måde, hvorpå man reguleret kunne skaffe sig adgang til en mening i tekster, der ikke længere oplevedes, som om de meddelte sig selv.

Oplysningstidens store hermeneutikere, Friedrich Ast og Friedrich August Wolf, var filologer og betragtede hermeneutik som en “kunstlære”, dvs. en lære om kunsten at forstå tekster. Hermeneutikken skulle tjene den filologiske praksis. Det første skridt i retning af hermeneutikkens universalisering blev taget af romantikeren Friedrich Schleiermacher, der dog stadig i sine tidlige ytringer om emnet betegnede hermeneutikken som en filologisk disciplin og opfattede dens genstand som rent sproglig (jf. Kimmerle 1974).

Men i løbet af 1800- og 1900-tallet løsnede Wilhelm Dilthey, Martin Heidegger og Hans-Georg Gadamer i stigende grad hermeneutik-

Jeg takker ph.d. Svend Skriver og cand. mag. Morten Sørensen Thaning for hjælpsom kritik.

ken fra filologien – i takt med, at de gjorde krav på dens universalitet. Efterhånden som hermeneutikken har villet være en beskrivelse af forståelsens muligheder overhovedet, er den filologi, som engang var dens selvfølgelige forståelsesramme, blevet et teknisk specialtilfælde.

Hensigten med denne bogs artikler er at belyse sammenhængen mellem filologi og hermeneutik fra forskellige vinkler. Hvad der nu kan beskrives som ramme for hvad, må vist afhænge af det perspektiv, man anlægger. Mit bidrag bliver hovedsagelig af praktisk-mikroskoperende art, en beretning fra det editionsfilologiske værksted, så for mig er filologien det selvfølgelige udgangspunkt. Men da jeg samtidig er forpligtet på den universelle, filosofiske hermeneutik, må jeg opfatte denne som forståelsesramme for editionsfilologien – ikke omvendt. Det følgende er også et forsøg på at udforske, hvorvidt den filosofiske hermeneutik (i Gadamers udformning) egner sig til at være denne forståelsesramme.

Undersøgelsen af forholdet mellem editionsfilologisk praksis og hermeneutisk refleksion falder ind under den ene af de to hensigter, som mit bidrag har: at medvirke til editionsfilologisk eftertanke og selvrefleksion. Det er en disciplin, som udøves for sjældent, i det mindste offentligt. Der findes for få beskrivelser af, hvad der foregår i det editionsfilologiske værksted, og endnu sjældnere stilles der spørgsmål til præmisserne for de afgørelser, som er blevet truffet. Hvis vi som editionsfilologer vil tage vort hermeneutiske ansvar alvorligt, er det nødvendigt, at vi objektiviserer vor egen praksis for derved at bevidstgøre vore tolkningsvaner.

Den anden hensigt med mit bidrag er mere demonstrativ: at vise, hvordan det editionsfilologiske arbejde er indskrevet i en hermeneutisk cirkel. På den ene side styrer editionsfilologens afgørelser (valg af grundtekst, definition af tekstfejl, konkrete emendationer, variantapparat, kommentarer, organisering af udgaven m.v.) meningen i den tekst, som litteraturvidenskaben får at arbejde med, og således de mulige fortolkninger af teksten. På den anden side styres editionsfilologens valg af hans eller hendes forudgående forståelse af teksten og forfatterskabet – og hvad styres denne forståelse af?

Mine eksempler er valgt fra Kierkegaard-filologien. De hidrører fra arbejdet med den igangværende udgave af Kierkegaards samlede værker, journaler, papirer og breve, *Søren Kierkegaards Skrifter*.¹ Eksemplerne stammer fra Kierkegaards journaler og papirer, hvor der ikke som ved hans trykte værker findes tilblivelsesvarianter (kladder, renskrifter, korrekturer). På den måde koncentrerer problemstillingen om de mulige fortolkninger af tekststeder, om hvis form der ikke kan herske tvivl.

Til gengæld vil de tidligere videnskabelige udgaver af Kierkegaards journaler blive inddraget. Deres ofte afvigende måder at læse de samme tekststeder på kan være oplysende. Disse udgaver er:

Af Søren Kierkegaards Efterladte Papirer, udg. af H.P. Barfod & H. Gottsched, bd. I-IX. København, C.A. Reitzel 1869-81. Der henvises til udgaven med siglen EP efterfulgt af bindnummer i romertal og sidetal i arabertal (fx: EP I-II, 24). Udgavens to første bind er samlet i ét med fortløbende paginering.

Søren Kierkegaards Papirer, udg. af P.A. Heiberg, Victor Kuhr & Einar Torsting, bd. I-XI,3 (i alt 20 bind). København, Gyldendal 1909-48 (2. forøgede udgave ved Niels Thulstrup 1967-78). Der henvises til udgaven med siglen Pap. efterfulgt af bindnummer i romertal, delbindnummer i arabertal, afdeling ved bogstav (A, B eller C) og den enkelte optegnelses nummer (fx: Pap. X,6 A 133). Hvor et sidetal er nødvendigt, tilføjes dette som: "s. xx".

"En ungdommelig Modenhed"

I årene 1846-55 førte Søren Kierkegaard en regelmæssig journal eller dagbog, der ved hans død fyldte 36 protokoller i kvartformat. Deres fælles titel var *NB*. I alt indeholder de ca. 7600 sider, hvoraf dog de

Søren Kierkegaards Skrifter er siden 1997 under udgivelse af Søren Kierkegaard Forskningscenteret ved Københavns Universitet. Udgaven er planlagt til 55 bind samt en edb-version med alle tilblivelsesvarianter. Redaktionen udgøres af Niels Jørgen Cappelørn, Joakim Garff og Johnny Kondrup m.fl. Der henvises til udgaven med siglen SKS efterfulgt af bindnummer og sidetal (fx SKS 21, 153).

færreste handler om ydre forhold og begivenheder. Størstedelen optages af planer til afhandlinger og taler, tekster til prædikener, løse indfald, stemningsudbrud og citater – samt refleksioner over Kierkegaard selv som forfatter og hans stilling i samtiden.

I journalen *NB* 9, som stammer fra begyndelsen af 1849, er der en længere optegnelse om gudsforestillingen. Kierkegaard finder det uheldigt, at Gud i vore dage er blevet så ophøjet, at forestillingen om ham ikke får nogen magt over menneskers daglige liv. Optegnelsens første tre afsnit lyder således:

Ulykken i Xstheden (og det er ogsaa Ulykken for de faae egentligere Xstne, der ere) er at Forestillingen om Guds Ophøiethed, om Xsti Ophøiethed er blevet saa uendelig at den egl. er blevet phantastisk, og at der intet virkeligt christeligt Liv bliver Tale om, men høist lidt jødisk Fromhed.

Skriften gjentager jo atter og atter, at vi skulle lide i Lighed med Xstus ell. i Samfund med Xstus. At forstaae dette, om de almdl. msklige Lidelser, hvilke jo vare fuldt saa vel i Hedenskabet (at miste sin Kone, at tabe sin Formue, blive syg o: s: v:) er dog aabenbart Fordreielse.

Kloster-Askese o: s: v: var en ungd. Modenhed. Men det, der egl. er fordret af Enhver, er at han med sit Liv skal vidne om Sandheden, og vel at mærke ikke indenfor Sandsebedrag, som fE ved at være Præst (Embede – Levebrød –) men understøttende Sandheden. Gjør han det, saa vil nok ogsaa de egl. christelige Lidelser komme. (*NB* 9:64; jf. SKS 21, 237.)

Problemet er første sætning i tredje afsnit: "Kloster-Askese o: s: v: var en ungd. Modenhed." (Ill. 1, l. 1-2.) Man forventer umiddelbart, at der skal stå "en ungdommelig Umodenhed", som talemåden lyder. Dertil har P.A. Heiberg og Victor Kuhr da også rettet i *Søren Kierkegaards Papirer*, 1924 (Pap. X,1 A 64, s. 48). Forgængeren H. Gottsched har derimod i *Efterladte Papirer*, 1880, ladet teksten stå urettet (EP VI, 38).

Da optegnelsen skulle udgives i *Søren Kierkegaards Skrifter*, fik jeg den forelagt som problem, og min

kollega foreslog, at der måske kunne være tale om ironi fra Kierkegaards side. I så fald ville han lade teksten stå urettet. Jeg så ingen ironi, men til gengæld en (betinget) positiv vurdering af klostervæsenet. Klosteraskesen var jo på rette vej i den forstand, at munke og nonner levede op til det, der ifølge teksten er fordret af enhver, nemlig at man med sit liv skal vidne om sandheden. De gjorde det ved at forsage verden, og for så vidt var klostervæsenet mere modent end flere moderne institutioner – fx den danske statskirke, der har gjort dét at vidne om sandheden til et levebrød og en embedsvej, dvs. det modsatte af forsagelse. Men naturligvis må Kierkegaards anerkendelse af klostervæsenet være betinget, fordi det var katolsk, førreformatorisk, og indebar en bogstavelig flugt fra verden. Højere står den forsagelse af verden, der samtidig bliver i verden og lader uensartetheden træde klart frem. Men det vil uvægerlig føre

Altså: Lige som: var
 en ung. Modenhed. Men det der
 egentl. er forudsat af Gud, er at
 med sin liv give vidne om sand-
 heden, og at være ikke indvæn-
 det, som fx en er ikke
 færdig (færdig - levende) men
 uendeligt levende. Derfor
 er, at vil nok være en god
 religiøs Læse. Sammen.

III. 1. Søren Kierkegaards journal NB 9 fra januar-februar 1849, udsnit af optegnelse nr. 64, om “Kloster-Askese” i middelalderen.

til lidelse, forfølgelse, ja martyrium. Hvis dette forstås som det sande kristne standpunkt, den sande modenhed, var middelalderens klosteraskese “ungdommelig”.²

For så vidt er der altså en mening i udtrykket “ungdommelig Modenhed”, der kan forstås som en lavt kvalificeret modenhed, en rigtig opfattelse af det fundamentale, kristne krav om at blive sandhedsvidne, men i en forkert form eller forkert udtrykt.

Dette kan vist kaldes at “redde teksten”. Jeg er stadig usikker på, om min tolkning er rimelig, eller om den er et stykke sofisteri. Men usikkerheden betød, at vi lod teksten stå urettet (dog med en oplysning om Heiberg og Kuhrs læsemåde i apparatet).

Lad mig opridse perspektiverne i det valg, vi her stod over for. Ved at rette ville vi restituere en almindelig talemåde, som gør teksten letløbende og uproblematisk, men slap. Ingen ville løfte et øjenbryn ved at se middelalderens klostervæsen beskrevet som en ungdommelig umodenhed. – Ved ikke at rette ville vi acceptere en overraskende og tilsyneladende fejlagtig ordsammenstilling, der dog måske ved nærmere eftertanke giver en præcis karakteristik af klostervæsenet i et kierkegaardsk perspektiv. Resultatet af valget ville være to kvalitativt ganske forskellige sætninger, en glat og en knudret, en velpoleret og en udfordrende, en banal og en tankevækkende.

“Deraf følger ikke, at det [...] vil blive forstaaet om mig”

I den næste af sine journaler, NB 10, reflekterer Kierkegaard bl.a. over “den Extraordinaire”, dvs. den enkeltindividualitet, der ved sit

En beslægtet tanke finder udtryk i det lille skrift *Dømmer selv!*, skrevet 1851-52, men posthumt udgivet 1876 (jf. SV2, b. 12, 508). I journaler og papirer optræder tankegangen oftere, fx i en upubliceret polemisk artikel mod biskop J.P. Mynster: “Enten – Eller” fra 1853 (Pap. X,6 B 235). Jf. desuden journaloptegnelserne Pap. XI,1 A 16; 263 og 443, alle fra 1854.

– Vi befinder os efter 1846 og *Corsar*-fejden; frem til dette tidspunkt ville Kierkegaard mene, at den verdensforsagende, der blev i verden, burde bevare uensartetheden med denne i absolut inderlighed, så ingen opdagede forskellen. Jf. *Afsluttende uvidenskabelig Efterskrift* (SKS 7, 369-81).

gudsforhold kolliderer med det bestående samfund. Han erkender, at han ikke selv er en sådan ekstraordinær, fordi han altid har været grundkonservativ og virket i det beståendes tjeneste. Han vil fx altid anse “Mængden” for det onde og tage parti for regeringen – dvs. den absolutte regering – imod mængden. Således skriver han i det år, da Danmark får sin demokratiske grundlov.

I samme forbindelse overvejer Kierkegaard, hvorvidt han kan udgive de seks tekster, som han har samlet under titlen *En Cyclus ethiskreligieuse Afhandlinger*. En af teksterne (nr. 2 i cyklussen) handler netop om den ekstraordinære; den hedder “De dialektiske Forhold: det Almene, den Enkelte, den særlige Enkelte”. I NB 10, optegnelse 37 skriver han bl.a. (jf. ill. 2):

Det er en egen Sag med at udgive end det Mindste, der fjernt forklarer det om den Extraordinaire. Thi sandt nok, jeg er ikke en saadan, men deraf, men deraf følger ikke, at det trods alle Exceptioner vil blive forstaaet om mig. Men hører det med til en Extraordinair at skiule det, saa bør jeg heller ikke telegraphere i den Retning.

Min Extraordinairitets ene Side er at jeg er en Poeniterende. Det kan jeg nu umuligt fremstille saaledes, at Accenten ret falder derpaa. Thi hvad bryder Verden sig egl. om Sligt, naar den blot kan faae det Overordentlige at gloe paa. Men kan jeg ikke sige A, saa kan jeg heller ikke sige B. (NB 10:37; jf. SKS 21, 275.)

Med andre ord: Kierkegaard er alligevel en ekstraordinær, men af en særlig, indadvendt art, så det må forblive skjult for samtiden, at han er det.

Da optegnelsen i 1880 blev udgivet i *Efterladte Papirer*, foretog H. Gottsched en rettelse i første afsnit. Han supplerede med et “ikke” i anden sætning, så den kom til at lyde: “Thi sandt nok, jeg er ikke en saadan, men deraf, men deraf følger ikke, at det [ikke] trods alle Exceptioner vil blive forstaaet om mig.” (EP VI, 64.)

Da optegnelsen påny blev udgivet, i *Søren Kierkegaards Papirer* 1924, valgte P.A. Heiberg og Victor Kuhr at lade teksten stå urettet (Pap. X,1 A 115, s. 85-86).

Det er en ego. Jeg maa at ud-
give endda Minde, da gerne for-
klarer det om den Extraordinaire.
Thi ganske nok, jeg er ikke
en Tactan, men deraf, men deraf
følger ikke, at det har alle
Exceptions vil blive forklaret

om mig. Men hvor det maa lid en
Extraordinari at skule det, saa
er jeg heller ikke telegraphari
i den Retning.

Min Extraordinari
ene Side er at jeg er en Tactant.
Det kan jeg nu umulig frem-
stille sarsker, at Afgenden over
fælder deraf. Thi hvad byder
Varden sig ellers om Slap, naar
den blot kan fæle det Overordent-
lige at glæde sig. Men kan jeg
ikke sige A, saa kan jeg heller
ikke sige B.

III. 2. Kierkegaards journal NB 10, optegnelse nr. 37 fra ca. 19. februar 1849, om "den Extraordinaire". Illustrationen er sammensat af to journalsider.

I 2003, da optegnelsen skulle udgives i *Søren Kierkegaards Skrifter* bd. 21, drøftede vi, om vi skulle supplere eller ikke. Vor forståelse af meningen i optegnelsens første afsnit var omtrent som følger: Kierkegaard er betænkelig ved at udgive noget om den ekstraordinære, for ganske vist er han ikke selv en ekstraordinær; men deraf følger ikke, at man, trods alle hans forbehold eller indsigelser, vil undlade at tro det om ham, hvis han udtaler sig om emnet. (Det gentagne "men deraf" forstod vi, formentlig i lighed med alle tidligere udgivere, enten som en sproglig tøven eller blot som en dittografi, der ikke burde rettes.) Hvis det hører til at være en ekstraordinær, at man skjuler, at man er det, så bør han heller ikke signalere noget i den retning.

Vor forståelse opererede altså ligesom Gottscheds med en tredobbelt negation: selv om Kierkegaard ikke er en ekstraordinær, følger ikke, at man ikke vil tro det om ham, dersom han udtaler sig om emnet. Også vi fandt det derfor nødvendigt at supplere med et "ikke". Vi mente, at hvis man lod teksten stå urettet, ville det være uforståeligt, hvorfor Kierkegaard skulle have betænkeligheder ved at udgive sin afhandling om den ekstraordinære. Hvorfor skulle han være nervøs for, at man ikke – trods alle hans forbehold – skulle tro, at han var en ekstraordinær?

Selvfølgerlig giver det anledning til ekstra overvejelse, at ens forgængere som udgivere har valgt en anden løsning end én selv – specielt når de har ment, at teksten kunne klare sig uden indgreb. Derfor har jeg haft svært ved at slippe eksemplet, og efter udgivelsen af det pågældende bind er der sket et lille hermeneutisk skred, så jeg nu kan se, hvorfor man kan vælge at lade teksten stå urettet.

Vor supplerings af den eksisterende tekst byggede på, at det, der vil blive forstået (eller ikke forstået) om Kierkegaard, er, at han er en ekstraordinær. Ordet “det” i citatets tredje linje har vi opfattet som substitut for “at jeg er en ekstraordinær”, og vort indgreb i teksten er styret af denne fortolkning. Men man kan, ser jeg nu, også opfatte ordet som substitut for det forudgående: “jeg er ikke en sådan”. Derved kommer sætningen til at betyde: Men af den omstændighed, at jeg ikke er en ekstraordinær, følger ikke, at det også vil blive forstået om mig”. Og så er det ikke nødvendigt at supplere.

At “det”, der (måske ikke) vil blive forstået om SK, er, at han *ikke* er en ekstraordinær, modsiges tilsyneladende af indskuddet “trods alle Exceptioner”. “Trods” implicerer en modsætning, og da ekseptionerne må forstås som hans indvendinger mod tanken om, at han skulle være en ekstraordinær, er det mest nærliggende at forstå “det” som vikarierende for, at han er det. Dog kan “trods” også forstås mindre skarpt som “uagtet” eller “selv om”, altså: selv om jeg gør indvendinger (mod tanken om at være en ekstraordinær), følger ikke, at det vil blive forstået om mig (at jeg ikke er det). Det må indrømmes, at formuleringen er omtrentlig, men den hidrører også fra en journal, et personligt skrivestue, hvor man ikke kan forvente samme præcision som i en tekst skrevet med henblik på offentliggørelse.

Da vi skulle etablere teksten, stod vi over for to mulige løsninger, hver repræsenteret af en af vore forgængere. Vi mente dengang, at den logiske løsning var Gottscheds. I dag må jeg erkende, at Heiberg og Kuhrs løsning er lige så kvalificeret, og at vi dengang havde en (for-)forståelse af teksten, som blokerede os – uanset at et produkt af den alternative forståelse lå lige for vore øjne. I dag ville jeg ikke vove at supplere med “ikke”, men højst indsætte en tekstkritisk note, der oplyste om Gottscheds læsemåde som en mulig forståelse.

Man kan sige, at eftersom vi har indsat vor supplerings i en kantet parentes, kan læseren af *Søren Kierkegaards Skrifter* selv tage stilling til den og evt. læse uden om den. Men sagen er jo, at den forståelse, som har styret vor opfattelse af teksten, nu gives videre til læseren, idet vor supplerings uvilkårligt vil styre hans eller hendes forståelse.

Eksemplet er i al sin lidenhed skræmmende, fordi det viser, hvor stor en magt den umiddelbare eller forudfattede forståelse af en tekst har over bevidstheden, selv hos den, hvis professionelle opgave er at forstå teksten på dens egne betingelser.

Men eksemplet er også opløftende, fordi det viser, hvordan éns bevidsthed kan ombrydes af teksten, forandres og udvides. For så vidt bekræfter eksemplet Gadammers beskrivelse af forståelsens cirkulære struktur: Fortolkeren etablerer et helhedsorienteret for-udkast, som revideres, idet teksten gør modstand imod det, og denne modstand ændrer fortolkerens forståelse af helheden (jf. Gadamer 1990, 27076).

Det gælder i almindelighed om Gadammers filosofiske hermeneutik, at den på grund af sit høje abstraktionsniveau er svær at anvende i et konkret filologisk og litteraturvidenskabeligt arbejde. Kritikken gælder dog kun delvis erfaringen af, hvad der sker i mødet mellem teksten og bevidstheden, når den første har held til at ombryde den sidste. Til forståelse heraf kan man finde ansatser i Gadammers analyse af den såkaldt virkningshistoriske bevidsthed, nærmere bestemt i hans beskrivelse af begrebet erfaring (1990, 352–68). Han opřidser fire egenskaber ved erfaringen, som vækker genkendelse hos den filolog, der har oplevet det nævnte hermeneutiske skred:

1Erfaringen erhverves i en særegen åbenhed. Den sker pludseligt og uforudsigeligt, men alligevel ikke uforberedt (1990, 358).

2Den egentlige erfaring er negativ, idet den afkræfter vort hidtidige syn på tingene og stiller et nyt syn i stedet. Eller m.a.o.: Ved erfaringen erhverver vi en ny horisont, idet den hidtidige nedbrydes. For så vidt har erfaringens negativitet en produktiv betydning (1990, 359).

3Erfaringen er dialektisk. Den nyvundne viden om genstanden slår tilbage på bevidstheden, som bliver sig bevidst at være blevet klogere eller at have erhvervet en ny horisont. Bevidstheden er blevet erfaren og dermed modtagelig for nye erfaringer (1990, 359).

4Erfaringen er en erfaring af den menneskelige endelighed – dvs. af, at man ikke selv er herre over tiden og fremtiden, men underkastet historicitetens vilkår (1990, 363).

Formentlig er det de to første ansatser, som lettest vækker genklang, mens især den sidste kan menes at være for omfattende, for abstrakt. Under alle omstændigheder er der kun tale om ansatser. Hvad de ikke beskriver, er

fx den *frigørelse*, der ligger i nedbrydningen af den kendte forståelse, som derpå erkendes som en tankebane, en hæmning. Heller ikke den særlige tilfredsstillelse, ja *fryd*, som er forbundet med at få stillet sagen i et nyt lys, der udbreder sin klarhed over de kendte elementer, er tilstrækkeligt tematiseret hos Gadamer.³

Det hermeneutiske skred er fortsat en gåde, som vi burde interessere os mere for. Det fortjener at blive udforsket med lige så stor omhu, som vi normalt vier til at forstå de tekster, vi arbejder med. En indlysende grund til dette er, at nogle af de intense oplevelser, der motiverer det videnskabelige arbejde overhovedet, ligger gemt netop her.

“Denne uhyre Potensation af”

Senere i journalen NB 10 finder man optegnelse nr. 101, der handler om de vanskeligheder af grotesk-humoristisk art, som følger med at blive samtidig med Kristus:

Der kan man see, hvilken uhyre Anstrengelse Samtidighed med Idealet er, at blot man nu vilde tale om hvorledes Xstus gik klædt, om han havde Hat ell. Kaskjet, blev det næsten uimodstaaeligt comisk. Men i Samtidigheden vil altsaa Alvoren være denne uhyre Potensation af, hvis Kjende just er dette Comiske ꝑ: at der slet ingen Udflugt er med et Sandsebedrag, at man danner en idealere Skikkelse o: s: v:.. Saaledes ogsaa det Spørgsmaal, hvad han har levet af. Thi for Erindringen er han saa ideal, at det Spørgsmaal ꝑ: slet ikke kan komme frem, eller det bliver næsten comisk. Frygtelige Alvor! At i Samtidigheden Idealet har alle disse msklige Tilfældigheder og Endeligheder “som vi”, “som een af os” – og dog er Gud. (NB 10: 101; jf. SKS 21, 308.)

Problemet ligger i anden helsætning: “Men i Samtidigheden vil altsaa Alvoren være denne uhyre Potensation af, hvis Kjende just er dette Comiske”. Præpositionen “af” stritter umotiveret og forstyrrer meningen. I dette tilfælde er det næppe nogen acceptabel mulighed at lade teksten stå urettet; det ville være at svigte sit ansvar som udgiver.

Erik A. Nielsen har fra et andet udgangspunkt givet et værdifuldt bidrag til beskrivelse af den hermeneutiske erfaring i sit essay “Klarhed” (Nielsen 1998, 11-32).

I *Efterladte Papirer* har Gottsched suppleret teksten med et “det”, så den lyder: “Men i Samtidigheden vil altsaa Alvoren være denne uhyre Potensation af [det], hvis Kjende just er dette Comiske” (EP VI, 104).

I *Søren Kierkegaards Papirer* har P.A. Heiberg og Victor Kuhr i stedet valgt at fjerne “af”, så teksten dér lyder: “Men i Samtidigheden vil altsaa Alvoren være denne uhyre Potensation, hvis Kjende just er dette Comiske” (Pap. X,1 A 179, s. 127).

Resultatet af de to operationer bliver to forskellige meninger. I Gottscheds tekst viser “det, hvis Kjende just er dette Comiske”, tilbage til Jesu klædedragt, hat og kasket, dvs. til det konkrete, som afføder komik i forbindelse med Kristus. Dette vil i samtidighedens situation blive potenseret, altså fylde meget mere, end det gør på afstand.

I Heiberg og Kuhrs tekst bliver det “denne uhyre Potensation” i sig selv, hvis kendemærke er det komiske. Til gengæld må man her spørge sig, hvad det er, der potenserer? Ordlyden i optegnelsen bliver glat og letløbende, men det sagligt indhold uklart.

I *Søren Kierkegaards Skrifter* var vi først tilbøjelige til at gøre som Heiberg og Kuhr, men endte med at gøre som Gottsched. Det skyldtes dels, at man ret ofte hos Kierkegaard ser, at han glemmer pronominet “det”; dels at Gottscheds supplerende efter vor opfattelse gjorde teksten mere præcis, mere logisk end Heiberg og Kuhrs beskæring. Men spørgsmålet er, om vi ikke i dette valg har ladet os styre af et ideal om den entydige eller stringente tekst, som ville være mere velanbragt over for et værk, der fra forfatterens hånd var rettet mod publicering, end over for hans personlige journal. Som Paul V. Rubow har sagt, må man i dagbøger, der trykkes, være indstillet på at “tage hele Stilens og Tankens Negligé med” (Rubow 1938, 7). Spørgsmålet er m.a.o., om det overhovedet er tekstens mening at skulle blive mere præcis, mere logisk, eller om den som et flygtigt produkt af øjeblikket har sin rette mening i det uklare.

Vor rettelse er i overensstemmelse med ånden i Gadammers hermeneutik, for så vidt som denne også opfatter entydighed som en kardinaldyd ved en tekst. Gadamer forudsætter, at en tekst altid er et svar på et spørgsmål – “Eine Meinung verstehen heißt, sie als Antwort auf eine Frage verstehen” (Gadamer 1990, 381) – og dette svar har karakter af afgørelse, dvs. opløsning af tvivl eller uklarhed:

Denn es macht das Wesen des Wissens aus, etwas nicht nur richtig zu beurteilen, sondern ineins damit und aus dem gleichen Grunde das Unrichtige auszuschließen. Die Entscheidung der Frage ist der Weg zum Wissen. Wodurch eine Frage entschieden wird, ist das Überwiegen der Gründe für die eine und gegen die andere Möglichkeit. Aber die volle Erkenntnis ist das noch nicht. Erst durch die Auflösung der Gegeninstanzen, erst wenn die Gegenargumente in ihrer Unrichtigkeit durchschaut sind, ist die Sache selbst gewußt. (1990, 370.)

Gadammers ideal (eller fordom) om den modsigelsesfri forståelse synes at stå i modsætning til den notoriske flertydighed, der hersker i mange af Kierkegaards tekster. Måske kan det udviske problematikken, at valget i det konkrete tilfælde stod mellem to mulige indgreb, hvoraf kun det ene gjorde teksten væsentligt klarere. Som regel står vi dog over for et simplere valg mellem at hidføre klarhed ved at gribe ind i teksten og at efterlade denne urettet, men uklar. Efter et grundigt fortolkningsarbejde må vi da undertiden spørge os selv, om vi over en slags velvillig vold mod tekstens mening ved at hidføre en klarhed, en stringens, som den aldrig har haft. At teksten kan siges at tendere imod denne stringens er næppe begrundelse nok for at gribe ind; i hvert fald forudsætter det en indstilling, der ser det som filologens opgave at fuldkommengøre teksten ved at forløse dens iboende stræben. I forhold til et begreb om historisk autenticitet er det en tvivlsom indstilling.

“Vittighedens Allestedsnærværelse”

Selv om det af de foregående eksempler skulle være fremgået, at beslutningen om et evt. indgreb i et givet tekststed er betinget af editionsfilologens forståelse af en større tekstsammenhæng, må det erkendes, at den sammenhæng, der inddrages, er relativt snæver. Det skyldes ikke kun pædagogiske hensyn. Den kontekst, som danner basis for filologens beslutning, udgør sjældent mere end et par sider, og jo større kontekst det er nødvendigt at inddrage i diskussionen, desto mere bliver man tilbøjelig til at lade teksten stå. Det sker meget sjældent i vort arbejde med Kierkegaard, at der bag beslutningen om et indgreb ligger en forståelse af værkhelheden. Dog er det ofte sådan, at der indgår en vurdering af, om et bestemt udtryk er sandsynligt i en kierkegaardsk sammenhæng eller i den genre, som vi befinder os i (fx en opbyggelig tale). Man kan forsøgsvis skelne mellem den *intensive* kontekst, som indgår i forsøget på at bestemme tekstens præcise mening, og den *ekstensive* kontekst, som inddrages i en sådan overordnet vurdering af den foreslåede menings sandsynlighed.

Men de hermeneutiske problemstillinger, som vi drøfter, har også gyldighed for andre dele af det editionsfilologiske arbejde, nemlig for organiseringen af udgavens materiale og for kommenteringen. Her inddrages videre kontekster eller forståelseshorisonter i det mere intensive arbejde med at bestemme tekstens mening. Begge områder er repræsenteret i mit sidste eksempel.

I Kierkegaards arkiv findes en lille rektangulær lap (92 x ca. 25 mm), udklippet af gulligt konceptpapir (ill. 3). Lappen er dateret “April 1836.”, og oven over datoen har Kierkegaard med smuk, rolig skrift prentet to ord: “Vittighedens Allestedsnærværelse.”

Efterladte Papirer bd. I (Pap. I, s. 326, sp. 2). Forklaringen herpå er lige så enkel som forbløffende: Det skete ikke sjældent, at Barfod sendte Kierkegaards originalmanuskripter til sætteriet, hvor de fungerede som trykmanuskript for hans udgave, og de kom ikke altid tilbage.

Går man til *Efterladte Papirer*, ser man, at Barfod også har udgivet de tre optegnelser i rækkefølge, desuden med den oplysning, at de er fundet "Paa løse Strimler". Rækkefølgen skyldes altså Barfod, der endvidere meddeler, at optegnelserne er "uden Datum", men tidsfæster dem til årene 1834-37 (EP I-II, 24-25).

Det afgørende er dog, at strimlen med "Vittighedens Allestedsnærværelse" ikke indgår i denne sammenhæng; den blev som nævnt ikke udgivet i *Efterladte Papirer*. Det er udgiverne af *Søren Kierkegaards Papirer*, Heiberg og Kuhr, som har indplaceret den efter de tre optegnelser, der tilsyneladende udtrykker den unge Kierkegaards *spleen*.

Dermed har de formentlig styret både Hohlenbergs og min fortolkning af strimlens lapidariske indhold.

For nærmere at forstå, hvad der er foregået, må vi træde et skridt længere tilbage i editionshistorien. Til grund for Barfods udgave af *Efterladte Papirer* lå den fortegnelse, som han i 1865 udarbejdede over Kierkegaards efterladte arkiv. Den kaldes i almindelighed B-fortegnelsen og er aldrig blevet udgivet. Barfod brugte ikke fortegnelsens numre i sin egen udgave af *Efterladte Papirer*, men Heiberg og Kuhr refererer løbende til dem i apparatet til *Søren Kierkegaards Papirer*. Det sker dog ofte med en vis usikkerhed, for Barfod har været temmelig sjusket ved sin inventering af arkivet.

Den optegnelse, vi her drøfter – Pap. I A 164 – har Heiberg og Kuhr ud fra følgeslutninger identificeret som B-fortegnelsens nr. 435 c IV,4. Kodens elementer dækker over følgende:

Nr. 435 var en pakke "Lapper", "Smaalapper", "Opsatser" og "Bemærkninger", som det hedder med Barfods vaklende terminologi, alle indlagt i et omslag forsynet med Kierkegaards påskrift: "Æsthetica, ældre".⁴

Bogstavet c refererer til "93 større og mindre Opsatser, Bemærkninger olig. [...] Fra 1836." Alle de 93 opsatser m.v. har altså været dateret.

Romertallet IV betegner en undergruppe på fire optegnelser, som ifølge Barfod stammer "Fra April Maaned".

Det arabiske 4-tal betegner den sidste af undergruppens optegnelser.

Citaterne er fra B-fortegnelsen s. 192-93 og skyldes alle Barfod. På fortegnelsens blade og på indklæbte nye blade har Heiberg og Kuhr indført deres supplerende identifikation af de enkelte optegnelser. B-fortegnelsen findes i Kierkegaard Arkivet på Det Kongelige Bibliotek under signaturen "Ms. fortegnelse nr. 2".

Men de tre forudgående af de trykte optegnelser, Pap. I A 161-163, henfører Heiberg og Kuhr til B-fortegnelsens nummer 435 e, der bestod af "27 smaa Opsatser [...] Uden Tidsangivelse".⁵

Det vil sige, at Heiberg og Kuhr har flyttet den daterede optegnelse om "Vittighedens Allestedsnærværelse" fra den sammenhæng, hvor Barfod placerede den (gruppe c IV, fra april 1836), for at kombinere den med de tre tabte spleen-optegnelser (gruppe e, uden tidsangivelse, 1834-37).

At Heiberg og Kuhr i denne operation har været styret af en bestemt forudforståelse, bliver sandsynligt, hvis man genindsætter optegnelsen om vittighedens allestedsnærværelse i B-fortegnelsens sammenhæng. I så fald skulle den trykkes efter de tre optegnelser, der hos Barfod har numrene 435 c IV,1-2-3. I *Søren Kierkegaards Papirer* har de fået numrene I A 154-55 og 166 (hvilket afslører, at Heiberg og Kuhr også har flyttet den sidste optegnelse). Vil man læse de tre optegnelser i deres helhed, kan det ske i noterne;⁶ her skal blot

⁵ Citatet er fra B-fortegnelsen, s. 193. Heiberg og Kuhr identificerer i apparatet til deres udgave optegnelserne nærmere (men med erklæret usikkerhed) som numrene 15¹¹,¹³.

⁶ B-fortegn. 435 c IV,1 (Pap. I A 154): "Humor i Modsætning til Ironie, og de kunne derfor gjerne være forenede i et Individ,

begge Dele betinges derved, at man ikke er indgaaet med Verden; men ved det første modificeres denne Ikke-Indgaaen med V. derved, at man bryder sig Pokker om den, ved den anden derimod derved at man søger, at paavirke V.; men netop spottes af denne. Det er de to modsatte Ender af et Vippebredt (Bølgebevægelse); thi Humoristen føler Øieblikke, hvor Verden gjækker ham, ligesom den Anden, der i sin Kamp med Livet ofte maa ligge under, ofte igjen hæver sig over den og smiler ad den. (Naar f. E. Faust ikke forstaaer Verden og dog igjen smiler over Verden, som ikke forstaaer ham.). / April 1836.”

B-fortegn. 435 c IV,2 (Pap. I A 155): “Der eftervises det Romantiske der ligger i Stikordet i hele Baggesens Thora fra Havsgaard, Atterkommeren, jeg kommer igjen – // Er Johann d’Arc romantisk og hvorvidt – ? // Ligger det Romantiske i det Brogede, Mangfoldige. Nei; thi det Antique har jo Nymphes, Nereider etc. etc., men det Romantiske i det Brogede ligger deri, at en utilfredsstillet Trang har fremmanet det, uden dog at finde sin Tilfredsstillelse deri. / April. 1836.”

B-fort. 435 c IV,3 (Pap. I A 166): “Samtale med J. Jürgensen d. 18 April 1836. / Han var fuld, hvilket man fornemlig bemærkede ved at iagttage

oplyses, at de rummer overvejelser omkring ironi og humor og om det romantiske; desuden henvisninger til Goethes *Faust*, Jeanne d’Arc og Jens Baggesens *Thora*; endelig en pudsig oplevelse med en ældre ven, en pensioneret politimand med hang til flasken. Det giver en anden kontekst for “Vittighedens Allestedsnærværelse” end de tre spleenoptegnelser – dels en mere litterær, dels en mere afspændt kontekst.⁷

Som nuværende udgivere af den løse lap står vi over for spørgsmålet: Hvor, dvs. i hvilken sammenhæng skal den udgives? Skal vi lade den stå, hvor Heiberg og Kuhr har indsat den, altså efter de tre tilsyneladende spleen-optegnelser 161-63? Eller skal vi flytte den hen, hvor Barfod har placeret den, dvs. blandt de øvrige daterede optegnelser fra 1836, sandsynligvis efter optegnelserne om humor og ironi, om det romantiske og om den fulde politimand? Ligemeget hvad man gør, kommer man til at placere optegnelsen i en kontekst, som styrer læserens fortolkning. Hvilken fortolkning styrer vort valg?

Så vidt spørgsmålet om organisering af materialet. Nu til spørgsmålet om kommentering. Det blev aktuelt for mig, da jeg nogle år senere læste en anmeldelse af forfatterinden Thomasine Gyllembourgs novelle *Extremene* (1835). Anmeldelsen er en længere afhandling, skrevet af digteren og filosofen Poul Møller, der var professor i filosofi ved Københavns Universitet og Søren Kierkegaards lærer indtil sin død i 1838. Anmeldelsen blev offentliggjort i *Maanedsskrift for Litteratur* bd. 15, 2. hæfte, i slutningen af februar 1836.

Kanterne af Lebberne. Han meente, at Poesie dog egl. var noget underordnet, en Udvæxt og anpriste det Philosophiske; anpriste Hukommelse, misundte mig min Ungdom, talte om Løvfaldet, om Vindens Susen, Blæst. ‘Det halve Liv er for at leve det andet halve for at fortryde og jeg gaaer rask ind paa det Sidste’. ‘I Ungdommen kan man gjøre meget galt og gjøre det godt igjen’.

– ‘Jeg har ført et meget bevæget Liv, staaet i Forhold til Alt, hvad der nu gjør sig gjeldende, er Duus med alle Talenter, spørg mig nu om dem’. –”

Billedet bliver mindre skarpt, hvis man ud over de forudgående optegnelser i Pap. også læser de efterfølgende. Som nr. I A 165 trykker Pap. nemlig en anden optegnelse om den fordrukne politimand (B-fortegn. 435 e, 7) og som nr. I A 166 den samtale med politimanden, der citeredes i forrige note.

Poul Møller begynder sin anmeldelse med nogle betragtninger over de forskellige måder, hvorpå man kan anmelde en bog. Der er for det første den videnskabelige, som anviser det aktuelle værk sin plads i genrenes (man forstår: hegelske) system. For det andet er der den persiflerende eller “nyfranske” recensjonsmåde. Den er karakteristisk ved, at anmelderen bruger det pågældende værk som anledning til “en Strøm af Vittigheder, som ere meget underholdende for sig betragtede, uden Hensyn til det Arbejde, der ligger til Grund for dem, paa hvilken [sic] de tidt, naar man ret betragter Sagen, have liden eller ingen Anvendelighed” (Møller 1836, 135-36; jf. Møller 1855-56, bd. 6, 47).

Poul Møller fordømmer denne persiflerende modus i en længere digression, der handler om vittighedens forskellige fremtrædelsesformer. Problemet ved den moderne vittighed, som den opdyrkes fx hos Heinrich Heine, er, at den træder frem direkte og punktuelt, “atomistisk”, sådan at vittighedens uægte perler skjuler tankens tråd. I modsætning hertil står den sande, mådeholdne vittighed, der findes hos Lichtenberg eller Johan Ludvig Heiberg, hvor den gennemsyrrer hele fremstillingen som en ligeligt fordelt varme. Møller fortsætter:

Ved den hyppige Brug af den Maneer, at lade Vittigheden træde frem i selvstændige Partier af et Foredrag, er den Fordom bleven temmelig almindelig, at det er Vittighedens Natur og Væsen at fremtræde saaledes. Der gives Mange, som holde for, at Vittighed kuns viser sig som Talent til at frembringe saadanne

for sig bestaaende Indfald, saa at Ordet ikke blot i daglig Tale, men endog i Skrift, for en Deel har tabt sin oprindelige Betydning i Sproget. Mange have slet intet Begreb om den finere Vittighed, som giennemtrænger et opvakt Foredrag saaledes, at den er allestedsnærværende deri. Denne fordom er bleven fremmet derved, at man i Psychologier og Æsthetiker for at oplyse Vittighedens Begreb har betjent sig af hiint Slags haandgribelige Indfald, som de meest iøjnefaldende Exempler. (Møller 1836, 137; jf. Møller 1855-56, bd. 6, 48.)

Det er ikke svært at forstå dette citat som den rette kontekst for Kierkegaards optegnelse om vittighedens allestedsnærværelse. At Kierkegaard har læst recensionen, er sikkert. Har han under læsningen eller umiddelbart efter indprentet sig det ideal af vittighed, som hans beundrede lærer her holder frem, ved at nedskrive passagens to prægnante ord? I så fald udtrykker optegnelsen ikke (primært) spleen og livslede, men et stilistisk forbillede. Eller har han ved at læse Møllers recension fået ideen til en opsats om vittighedens allestedsnærværelse, fx i den romantiske verdensanskuelse ("den romantiske ironi"), som han i disse år studerede intensivt? I begge tilfælde flytter optegnelsens forståelseshorisont sig fra det (primært) eksistentielle i retning af det æstetiske.

Hvordan skal optegnelsen nu kommenteres? Skal en kommentator udpege Poul Møllers recension af *Extremterne* som forståelseshorisont? Skal han henvise til det sted, jeg lige har citeret, og dermed styre læseren til at forstå optegnelsen som en slags ekscerpt? Det er næppe muligt at lade være, når man først har set sammenhængen, men derved modsiger eller indskrænker man den eksistentielle fortolkningshorisont, som Heiberg og Kuhr synes at have haft, og som Hohlenberg ekspliciterede i sin biografi. Formentlig er det mest ædruelige at lade optegnelsen stå i sin flertydighed – hvor den både kan udtrykke spleen og æstetisk interesse – men kan denne flertydighed pakkes forsvarligt ind i en kommentar? At lade optegnelsen stå ukommenteret kan der dog ikke være tale om, for hvordan skulle læseren så blive opmærksom på sammenhængen med Møllers anmeldelse?

Sammenfattende

Med risiko for at forenkle skal jeg afslutningsvis forsøge at trække nogle linjer mellem mine fire eksempler.

Det første ("en ungdommelig Modenhed") viste især, hvordan den editionsfilologiske afgørelse af at rette eller ikke rette indebar et valg mellem to kvalitativt forskellige tekster og dermed var styrende for senere fortolkninger af Kierkegaard.

Det fjerde eksempel ("Vittighedens Allestedsnærværelse") viste omvendt, hvordan editionsfilologens for forståelse var styret af tidligere udgiveres organisering af teksternes sammenhæng. Den blev problematiseret af en nyopdaget kontekst (Poul Møllers anmeldelse), der fik teksten til, om ikke at skifte betydning, så dog at blive flertydig.

Flertydigheden var også et væsentligt udkomme i mit andet eksempel ("deraf følger ikke, at det [...] vil blive forstaaet om mig"). Her blev den suppleret, som *Søren Kierkegaards Skrifter* foretog, styret af en forudforståelse, der siden – men uvist af hvilken grund – viste sig at være for snæver. Mit forsøg på at forstå processen ved at sætte den i relation til Gadamer's hermeneutik lykkedes delvis, idet hans analyse af begrebet erfaring indeholdt elementer, der kunne appliceres på det hermeneutiske skred, som skete, da forudforståelsen blev ned- og ombrudt. Det gjaldt især erfaringens særlige åbenhed og dens produktive negativitet, vel også dens dialektiske karakter. Til gengæld savnedes der hos Gadamer en beskrivelse af den frigørelse, som lå i at få nedbrudt sin hidtidige forståelse, og af den intellektuelle fryd ved at få stillet sagen i et nyt lys. (Disse betragtninger om Gadamer's hermeneutik har også gyldighed for mit fjerde eksempel.)

Det tredje eksempel ("denne uhyre Potensation af") berørte en anden grænse i Gadamer's hermeneutik. Her, hvor *Søren Kierkegaards Skrifter* ved at supplere teksten med et enkelt ord har gjort denne mere præcis, mere logisk, kunne jeg bagefter spørge mig selv, hvorvidt vi havde ladet os styre af et ideal om entydighed, som var tvivlsomt i forhold til den genre, vi beskæftigede os med. Suppleringen viste sig ganske vist i overensstemmelse med ånden i Gadamer's hermeneutik, der opfatter forståelse af en teksts mening som afgørelse, opløsning af tvivl; men ved et sådant ideal om modsigelsesfri forståelse underbetones måske den flertydighed eller uklarhed, som findes i mange af Kierkegaards journaltekster.

Om to af mine eksempler gælder, at de handler om alternative forståelsesmåder, som er opstået nogen tid efter de oprindelige og adskilt af et tidsrum, hvor jeg ikke havde beskæftiget mig med problemet.

Det andet problem (“at det [...] vil blive forstaaet om mig”) viste sig i et nyt lys, da jeg, ca. to år efter at vi havde afgjort det med henblik på udgavens tekst, tog det for mig påny. Hvad der har forårsaget det hermeneutiske skred, ved jeg ikke.

Det fjerde problem (“Vittighedens Allestedsnærværelse”) afslørede sin alternative betydning, da jeg i andet øjemed genlæste Poul Møllers recension af *Extremerne*. Det var et tilfældigt sammentræf af den art, som man bliver glad for.

Fælles for de to eksempler er, at de peger på behovet for, at fortolkeren åbner sig for det uventede, det uforklarlige eller tilfældige, som udefra kan gennembryde hans begrænsede horisont. Det kræver formentlig tid, som i begge de fortalte tilfælde; og tid er en mangelvare, som vi ikke altid selv disponerer over. Men det kræver også en afspænding af det intensive, metodiske tolkningsberedskab. Det kræver, at man midlertidigt flytter fokus fra problemet, løsner opmærksomheden og lader den svæve, evt. andetsteds hen.

Disse iagttagelser er med til at karakterisere det editionsfilologiske arbejde som genuin forskning, hinsides det redskabsfag, der undertiden benævnes “editionsteknik”. Det er karakteristisk for egentlig forskning, såvel af naturvidenskabelig som af humanistisk art, at den er åben for det, der falder uden for den metodiske horisont, det uventede, det ikke-systematiserede.

Dette skal nu ikke forstås som et forsvar for slap eller uopmærksom editionsfilologi – eller slap forskning overhovedet – men som en påmindelse om, at originale ideer og nuanceret forståelse opstår i en vekselvirkning mellem koncentreret opmærksomhed og afspændt væren, mellem intensivt arbejde og ekstensiv åbenhed.

I negativ peger mine eksempler da på, at selve den rationalitet, der styrer vort arbejde i retning af at tilvejebringe en brugbar tekst, gerne inden for en snæver tidsramme, fungerer som en begrænsning af vor forståelse. Den udleverer os til velkendte tolkningsvaner, som er effektive, men ikke tilstrækkeligt åbne for alternative muligheder.⁸ Det bør vi være opmærksomme og på vagt over for.

Jf. Nielsen (1978), specielt det indledende essay “Metoden og fejkilderne” (7-29).

Textutgivning och hermeneutik

En blick på editionshistorien

Kampen om en död kropp

Shakespeareutgivaren Gary Taylor har liknat editionsfilologin vid persernas och grekernas kamp om den döde Leonidas' kropp: texten ligger död och maktlös för våra fötter men är objektet för den strid vi utkämpar (Taylor 1994, 19). Med denna radikala bild vill Taylor framhäva textutgivningens symboliska karaktär. Utgivarna befattar sig med texten drivna av intressen och ambitioner som sällan formuleras, men som utgör grunden för det historiska engagemanget. Vi sliter och drar för att vinna symbolisk makt över texten, och för att bränna in våra bomärken – emendationer, normaliseringar, variantförteckningar och kommentarer – på dess livlösa kropp. För den som har makten över textens *corpus* har också makten över historien, och över bilden av historien.

Jag ska i denna artikel ge ett editionshistoriskt perspektiv på konferensens tema, hermeneutik och filologi. Framför allt kommer jag att diskutera textkritikens maktaspekter. Det som intresserar mig är textutgivningens samband med ideologi och identitet: vad driver samhällen att finansiera stora utgivningsprojekt, vemagnar de och vad är deras syften? Hermeneutiskt sett är detta en fråga om utgivarnas förförståelse och förväntningshorisonter. Hur präglas en edition

Färeliggande uppsats skrevs inom ramen för en postdoc-vistelse vid Institut for Nordiske Studier og Sprogvidenskab, Københavns Universitet, finansierad av Stiftelsen för internationalisering av högre utbildning och forskning i Sverige (STINT). Jag vill rikta ett tack dels till STINT, dels till institutet och min kontaktperson der, Johnny Kondrup.

av utgivarens syn på och mål med texten – vilka spår sätter den i utgåvans form, i etablerad text, apparater och kommentarer? Ytterst är mitt perspektiv metahistoriskt: det som står på spel i textutgivningen är den historiska förståelsens och det historiska medvetandets historia. Varför vänder man sig i olika tider till historiens texter? Vilka frågor väntar man sig att historien ska besvara? Vilken funktion har äldre tiders texter i vår förståelse av världen och av oss själva? Sådana perspektiv har aktualiserats genom historieteorins narrativa vändning under de senaste decennierna, med namn som t.ex. Hayden White (1973), Paul Ricœur (1983–85) och Jörn Rüsen (1990; Hrsg. 2001). Jag vill pröva att föra in editionshistorien i en sådan kontext. Det jag har att komma med är en högst preliminär rapport från ett arbete i dess tidigaste fas.

Men allra först en kort teoretisk återblick på relationen mellan textkritik och tolkning.

Textkritikens legitimitet

I samband med 1980-talets förnyade teoretisering av textkritiken och litteraturvetenskapen hölls ett flertal konferenser som behandlade re-lationen mellan textkritik och litteraturtolkning – jag tänker t.ex. på “Textual Studies and Their Meaning for Literary Criticism” i Pasadena, Californien 1982 (bidragen tryckta i McGann ed. 1985b), och “Textual Scholarship and Literary Theory” i Miami, Ohio 1987. Men diskussionen av textkritikens relevans för litteraturstudiet påbörjades förstås långt tidigare. En utgångspunkt tog många av 1980-talets debattörer i Fredson Bowers’ *Textual and Literary Criticism* (1959), liksom i René Welleks *Theory of Literature* (Wellek & Warren 1949).

Wellek och Bowers kan ses som två ytterligheter i det teoretiska klimat som präglade 1900-talets mitt. Wellek företräder texttolkarna när han hävdar att man inte bör överskatta textkritiken, eftersom den bara utgör

ett förberedande arbete inför den verkliga uppgiften, det vill säga tolkningen (Wellek & Warren 1949, 49). Bowers å sin sida ondgör sig över de tolkande litteraturforskarna, som lägger mer arbete på att nagelfara sin begagnade bils förhistoria än på att undersöka det textuella fundamentet för sin tolkning: "Jag slösar inga tårar på textkritikernas sårade egon; skadan drabbar den andra sidan. Jag önskar att litteraturkritiker i allmänhet visste mer, och att de därför skulle bry sig mer om renheten hos de texter de använder." (Bowers 1959, 7).¹

Oeniga om värdet av textkritiskt grundarbete förenas Wellek och Bowers ändå i föreställningen om textkritikens uppgift. Wellek är som litteraturforskare beroende av en stabil text utan störningar och varians. Den nykritiska synen på litteraturen som enigmatiskt föremål för tolkning, "the well wrought urn" (Brooks 1947), skapade akut behov av tillförlitliga lästexter, men reducerade samtidigt intresset för deras historiska kontexter. Det gjorde textkritikens uppgift motsägelsefull. Å ena sidan skulle dess resultat, den etablerade texten, garantera tolkningens vederhäftighet, å andra sidan föraktades just de historiserande metoder som producerade denna rena lästext.

Bowers, å sin sida, är en empiriskt arbetande textkritiker, som sätter en ära i att förakta litteraturtolkarnas spetsfundigheter. Samtidigt hämtar han sina argument ur samma syn på textkritiken som intresselöst förarbete. Att utgivningen betraktades som värderingsfri blev i själva verket förutsättningen för dess auktoritativa position i vetenskapssamhället. Den bild av historien som en utgiven text förmedlar kom att vinna i trovärdighet i samma mån som den framställdes som teorifri, värdeneutral och objektiv. Och motsatt: om textutgivningens villkor skulle variera med teoretisk och historisk position – hur kunde man då rättfärdiga en verksamhet som gör anspråk på att leverera grundmaterialet för allsidig och fördomsfri forskning? På så sätt blev objektivitetsidealet en retorisk vinstlott för editionsvetenskapen, och en förutsättning för dess självständighet och expansion.

Nykritiken och textkritiken ingick alltså vid 1900-talets mitt ett olyckligt äktenskap, som byggde lika mycket på ömsesidigt förakt som på ömsesidigt beroende.² Den spända relationens förhistoria går emellertid tillbaka åtminstone till romantiken, då behovet av

¹ "I waste no tears on the wounded egos of the bibliographers; the damage is on the other side. I could wish that general critics knew more, and knowing more would care more, about the purity of the texts they use." ² Perspektiv som dessa diskuteras i t.ex. Greetham 1989 och 1993.

en nationalspråklig filologi formulerades. Den nyspråkliga filologin hämtade sin legitimitet ur 1800-talshistorismen och dess föreställning om en källkritisk, metodiskt arbetande vetenskap, vars resultat skulle grundas i positiva fakta och inte i forskarens förutfattade meningar. Men den tilltagande "vetenskapligheten" – förstådd som intresselöshet, objektivitetssträvan och positivism – tenderade samtidigt att kamouflera de idémässiga fundament som bar upp den filologiska disciplinen. Hermeneutiskt sett kom den moderna, metodologiskt avancerade filologin att maskera sitt ursprung i romantiska föreställningar om historiens och nationens nytta (jfr vidare Henrikson 2002 och 2005).

På så sätt kom också editionsfilologins beroende av samhälleliga intressen att fördunklas. Betraktar vi textutgivningen i ett historiskt perspektiv, blir det tvärtom tydligt att man i alla tider har utgivit tex-ter med bestämda – samhälleliga, ideologiska och estetiska – avsikter för ögonen, och att denna förförståelse styr utgåvans val. Samma insikt har varit utgångspunkten för de teoretiker som i slutet av 1900-talet ville omvärdera textkritikens uppgift inom ramen för en social och historisk litteratursyn – jag tänker på namn som Jerome

J. McGann, D.C. Greetham och Peter Shillingsburg. McGann vänder sig mot föreställningen att textkritikens uppgift är att etablera texter åt litteraturforskarna. Detta är i själva verket en specialiserad användning av textkritisk metod, påpekar han. Dess generella nytta är mycket större: textkritiken besitter redskapen för att studera texthistoria och receptionshistoria, som är avgörande för verkets litterära mening. Textkritiken är alltså fundamental på ett annat sätt än Bowers avsåg: den bör fungera som ett integrerat tolkningsredskap, som skärper vår uppmärksamhet för inte bara textuell varians, utan också ickeverbala koder. En text som flyttas från en materiell kontext till en annan förändrar alltid sin mening (se t.ex. McGann 1985b).

Greetham tar fasta på liknande fenomen när han pekar på hur vårt sätt att läsa alltid svarar mot de ideologiska och tekniska instruktioner som ligger inbäddade i utgåvans sätt att presentera sitt material. Den

rena lästextens succé var historiskt och ideologiskt betingad; i motsvarande mån är den nutida textkritikens upptagenhet av varians och polyfoni ett uttryck för en postmodern litteratursyn. "Min poäng", skriver Greetham, "är att det inte finns någon fysisk presentation av text och apparat som är mer naturlig för ett visst verk än en annan" – all utgivning är en ideologisk konstruktion (Greetham 1993, 14).³ Shillingsburgs slutsats av beslätade överväganden är, att i stället för att ge sig på jakt efter den *rätta* texten bör både läsare och utgivare göra sig medvetna om hur teoretiska, institutionella och sociala villkor styr utformningen av alla de texter vi arbetar med (se t.ex. Shillingsburg 1997).

Omvärderingen av textkritikens uppgift bör förstås inom ramen för en nyhistoricistisk litteratursyn, som vill utforska å ena sidan *historiens textualitet*, å andra sidan *texternas historicitet*.⁴ Historien är en text: det innebär att den styrs av retoriska, ideologiska och narrativa strategier. Texterna, i sin tur, har en historia – det innebär att de inte existerar över eller utanför historien, utan måste studeras i all sin historiska instabilitet. Också empiriska fakta konstrueras utifrån föreställningar om historiens väsen: det finns ingen arkimedisk punkt i texternas värld.

³ "While he was thinking of schools of cultural or aesthetic criticism rather than schools of textual editing, Terry Eagleton's dictum, 'Ideology, like halitosis is ... what the other person has,' could equally well apply to an editor's conviction that his or her method of textual display has no ideological content and is somehow natural and proper to the work being edited. My point is that there is no inherent physical display of text and apparatus that is more natural to a specific work than any other, and that each display carries the codes of meaning the editor designs as part of the total ideological construct."

⁴ Uttrycket härrör från Montrose (1989, 20): "By *the historicity of texts*, I mean to suggest the cultural specificity, the social embedment, of all modes of writing – not only the texts that critics study but also the texts in which we study them. By *the textuality of history*, I mean to suggest, firstly, that we can have no access to a full and authentic past, a lived material existence, unmediated by the surviving textual traces of the society in question – traces whose survival we cannot assume to be merely contingent but must rather presume to be at least partially consequent upon complex and subtle social processes of preservation and effacement; and secondly, that those textual traces are themselves subject to subsequent textual mediations when they are construed as the 'documents' upon which historians ground their own texts, called 'histories'."

Skånelagens utgivningshistoria: ett exempel

Jag tar alltså min utgångspunkt i en ideologikritisk syn på textkritisk verksamhet, och betraktar textutgivning som en kreativ akt, som utgör ett led i en vidare kulturell verksamhet och som i varje stadium innebär kritiska val.⁵ Relationen mellan textutgivning och ideologi ska jag exemplifiera med hjälp av Skånelagen, en text av stor symbolisk betydelse för två länder – i Gary Taylors mening en död kropp, som danska och svenska utgivare har kämpat om rätten till. Jag begränsar mig till de tryckta utgåvorna av lagens fornskånska text, och utelämnar alltså bland annat de bägge översättningarna till nutida danska och svenska, inte så mycket av teoretiska som praktiska skäl. En aspekt av utgivarens förförståelse kommer att stå i fokus för mitt intresse, nämligen den som har att göra med nationell tillhörighet, nationsbygge och textutgivning. Många intressanta perspektiv på lagens editionshistoriska öden måste därför falla utanför min uppgift

– dit hör till exempel i stor utsträckning rätts- och språkhistoriska. Jag ska också säga att jag i huvudsak riktar in mig på vad vi kan kalla utgåvornas retorik, inte minst manifesterad i deras paratexter (såsom format och illustrationer), och alltså lämnar åt sidan all värdering av utgåvornas faktiska beslut.⁶

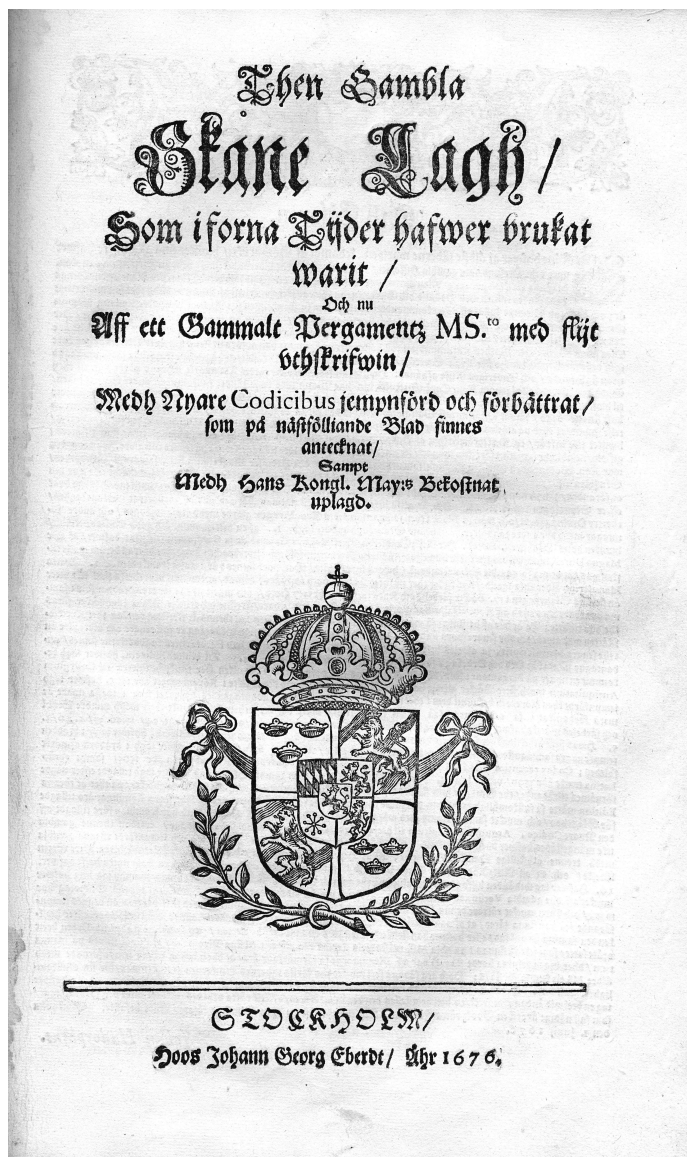
Första gången Skånelagen utkom i tryckt form var redan 1505, under titeln *Hær begynnes skonskæ logh paa ræth danskæ, och ær skifft i xvij bøghe oc hwer bogh haffuer sith register. ok ær wæl offuer seeth och rættelighe corrigeret*. Det rör sig om en bruksutgåva i litet kvartofomat, tryckt hos Gotfred af Ghemen i Köpenhamn. Den utgår från en ung handskrift, som i titeln alltså sägs vara "wæl offuer

⁵ Jfr. Tanselle (1988, 33): "Scholarship is of course a cultural activity, and the historical study of it forms a natural part of the intellectual history of any period or country. In practice, however, it is sometimes neglected in such histories, perhaps out of a feeling that it is derivative, not primary. But a distinction between creative work and scholarship cannot be maintained, for every effort to establish past events – however disciplined by what are taken to be responsible ways of handling evidence – is a creative act, involving judgments at each step".

⁶ Om textkritisk retorik, se t.ex. Taylor (1988).

I Hær begynder Skonſke logh paa rath
danſke och ær ſkiftet i .xxij. bøger oc hwet
bogh haſtuer ſich regifter. oc ær mæl offuer
ſereth och rattelighe corrigeret.

Ill. 2. Johan Hadorphs utgåva av Skånelagen (1676), titelsida.

seeth och rættelighe corrigeret”. På försättsbladet ser vi det danska riksvapnet med de tre lejonen, som står för Skåne, Själland och Jylland (jfr. ill. 1).

Britta Olrik Frederiksen, som har jämfört Ghemens text med den handskrift som möjligen eller sannolikt har fungerat som förlaga för Ghemens utgåva, konstaterar i likhet med Carl Johan Schlyter (1859) att målet med utgåvan har varit “det rent praktiske”, nämligen att sprida den aktuella lagtexten. Ghemen har valt en samtida handskrift, synbarligen utan större kritisk urskillning. I princip har han också följt dess text efter förmåga – avvikelserna är främst av ortografisk art men framstår bara som normaliserande på en punkt, nämligen i fråga om *e* som ändelsevokal (Frederiksen 2001, 118).

Ghemens utgåva kan därmed hänföras till ett förkritiskt skede, där utgivarens ambition, titeln till trots, inte så mycket är att redovisa en bättre eller mer äkta text än de traderade, utan helt enkelt att bidra till verkets spridning. De fyra utgåvor jag ska se närmare på delar inte Ghemens bevekelsegrund. Den första av dem utkom 1676, då den svenske sekreteraren i Antikvitetskollegium, Johan Hadorph, lät ge ut en praktutgåva av verket. Därpå dröjde det till 1853, då den danske språkforskaren P.G. Thorsen gav ut en edition av Skånelagen. Sex år senare fick denna en efterföljare i Carl Johan Schlyters utgåva av *Sveriges gamla lagar*, där Skånelagen ingick i band 9 (Schlyter utg. 1859). En ny vetenskaplig utgåva kom i det första bandet av *Danmarks gamle*

landskabslove, som ombesörjdes av Det Danske Sprog-og Litteraturselskab 1933 (Brøndum-Nielsen & Aakjær udg. 1933).

Från och med Skånes övergång till Sverige 1658 har Sverige och Danmark med andra ord utkämpat en långsam dragkamp – eller kanske snarare en editionsfilologisk pingpongmatch – om rätten till Skånelagen. När den territoriella kampen om Skåne avslutades med freden i Roskilde, hade den symboliska kampen om rätten till Skånes historia bara börjat. Johan Hadorphs utgåva (1676) fungerade som ett led i det svenska rikets ambition att annektera och försvenska den nyerövrade provinsen, vars invånare fortfarande identifierade sig som danskar. Hans förord inleds helt framt: “SKåne hafwer af äldste tijderne warit en Ledamot af Götharijket, hwilket sina Råmärke hafwer mitt uthi Öresund”. Därpå följer en inte alldeles ojävig redogörelse för Skånes historia fram tills “Gudh den Aldrahögste igenom Kon. Carl Gustaffz lyckelige Wapn lade dessa Länder fullkomligen under Swerige igen” (Hadorph utg. 1676, opag.). På så sätt blir utgåvan ett led i en tendentiös svensk historieskrivning.

När Hadorphs utgåva kom var Skånelagen faktiskt fortfarande gällande lag i Skåne – först fem år senare infördes den svenska landslagen. Den symboliska kraften var förstas betydande i att en så central text som lagtexten gavs ut i Stockholm, och Hadorphs utgåva signalerar också makt, för att inte säga övermakt. De bibliografiska koderna är kraftfulla och entydiga. Det rör sig om en praktutgåva i ståtligt folioformat. Titelsidan (jfr ill. 2) domineras av det svenska riksvapnet, som fyller halva sidan – ett visuellt genmäle till det danska riksvapnet i Ghemens utgåva. Och om någon trots detta skulle vara osäker på var utgåvan hör hemma, ropar tryckorten ut “STOCKHOLM” i versaler. Titeln lyder: *Then Gambla Skåne Lagh, Som i forna Tijder hafwer brukat warit, Och nu Aff ett Gammalt Pergamentz MS.to med flijt uthskrifwin, Medh Nyare Codicibus jempnfärd och färbättrat, som på nästfälliande Blad finnes antecknat, Sampt Medh Hans Kongl. May:s Bekostnat uplagd.*

I titeln kan vi lägga märke till åtminstone två saker. För det första tillkännages redan här vem som har finansierat storverket: Hans Kungliga Majestät. Det ger tyngd åt de storsvenska ambitionerna. För det andra berättar titeln på ett entydigt sätt att det är antikvariska ambitioner som ligger bakom utgåvan. Ghemens utgåva var som sagt en bruksutgåva, som skulle öka kännedomen om gällande lag. När Hadorphs utgåva kommer har svensk lag ännu inte hunnit införas i den nya provinsen – men genom sin utgåva gör han tydligt att Skånelagen är föråldrad som juridisk text, och att intresset här är uteslutande historiskt-antikvariskt. Det syns redan i titelns formuleringar: “Then Gambla” Skånelagen brukades “i forna Tijder” och har nu renskrivits noggrant “Aff ett Gammalt Pergamentz MS.to”. Ålder har blivit ett argument i egen rätt, och det antikvariska intresset blir ett medel att erövrar texten genom att omfunktionera den. Det titelsidan säger sin läsare är: Skånelagen är inte en aktuell text för juridiskt bruk. Den är ett kulturarv, som det svenska konungariket har erövrar rätten till.

Det nyinstiftade Antikvitetskollegium, som Hadorph verkade in-om, var Sveriges centrala institution för detta antikvariska intresse med politiska drivkrafter, och den var också orsaken till att en mängd antikviteter av skilda slag kom fram i ljuset och bevarades för framtiden (se vidare Schück 1932 samt Lindroth 1975, b. 2, 235–48). Hadorphs antikvariska ambitioner syns inte minst i att han som förlaga för sin utgåva valde att gå till den äldsta kända handskriften, en “gammal och god *Codice*”, som han fått av landshövdingen i Kristianstad genom rikskanslern Magnus Gabriel de la Gardie. Handskriften har alltså färdats från Skåne till Stockholm – en symbolisk resa –, och Hadorph hävdar belåtet att dess “lije næpelig i Danmark finnes”.

Om språket i denna handskrift påstår han, att det är “renare och åldrigare än i the senare Manuscriptis, ja aldeles lijkt med thet gambla Göthiske Språket, som i Götharijkes Laghböckerne finnes” – i den danska utgåvan från 1505 är däremot språket “mera fördanskat”. Hadorphs antikvariska strävan att återge en äldre handskrift hellre än en nyare faller väl samman med hans patriotiska ambition: den äldre handskriftens danska språkform låg ju förstås närmare svenskan än en nyare dansk handskrift kunde göra. Frederiksen har pekat på hur texttroheten dock inte är större hos Hadorph än hos Ghemen – Hadorph “følger nogenlunde sit forlæg – for så vidt som han har forstået det, og forståelsen er vel at mærke betydelig bedre end Ghemens – ned til tegn- og ordniveau; men han interpungerer i langt højere grad på egen hånd end Ghemen gør, ortografien omgås han temmelig frit [...] og heller ikke lyd- og bøjningsforholdene har han holdt fingrene fra” (Frederiksen 2001, 121). Till de ändringar Frederiksen pekar på hör bland annat att handskriftens ändelsevokal *æ* flera gånger har bytts ut mot *a*, vilket gärna låter sig tolkas som en ambition från Hadorphs sida att justera handskriftens språk i riktning mot svenskan.

Hadorph konkluderar: "Huru mycket äldre och Skjönare Språk uthi thenna SkåneLag har warit, och huru mycket rättare denna Lagh nu är uplagd, än förr, må den Gunstige Läsaren sielf pröfwa"
– fullt förvissad om att hans budskap nu har gått fram: Skånelagen är svensk, dess språk är svenska och dess rättmätige herre den svenske konungen (Hadorph utg. 1676, opag.).

De patriotiska tongångar som vi möter i Hadorphs stormaktspräglade utgivning är förstas tidstypiska. Ändå är det symptomatiskt att när Skånelagens fornskånska text nästa gång ges ut, nu av den danske runologen P.G. Thorsen 1853 i dennes serie av danska lagar, inleds förordet med en deklaration i samma anda: "Skånes gamle Provindslov, hvis Sprog er den ældste Dansk, står ved sit Indhold i et meget nært Forhold, på forskjellig Måde, såvel til den gamle sællandske Lov som til Valdemar den andens jydske Lov." (Thorsen udg. 1853, 1; jfr ill. 3.) Genom att hänföra lagens språk till "den ældste Dansk" och lyfta fram den danska rättshistoriska traditionen, formulerar Thorsen inte bara ett genmäle till Hadorphs ambition att svenskifiera lagen. Han placerar också Skånelagen i en språkhistorisk kontext, i enlighet med de revolutionerande landvinningar på området som det tidiga 1800-talet hade inneburit. I sitt *Forsøg til en videnskabelig dansk Retskrivningslære med Hensyn til Stamsproget og Nabosproget* hade Rasmus Rask pekat ut Skånelagens språkförm just som "den ældste Dansk" (Rask 1826, 107), och Thorsen kunde sålunda på vetenskaplig grund avfärda Hadorphs politiskt snarare än vetenskapligt motiverade syn på Skånelagens språk.⁷

Thorsen hänvisar med respekt till Hadorphs utgåva, men konstaterar samtidigt att det är på tiden att danskarna själva gör en insats för detta "ærværdige og vigtige fædrelandske Monument". Lyckosamt nog, fortsätter han, råkar det faktiskt existera en handskrift som är äldre än den som Hadorph utgav. Även om Hadorphs handskrift är mycket gammal och betydelsefull, skriver han, "står den dog i Alder tilbage for det berømte Runehåndskrift af Loven" (Thorsen udg. 1853, 3).⁸ Denna runhandskrift, Codex Runicus, som genom den arnamagnæanska samlingen hade hamnat i Köpenhamns universi

⁷ Tack till Britta Olrik Frederiksen, som påpekade denna förbindelse mellan Thorsens formulering och Rasks språkhistoriska program för mig. ⁸ Jfr. också s. 15: "Hadorph berømmer med god Grund, såvel med Hensyn

til Lovens som Sprogets Form, dette Håndskrift, hvis Lige, siger han, næppe findes i Danmark. Havdes ikke Runehåndskriftet vilde dets Lige her heller ikke findes; mens dette er ældre, har hint det Fortrin at være fuldstændigt." tetsbibliotek, daterar han till andra hälften av 1200-talet och använder som grundtext i sin utgåva.

Också för Thorsen är ålderdomligheten det tyngsta argumentet: Köpenhamnshandskriften ska genom sin ålder få tyst på de uppblåsta stockholmarna. Det faktum att den var skriven med runor gav extra nimbus åt Thorsens fosterländska vård, och det är inte utan viss mytifiering som han breder ut sig om runornas funktion, innebörd och "ædle og naturlige Stil" i Codex Runicus (Thorsen udg. 1853, 8). Faktiskt medverkade Thorsen också till en fotolitografisk faksimilutgåva av denna handskrift 1877 – ett utomordentligt kostsamt, statusfyllt och tekniskt avancerat arbete vid denna tid.⁹

Olyckligt nog har runhandskriften en större lakun, som på ena eller andra sättet måste utfyllas. Thorsen konstaterar att Hadorphs handskrift hade varit önskligast, men "da den er svensk Ejendom, vilde jeg slet ikke anholde om den" – detta, låter Thorsen förstå, för att inte förekomma Schlyters samtidiga arbete med utgåvan av *Sveriges gamla lagar* (Thorsen udg. 1853, 13). Därför supplerar han sin text med partier ur en betydligt yngre Köpenhamnshandskrift, en kompromiss som väl i första hand har praktiska grunder, men samtidigt vittnar om grannländernas bristande samarbete i utgivningen

– tidens skandinavism till trots.

Den laddade tävlan om vilken av handskrifterna som är den äldsta, den så kallade B 76 i Stockholm eller Codex Runicus i Köpenhamn, skulle förbli en tvistefråga i utgåvorna av Skånelagen. De svenska editionerna, Hadorph och Schlyter, utgår från B 76 i Stockholm. De danska, Thorsen och *Danmarks gamle landskabslove*, betraktar bägge Codex Runicus i Köpenhamn som den viktigaste och äldsta handskriften. I varje enskilt fall ligger förstas omsorgsfulla vetenskapliga överväganden bakom besluten, men sett i ett fågelperspektiv ger det onekligen bilden av en editionsfilologi, vars uppgift är att bekräfta den egna nationens primära tillgång till Skånelagen.

Faksimilutgåvan utkom under titeln *Det Arnamagnæanske Haandskrift No 28, 8vo: Codex Runicus, udgivet i fotolitografisk Aftryk af Kommissionen for det Arnamagnæanske Legat* (Kjøbenhavn, 1877).

SKÅNSKE LOV

og

Eskils skånske Kirkelov,

tilligemed

Andreæ Sunonis lex Scaniæ prouincialis,

Skånske Arvebog

og

det tilbageværende af Knud den 6.'s og Valdemar den 2.'s

Lovgivning vedkommende skånske Lov,

udgivet af

det nordiske Litteratursamfund

ved

P. G. THORSEN.

KJØBENHAVN.

Trykt i det Berlingske Bogtrykkeri.

1853.

CORPUS IURIS SUEO-GOTORUM
ANTIQUI.

Volumen IX.

Samling
af
Sveriges Gamla Lagar,

PÅ
KONGL. MAJ:TS NÄDIGSTE BEFALLNING
UTGIFVEN AF

D. C. J. Schlyter.

NIONDE BANDET. SKÅNELAGEN.

LUND, 1859, i BERLINGSKA Boktryckeriet.

Ill. 4. Carl Johan Schlyters utgåva av Skånelagen (1859), titelsida. 119

Carl Johan Schlyter (utg. 1859, jfr ill. 4) skräder inte orden när han gör narr av Thorsens syn på Codex Runicus. "Ehuru det är uppenbart att språkförbistringen måste hafva tidigare inträngt i Danskan än i Svenskan, och om äfven det måste medgifvas att renare språk ej finnes i någon gammal Dansk handskrift" – observera det värderande och rent av moraliserande ordvalet – så kan ingen "fördomsfri granskare" tro att Codex Runicus skulle vara särskilt gammal, påstår Schlyter. Thorsens åsikter är "fullkomligt ogrundade" och bakom dem "ligger ett stort misstag", hävdar han, och fortsätter: "Att denna runskrift är en afskrift af en codex med vanlig Dansk skrift, lärer väl ingen människa med någon grad af omdömesförmåga vilja bestrida, enär det lika litet kan falla någon in att påstå att Skånelagens Danska text [...] ursprungligen varit skriven med runor [...]." (Schlyter utg. 1859, ix–x.) För en sentida läsare verkar Schlyters diskussion inte i första hand drivas av vetenskaplig intresselöshet, men hans retorik hämtar ändå sin legitimitet ur en föreställning om att detta är fallet.

Även om bara sex år skiljer Thorsens och Schlyters utgåvor, innebär Schlyter ett vetenskapsteoretiskt och metodologiskt språng.¹⁰ Där Thorsens utgåva ännu hämtar sin legitimitet i en senromantisk vurm för det nordiska fornarvet, är Schlyter en tidig företrädare för den historism som skulle vinna mark under senare hälften av 1800-talet. För Schlyter blir den nimbus som omger runskriften bara löjlig och löjeväckande. Den

legitimerande strategin utgörs i stället av ett förbluffande modernt begrepp om vetenskaplighet. Schlyter ligger inte bara bakom vetenskapshistoriens första kända stemma (avbildat i utgåvan av Västgötalagen 1827), han inser också behovet av en minutiös inventering av handskriftsläget, han resonerar kring varianter, gemensamma fel, vattenmärken och varianttryck, och inte minst sina egna utgivningsprinciper – till den grad att hans förord till Skånelagen omfattar inte mindre än 180 sidor.

Schlyter är i sin metodologiska konsekvens banbrytande också i en europeisk kontext, men det bör noteras att hans vetenskapliga håll

¹⁰ Se därom Holm (1972, t.ex. s. 60): “I have no hesitation in maintaining that already in 1827 Schlyter had complete theoretical and practical command of the methods now accepted in modern stemma construction, including the rule of communal and distinctive error.”

ning inte utesluter en explicit fosterländsk exponering. Det faktum att Skåne vid tiden för lagens tillkomst tillhörde Danmark “har varit mig bekant allt sedan min barndom”, försäkrar Schlyter. Hans argument för att Skånelagen likväl hör hemma bland Sveriges landskapslagar är huvudsakligen tre. För det första har de landskap i vilka lagen gällt då och då varit underställda Sverige och lagtraditionen är därför gemensam; för det andra är Skånelagens och de svenska lagarnas språkformer att betrakta som dialekter av samma språk (om än Skånelagen företer “en större förvirring i de grammatikaliska formerna”); för det tredje – och framför allt – tillhör Skåne *numera* Sverige (Schlyter utg. 1859, clxii–clxiii). Schlyters argument att Skåne, Blekinge och Halland “af naturen äro sammanbundna med Sverige” är för övrigt återkommande i svensk argumentation, inte minst i de motsägelsefulla svenska försöken att förena skandinavism och patriotism på 1890talet (se t.ex. Zander 1999). Talet om “naturliga gränser” vädjade till en föreställning om samhällen och stater som objektivt givna av naturen eller Gud, snarare än mänskliga konstruktioner.

Ålderdom och ursprung är positivt laddade ord för den som värderar en handskrift. Samma begrepp blir för de svenska utgivarna också implicita argument för Sveriges rätt till Skånelagen. Schlyter talar om den danska “språkförbistringen” och bristen på “renare språk” i gamla danska handskrifter – den tidigare upplösningen av böjningssystemet blir en indikation på danskans urartning från det samnordiska ursprunget, som bevarats bättre i svenskan. Schlyters textetablering är också, som Johs. Brøndum-Nielsen har påvisat, arkaiserande på så sätt, att han upprepade gånger rättar handskriftens text, där den inte uppvisar korrekta, det vill säga ålderdomliga, böjningsformer (Brøndum-Nielsen 1917, 127). Med sin berömda noggrannhet förtecknar Schlyter alla emendationer i sidfotens variantförteckning, men resultatet blir ändå en etablerad, privilegierad text, som tenderar mer mot det fornsvenska språket än handskriften motiverar.

Schlyters utgåva belägger därmed på ett mycket påtagligt vis den tes som Allen J. Frantzen argumenterar för i monografen *Desire for Origins* (1990):

Sökandet efter ursprung är aldrig intresselöst; de som söker spåra en idé eller tradition till dess historiska, lingvistiska och textuella begynnelse har alltid gjort så med en tes i sinnet, och det ursprung de har funnit har ofta varit ett ursprung de själva har producerat. (Frantzen 1990, xii.)¹¹

Bakom språkvetenskapliga överväganden ligger politiska ambitioner – det är vad Frantzen hävdar.¹² Och genom utgåvans arkaisering belägger Schlyter också sin tes, att Skåne rätteligen är svenskt. Svenskan är ren, kraftfull och ålderdomlig; danskan är förbistrad och besmutsad. Denna retorik kan härledas till den nordiska renässansens språksyn, som jag inte kan ge mig närmare in på här. Däremot kan vi konstatera, att även om de götiska fantasierna om ett nordiskt, adamitiskt urspråk numera verkar främmande, fungerar *ursprungligheten* alltså som ett ledord för textutgivaren. Textkritik har ofta handlat om att nå bakom ett sentida, “korrumperat” skikt, åter till ett mer eller mindre mytiskt ursprung – i tidernas begynnelse eller i författarens intention. En sådant synsätt präglar ju också den stemmatiska metoden (jfr. t.ex. Aarsleff 1985).

Schlyter sätter hur som helst punkt för sin nationella argumentation med följande ord: “Har jag nu orätt i den åsigt, att dessa

¹¹ “The search for origins is never disinterested; those wishing to trace an idea or tradition to its historical, linguistic, and textual beginnings have always done so with a thesis in mind, and the origin they have found has often been an origin they have

produced.” Vidare på samma sida: “My attempt to define history and textual criticism within the context of reception and reproduction is designed to emphasize the subjectivity inherent in both scholarly practices. The technical nature of historiography and textual criticism has sometimes caused both to be understood as objective. Yet it is obvious that, just as history requires a writer to reconstruct the story being told, textual criticism requires a scholar to reconstruct the text to be read – not just to ‘edit’ it, but to do so within a specific, reconstructive, and hence *interpretive*, framework. To call either practice ‘objective’ is to forget its hermeneutic function.”

- ¹² Se Frantzen (1990, xiii): “My thesis – and thus my own reason for seeking the origin of Anglo-Saxon studies – is that engagement with political controversy has always been a distinctive and indeed an essential motive for studying language origins and therefore for studying Anglo-Saxon.”

SKÅNSKE LOV

TEXT I–III

UDGIVET AF

JOHS. BRØNDUM-NIELSEN OG SVEND AAKJÆR

MEDEDLÆGGELSE AF

ERIK KROMAN

KØBENHAVN 1933

GYLDENDALSKE BOGHANDEL

NORDISK FORLAG

Ill. 5. Johs. Brøndum-Nielsen och Svend Aakjærs utgåva av Skånelagen (1933), titelsida.

landskaps gamla lagar också böra räknas till det nuvarande Sveriges gamla lagar, så måste jag bekänna att jag i denna del, efter 36 års betänketid, är obotlig.” Generöst nog tillägger han att man dock inte kan ogilla, om också danskarna väljer att uppta Skånelagen bland sitt lands gamla lagar (Schlyter utg. 1859, clxiii).

Det gjorde de förstås också, även om den första samlingen av danska landskapslagar bara kom att innehålla den latinska parafrasen på Skånelagen (Kolderup-Rosenvinge utg. 1821–46). Men Thorsens utgåva ingick i en serie av danska lagtexter, och 1933, i den utgåva av *Danmarks gamle landskabslove* som ombesörjdes av Det Danske Sprog- og Litteraturselskab, fick han en efterföljare – utgivare var Johs. Brøndum Nielsen och Svend Aakjær (ill. 5). Det modernt vetenskapliga paradigmet har nu fått fullt genomslag, och utgivarna ser rimligt nog ingen anledning att argumentera för lagens plats i samlingen. Spår av den dansk-svenska kontroversen kan ändå märkas. Diskussionen kring dateringen av Codex Runicus och B 76 fortsätter – DSL-utgivarna fastslår nu, att

den svenska handskriften är från 1300-talet medan den danska kan vara från slutet av 1200-talet och därmed bör betraktas som “det ældste af de skånske lovhåndskrifter” (Brøndum-Nielsen & Aakjær udg. 1933, lxi).¹³ Lakunerna i Codex Runicus utfylls denna gång främst med hjälp av B 76. DSL-utgivarna väljer också att vid sidan av runhandskriften etablera två yngre handskrifter av samma lag, som visar på textens bruksvärde – den ena av dessa hemmahörande i Stockholm. Den mångstämmighet som de därmed ger plats för i utgåvan är värd att notera.

1933 är den historiska konflikten mellan Danmark och Sverige inte längre vare sig hotande eller intressant. Samtidigt har vi ett nytt vetenskapligt paradigm, som inte tillåter explicit exponering av för

¹³ Diskussionen kring handskrifternas prioritet fortsatte förstås efter DSL-utgåvan. Ämnet för föreliggande uppsats är inte Skånelagen *per se*, utan de kontroverser kring nationsbygge och ideologi som ligger implicita i de aktuella utgåvorna av Skånelagen. Noteras kan emellertid, att argument snart framfördes för att Stockholmshandskriften B 74 i själva verket var den äldsta av Skånelagens handskrifter. En faksimilutgåva av B 74 utkom 1961 (Brøndum-Nielsen udg. 1961) och samma handskrift är föremål för en utgåva under arbete vid DSL.

vetenskapliga drivkrafter. I viss utsträckning förvisas allt tal om utgivarnas bevekelsegrunder till förord och andra typer av mer personligt hållen, reflekterande kringtext. Men notera också DSL:s logotyp på titelsidan: här ser vi återigen de tre lejonerna från det danska riksvapnet, som en gång pryddes Ghemens utgåva.

* * *

Min översikt av Skånelagens utgivningshistoria har varit summarisk, men den möjliggör ändå några slutsatser. På alla nivåer, från den materiella som handlar om bokens fysiska uttryck, via förord och inledningar till val av grundtext, textetablering och emendationer, kan vi se hur utgåvorna har präglats av utgivarens relation till den symboliskt laddade texten. Editionen blir på bägge sidor Öresund en sten i nationsbygget – och i ett historiskt perspektiv har just detta varit en central uppgift för editionsfilologin. Det var inte en slump att de romantiska idéerna om nationalstatens företrädare sammanföll med den nyspråkliga filologins viktigaste expansionsskede. Och även senare i historien har textutgivning varit en form för nationsbygge. Det syns inte minst i det upprop som ledde till att Svenska Vitterhetssamfundet bildades 1907, och som inleddes med följande ord: “Hvilken betydelse ett folks litteratur äger för dess kultur och för dess nationalmedvetande behöfver knappast framhållas. I litteraturen äger folket en av sina dyrbaraste skatter, hvars rätta vård bör vara en nationalangelägenhet, vare sig det gäller forntid eller nutid.”¹⁴

Editionshistoria, hermeneutik och receptionshistoria

Jag avbryter här min exposé, för att närmare granska det begrepp som den ska illustrera: utgivarens förståelse eller fördomar. Hans-Georg Gadamer försök att rehabilitera dessa begrepp tar spjärn mot upplysningens förnuftstro, men kan också ses som en uppgörelse med

¹⁴ Uppropet trycktes i *Meddelanden från Svenska Vitterhetssamfundet* n:o 1, 3 (Stockholm, 1910).

Descartes’ föreställning om det suveräna jaget, som är utgångspunkten för all säker kunskap. Denna tro på “förnuftets absoluta självkonstruktion” blundar enligt Gadamer för att den som vill förstå en text alltid redan har någonting gemensamt med den (Gadamer 1990, 281).¹⁵

“Tillhörigheten till en tradition” kallar Gadamer därför en “hermeneutisk förutsättning” (Gadamer 1990, 296); ja, förståelsen är faktiskt “den första av alla hermeneutiska förutsättningar”. Denna på förhand givna gemenskap med det traderade leder i sin tur den tolkande att föregripa textens mening, eller textens “fullkomlighet”:

Därför postulerar vi alltid denna fullkomlighet när vi läser en text, och först när detta postulat visat sig ohållbart, d.v.s. när texten inte blir begriplig, så tvivlar vi på det traderade och försöker gissa hur det ska

återställas. De regler som vi vid sådana textkritiska överväganden följer kan här lämnas åt sidan. Det viktiga är också här, att deras rätta tillämpning inte kan skiljas från den innehållsliga förståelsen. (Gadamer 1990, 299.)¹⁶

Detta är ett av de få tillfällen då Gadamer uttryckligen talar om textkritisk verksamhet, och det är föga förvånande att han ställer den i beroende av innehållslig förståelse. Men inte minst i förhållande till textkritikens uppgift blir Gadamers argumentation betänklig, inte

¹⁵ “Was sich unter der Idee einer absoluten Selbstkonstruktion der Vernunft als beschränkendes Vorurteil darstellt, gehört in Wahrheit zur geschichtlichen Realität selber.”

¹⁶ S. 296: “Was folgt für das Verstehen aus der hermeneutischen Bedingung der Zugehörigkeit zu einer Tradition?”; s. 299: “Die erste aller hermeneutische Bedingungen bleibt somit das Vorverständnis, das im Zu-tun-haben mit der gleichen Sache entspringt.”; s. 299: “So machen wir denn diese Voraussetzung der Vollkommenheit immer, wenn wir einen Text lesen, und erst wenn diese Voraussetzung sich als unzureichend erweist, d. h. der Text nicht verständlich wird, zweifeln wir an der Überlieferung und suchen zu erraten, wie sie zu heilen ist. Die Regeln, die wir bei solchen textkritischen Überlegungen befolgen, können hier beiseite bleiben. Worauf es ankommt, ist auch hier, daß ihre rechte Anwendung nicht von dem inhaltlichen Verständnis ablösbar ist.”

bara för att han lämnar dess “regler” åt sidan. Utifrån Skånelagen är två frågor akuta. För det första: förespråkar inte Gadamer en reduktiv syn på textkritiken, som bara blir ett maktredskap för att återställa texten i enlighet med våra förväntningar? Och för det andra: hur kan man i Gadamers system någonsin bryta med en inskränkt eller förtryckande tradition? Detta har den hermeneutik som utgår från Gadamer inte kunnat ge ett tillfredsställande svar på.

Det som gör Skånelagen till ett instruktivt exempel på förförståelsens roll i textutgivningen är det faktum, att den har visat sig tillhöra inte *en* tradition, utan *två*. Eftersom både svenskar och danskar gjort anspråk på texten, fungerar också de bägge traditionerna ömsesidigt avslöjande: genom den ena uppdragas den andras blinda fläckar. Den förförståelse som i andra utgåvor är en implicit och osynlig förutsättning för tillägnelsen blir därigenom explicit och uppenbar. Därför menar jag också att de mekanismer som Skånelagen avslöjar inte är undantag, utan regel. Skånelagen gör de processer synliga, som nästan alltid är osynliga.

Skånelagens dubbla traditionstillhörighet visar hur instabila de kategorier är, som enligt Gadamer styr förståelsen. När Gadamer beskriver “textens fullkomlighet” som textkritikens utgångspunkt, räknar han med existensen av en enda tradition, som innesluter oss alla, som gör förståelsen möjlig, och som legitimerar textkritiska beslut. Ja, ytterst verkar faktiskt en abstraherad *tradition* vara det handlande i hans hermeneutik – men han ger inte den tolkande, i detta fall textkritikern, någon möjlighet att bryta med sin tradition. Tvärtom blir ett textkritiskt ingrepp det yttersta redskapet för att *hindra* traditionen att förlora sitt grepp om texten. Det är textkritik som maktutövning – och i ett sådant perspektiv vore traditionspluralismen inte bara en utmaning, utan framför allt en räddning.

Går det att föreställa sig en editionsfilologi som inte står i beroende av ett traditionsbegrepp som Gadamers? Den tyske editionsfilologen Gunter Martens har talat om “textens konstitutiva främlingskap” för att beskriva textens ovillkorliga autonomi: utgivarens uppgift är inte att rätta texten i enlighet med våra förväntningar, utan att skydda den mot förhastade ingrepp, föranledda av en eller annan tidsbunden modenyck eller av ett begär efter det glatta, lättflytande och motståndslösa (Martens 1991, 19).¹⁷ Långt tidigare talade den store klassikfilologen Ulrich von Wilamowitz-Moellendorff om den ideala filologens medvetandetilstånd som *självuppgivelsen*: filologen bör offra sin egen individualitet till förmån för en oreserverad hängivelse till det främmande (Wilamowitz-Moellendorff 1907, 256–57). I praktiken är varken Martens eller Wilamowitz främmande för textkritiska ingrepp, men i teorin kan deras gemensamma hållning uttryckas sålunda: vi ska inte rätta texten när den svär mot våra föreställningar – vi ska rätta oss själva.

Som utgångspunkt för etisk besinning tror jag att Wilamowitz’ och Martens’ ståndpunkter är värda att ta både till eftertanke och efterrättning – och kanske är det också i etiken, snarare än kunskapsteorin, som frågan om utgivarens hållning till texten hör hemma. Som teoretisk modell för editionsvetenskapens kulturella och historiska roll är deras ståndpunkter däremot otillräckliga. Det vore anakronistiskt att anklaga Hadorph och Schlyter för att de inte motsvarar vår tids begrepp om en etiskt övervägd editionsfilologi, och det vore samtidigt

naivt att tro att inte också vi ger ut texter för att de ska tjäna bestämda syften. Snarare är det så, att en historisk text vidmakthåller sin relevans bara i den mån den svarar mot ett nutida behov. De enda texter vi kan förhålla oss fullständigt intresselöst till – eller fullständigt ge upp våra anspråk inför – är dem som är oss fullständigt likgiltiga.

En historisk förståelse av editionsvetenskapen måste i stället utgå från dess roll i de skriftbundna verkens receptionshistoria. Vår tillgång till historien går genom dess texter, och dessa texter har förmedlats, skrivits ned, skrivits av, sparats och givits ut, av människor som själva har haft en ideologisk, estetisk eller politisk agenda. Min exposé över Skånelagens utgivningshistoria skildrar alltså framför allt dess verkningshistoria, från rollen som gällande lag, via den svenska stormaktens antikvariska ambitioner, till 1800-talets historistiska

¹⁷ “Die historisch-kritische Ausgabe hätte danach gerade ihre eigentliche Aufgabe darin, gegen Anpassung und vorschnellen Abbau des für uns abweichend Erscheinenden den geheimen Widersinn des Kunstwerks, seine konstitutive Fremdheit freizulegen.”

metoder och 1900-talets vetenskapliga paradig. Och den som idag befattar sig med Skånelagen, eller med vilken som helst historisk text, befinner sig i detta receptionshistoriska fluidum. Med Hans Robert Jauß’ ord:

Det litterära verket är inget i sig bestående objekt, som uppvisar samma ansikte för varje betraktare i varje tid. Det är inget monument, som monologiskt uppenbarar sitt tidlösa väsen. I likhet med partituret bygger det snarare på läsningens ständigt förnyade gensvar, som frigör texten ur ordens materia och ger den aktuell existens. (Jauß 1970, 171–72.)¹⁸

Att “frigöra texten ur ordens materia” är för Jauß ett metaforiskt uttryck för läsningens förmåga att ge de litterära verken förnyad aktualitet – litteraturen byter bildligt talat ansikte, genom att dess betydelser för läsaren förskjuts. Det må vara sant, men Jauß’ mening kan göras mycket radikalare. Det litterära verkets skiftande ansikten är inte en metafor, utan en fysisk realitet, och “ordens materia”, som Jauß talar om, är inte en oföränderlig substans, lika litet som det litterära verket. Det min exposé har visat, är att utgåvorna på ett materiellt sätt uttrycker litteraturens historiska transformationer – utgåvorna är litteraturens ansikten.

Den som ger ut en text bromsar inte denna transformation. Utgivaren undanröjer inte – som han ibland inbillar sig – textuell variation eller instabilitet. Tvärtom orsakar han ytterligare varians, i den mån han emenderar, kommenterar eller på annat sätt ger den utgivna tex-ten ännu ett nytt ansikte. Det är entropilagen, tillämpad på editionsvetenskapen: en utgivare skapar aldrig större ordning, utan bidrar bara till den samlade oordningen. Eller mer optimistiskt uttryckt: Textkritisk kunskap är ackumulativ, inte definitiv.

¹⁸ “Das literarische Werk ist kein für sich bestehendes Objekt, das jedem Betrachter zu jeder Zeit den gleichen Anblick darbietet. Es ist kein Monument, das monologisch sein zeitloses Wesen offenbart. Es ist vielmehr wie eine Partitur auf die immer erneuerte Resonanz der Lektüre angelegt, die den Text aus der Materie der Worte erlöst und ihn zu aktuellem Dasein bringt”.

Textkritik och texttolkning: Horatius

Romersk poesi

Inga litterära texter från antiken har bevarats i original. Det som återstår är kopior av förlorade kopior av originaltexterna. När det gäller den romerska litteraturen har i normalfallet de äldsta bevarade handskrifterna kopierats under 800-talet eller ännu senare. Det är lätt att avfärda den verksamhet som bedrevs i de medeltida klostrens skriptorier som en fortgående förvanskning av texter som en gång var rena. I själva verket vittnar handskrifterna om att skrivarna inte sällan var aktiva texttolkare på en så hög nivå att man inom den moderna textkritiken ofta måste applicera regeln *lectio difficilior potior* ("den svårare läsarten är den bättre") när man står inför till synes likvärdiga läsarter. En sådan allmän varning mot att välja den lättare läsarten har naturligtvis kommit till därför att de medeltida kopisterna, när de ställdes inför ett svårtolkat ställe, ofta nog har lyckats ändra textens ordalydelse med så stor skicklighet att den alternativa, normaliserande och lättare texten har kunnat uppfattas som autentisk av moderna texttolkare.

Man brukar inom den klassiska filologin skilja mellan konservativa och skeptiska textkritiker. De konservativa försöker så långt det är möjligt följa den traderade texten, men i skeptikernas ögon är de medeltida klostren fiendeläger där de klassiska texterna utsatts för mer eller mindre grov misshandel. Terminologin inom textkritiken uttrycker ofta moralisk indignation: textställen är korrupta, handskriftstraditioner kontaminerade, och rekonstruktionsarbetet betecknas ofta i äldre editioner med ordet *castigare*, tukta (jfr eng. *chastise*). Skeptikernas dröm är att vara den som först visar att en formulering, som ingen tidigare ifrågasatt, är icke-autentisk. De konservativa försöker förstå, skeptikerna vill avslöja. De konservativa står i bakgrunden, medan skeptikerna hamnar i rampluset. Tänk bara på hur utgåvornas textkritiska apparater är utformade: den som föreslår en ändring i den traderade texten får kanske under oöverskådlig framtid stå med sitt namn under den (detta gäller även skeptiker som inte vill placera sina ändringsförslag eller konjekturer i texten utan föredrar att presentera dem i notapparaten), medan de som utifrån utmärkta argument återställer den traderade texten och visar att alla konjekturer som framförts är onödiga aldrig får se sina namn i en textkritisk apparat. Det är alltså i grund och botten frågan om två motsatta attityder till handskriftsmaterialet. Generellt sett kan man kanske våga påstå att ju större författarkult, desto mindre tilltro till de medeltida skrivarna, och därmed också: desto mindre tilltro till värdet av att studera handskriftstraditionen.

Det har träffande sagts om utövarna av textkritik på antika litterära texter att de drivs av "devotion to masterpieces that are never to be seen" (Tarrant 1995, 98). Man kan fråga sig om inte själva begreppet *masterpiece* är ett sesam som öppnar för möjligheten att förbättra texterna i det oändliga. Var skall gränsen dras? Kan en utgivare hamna i den situationen att han (jag avstår från tillägget "eller hon", eftersom utgivare av klassiska texter i allmänhet är män) till slut förbättrar inte den traderade texten utan originalet? Risken är överhängande att textkritikern glömmer sitt uppdrag, att rekonstruera ett original, och istället levererar det bästa som han själv kan åstadkomma eller det som han själv menar är bäst. Den notoriskt skeptiske Richard Bentley, vars utgåva av Horatius från 1711 hör till de legendariska, vänder sig till diktaren själv i en kommentar till Ode 1.2: *Meliora vero, o Noster*, "Bättre kan Du, min vän". Och Shackleton Bailey, även han en skeptisk utgivare av Horatius' dikter och beundrare av Bentley, har följande tänkvärda ord om A.E. Housmans textkritiska arbete med Propertius' elegier: "not given to laxity of thought or expression himself, he sometimes failed to make due allowances for authors such as, for instance, Propertius – a splendid but undisciplined poet with the foible of writing one thing while thinking another and then continuing as though he had written what he had merely thought" (Shackleton Bailey 1971, 741; citerat efter Tarrant 1995, 98). Det är intressant att spekulera i hur mycket en textutgivare, förmodligen omedvetet, faktiskt skriver in av sig själv i den text han ger ut. Varje tolkningsprocess (varje läsning) är en funktion av den tolkade texten och läsarens förväntningshorisont. Men när det gäller den antika litteraturen tar sig detta ovanligt våldsamma uttryck. Tolkaren kommer inte bara med

sin egen horisont till texten utan utformar faktiskt texten efter den.

När det gäller de flesta forskningsgrenar eller vetenskaper vill man väl gärna föreställa sig att forskning leder till framsteg. Som klassisk filolog kan man fråga sig hur det förhåller sig med vårt textkritiska arbete. Är det så att vi efter många hundra år av forskning nu har så goda textutgåvor att vi har kommit närmare originalen än någonsin tidigare? Min egen uppfattning är att den hermeneutiska process som består i att ifrågasätta den traderade texten, ställa en diagnos ägnad att visa att den är felaktigt traderad, föreslå en konjektur, försvara den traderade texten, ifrågasätta den traderade texten, ställa en diagnos ... är ett perpetuum mobile.

Det är förvånansvärt litet som klassiska filologer vet om vad andra har gjort före dem. Under de senaste 500 åren har mängder av konjekturer framförts i editioner, artiklar och olika mer eller mindre obskyra publikationer. Ingen har överblick över detta arbete. De moderna editionernas textkritiska apparater ger sken av exakthet. De många förkortningarna, de exotiska namnen, ja, själva det latinska språket som fortfarande används för att beskriva textkritiska ingrepp, allt ger intryck av tillförlitlighet, expertis och lärdom. Den ambitiösa läsare som verkligen vill förstå vilka valmöjligheter som finns, när det gäller rekonstruktionen av ett visst ställe i en antik text, går kanske till introduktionen för vägledning. Men om texten har givits ut i serier som *Bibliotheca Teubneriana* eller *Oxford Classical Texts*, det vill säga de mest prestigefyllda serierna, då hittar han eller hon en inledning skriven på latin. Det är uppenbart att det med denna otidsenliga presentationsform krävs en stor arbetsinsats för att brukaren (även en som är filolog till professionen) skall kunna bilda sig en klar uppfattning om den delvis kryptiska information som ges i den textkritiska apparaten. Förvånansvärt ofta ges också i apparaten namnen på dem som föreslagit konjekturer men utan någon bibliografisk hänvisning till de publikationer i vilka de framförts.

Vad som är mindre uppenbart är hur bristfällig denna information faktiskt är. Man vill gärna tro att de konjekturer som står i den kritiska apparaten utgör ett representativt urval gjort av en som har känt till och övervägt att presentera även andra konjekturer men som på goda grunder bedömt dem som mindre viktiga och valt att inte redovisa dem. Om det vore så väl! I själva verket är de få konjekturer som man kan finna i en textkritisk apparat nog så ofta bara toppen av ett isberg, och själva urvalet är godtyckligt gjort. När en konjektur väl har vunnit insteg i den textkritiska apparaten i en edition som har hög prestige, då har den goda chanser att få följa med på resan även i andra editioner. För att inte tala om tryckfel vilkas existens bara kan förklaras med att utgivare tar över sina föregångares uppgifter utan att verifiera dem. Ett utmärkt exempel på detta är en konjektur (*vatem*) som framförts till Horatius' Ode IV, 3, vers 15, där den traderade läsarten är *vatum*. I de moderna och mest ansedda textutgåvorna av Horatius, däribland Shackleton Baileys i *Bibliotheca Teubneriana* (2001), tillskrivs konjekturen en icke närmare preciserad Anchensen. Ingen uppgift ges om när, var eller varför konjekturen framförts. Genom att underkasta sig det tålmodsprövande arbetet att följa utgåvorna bakåt i tiden kunde Egil Kraggerud fastställa att upphovsmannen till konjekturen var en viss Hans Peter Anchersen, verksam som *professor eloquentiae* i Köpenhamn 1737–65. Mellan 1749 och 1760 publicerade denne en rad dissertationer om Horatius' lyrik, totalt 643 sidor. I en av dessa hittade Kraggerud en flera sidor lång argumentation för konjekturen *vatem*. Tryckfelet Anchensen kunde han spåra till Vollmers edition från 1907. Den slutsats man måste dra är att de moderna utgivare som övertagit tryckfelet inte har tagit del av de argument som Anchersen framförde för sin konjektur och inte heller haft något emot att föra vidare en overifierad uppgift.¹

Denna sedelärande historia berättas av Kraggerud (2005, 43 med not 9).

Horatius

Det var sådana missförhållanden som väckte tanken på att göra ett Repertorium över konjekturer föreslagna till

Horatius' dikter.² Repertoriet, som för närvarande innehåller mera än 7000 konjekturer, är en databas som kommer att publiceras på Internet och fungerar som en materialsamling för olika individuella forskningsprojekt.

När det gäller antik dikt har misstänksamheten hos skeptiska filologer inte sällan riktats mot hela verser. Redan i det hellenistiska Alexandria ifrågasatte man autenticiteten hos verser i Odyssén och Iliaden, och från mitten av 1800-talet var det en stark trend inom den klassiska filologin att befria de antika diktverken från tillägg (interpolationer) fabricerade av versmakare som lyckats dupera de flesta läsare men inte de verkliga konnässörerna. I *The Heroic Temper: Studies in Sophoclean Tragedy* beskriver Bernard Knox hur en 1800talsfilolog slaktade verser hos Euripides "on a principle somewhat like that of the English provincial dentist – if you won't miss it, why not have it out?" (Knox 1964, 105.)

I Horatius' fall fick denna trend ett särskilt dramatiskt förlopp, beroende på att filologen August Meineke i sin utgåva från 1834 visade att alla Horatius' lyriska dikter (utom en, men det var snart avhjälpt) bestod av ett antal verser som var jämnt delbart med fyra. Denna princip döptes till *lex Meinekeana* (Meinekes lag), ett namn som visar att filologin vid den här tiden hade pretentioner på samma grad av exakthet som naturvetenskaperna. Även Horatius' dikter följde naturlagar. Problemet var bara att om man ansåg att en vers i en dikt av Horatius var oäkta, ja, då måste man ta bort ytterligare tre. Horatius' välkända första Ode *Maecenas atavis* kan tjäna som illustrationsexempel. I vårt Repertorium har vi registrerat 49 konjekturer till denna dikt, och av dem gäller 14 interpolationer. I illustra-

Tanken väcktes av professor Egil Kraggerud. I projektet (med namnet *A New Horace*), som är baserat vid Universitetet i Oslo sedan 2002 och till största delen finansieras av Svenska Riksbankens Jubileumsfond, ingår förutom artikelförfattaren (projektledare) tre doktorgradsstipendiater, en vetenskaplig assistent och en bibliotekarie. För information om projektet, se: <http://www.hf.uio.no/ifikk/forskning/forskningsprojekter/anewhorace/>.

tionsexemplet (s. 136-137) står först den version som har traderats i handskrifterna³, så den holländske filologen P.H. Peerlkamps version som han lanserade i sin Horatius-utgåva från 1834, därnäst Gruppens förslag från 1872 och till slut Gjerdåkers översättning från 2005. De tomma ytorna visar de verser som filologerna har betraktat som interpolationer⁴. De två texterna av Peerlkamp och Gruppe representerar dock bara krusningar på ytan av den filologiska verksamhet som går ut på att ifrågasätta den traderade textens äkthet.

Men till all lycka har filologerna nästan alltid nöjt sig med att beskriva en operation som de inte vågat utföra. Av de ca 7000 konjekturer som vi har registrerat har mindre än 300 faktiskt tryckts i själva texten. Resten har bara föreslagits i textkritiska apparater och andra typer av publikationer. Men varför trycker man gång på gång en text som man har lagt ned möda på att visa att Horatius inte skrev? Här finns många tänkbara svar. Jag skall bara antyda ett. Om man jämför Peerlkamps text med Gruppens, så ser man omedelbart att Gruppe har tagit bort flera verser än Peerlkamp, men det intressanta är att han har tagit bort *andra* verser än Peerlkamp. Det är faktiskt bara en enda rad (vers 31) som båda ansett vara oäkta. Här finns alltså alla skäl att tro att Gruppe har varit mera intresserad av att polemisera mot Peerlkamp än att rekonstruera Horatius' originaltext. Det är helt klart (inte bara utifrån det här exemplet) att filologer ibland har frestats att föreslå konjekturer för att demonstrera sin egen kreativitet när det gäller att finna alternativa formuleringar på latin som går in i den bundna metern. Den traderade texten kan bli till en neutral bakgrund eller ett experimentalfält för en filolog som vill visa sin egen skicklighet både som kritiker och latinpoet. Utgivare publicerar inte så mycket konkurrerande texter som konkurrerande textkritiska ingrepp.

Mitt eget arbete i projektet utgår från hypotesen att ett textställe som har uppfattats som korrupt kan vara en stötesten, en formulering som fått även Horatius' första läsare (eller åhörare) att studsa. Jag menar att Odena, när de först publicerades, var radikala och nydanande både språkligt och litterärt på ett sätt som är nästan omöjligt för oss sentida läsare att förstå.

³ Citerad ur Shackleton Baileys edition.

⁴ Peerlkamp markerar de verser, som han ansåg vara interpolationer, med kursiv.

Maecenas, atavis edite regibus,
o et praesidium et dulce decus meum:
sunt quos curriculo pulverem Olympicum
collegisse iuvat, metaque fervidis
evitata rotis palmaque nobilis
terrarum dominos evehit ad deos;
hunc, si mobilium turba Quiritium
certat tergemini tollere honoribus;
illum, si proprio condidit horreo
quidquid de Libycis verritur areis;
gaudentem patrios findere sarculo
agros Attalicis condicionibus
numquam demoveas, ut trabe Cypria
Myrtoum pavidus nauta secet mare;
luctantem Icariis fluctibus Africum
mercator metuens otium et oppidi
laudat rura sui, mox reficit rates
quassas, indocilis pauperiem pati;
est qui nec veteris pocula Massici
nec partem solido demere de die
spernit, nunc viridi membra sub arbuto
stratus, nunc ad aquae lene caput sacrae;
multos castra iuvant et lituo tubae
permixtus sonitus bellaque matribus
detestata; manet sub Iove frigido
venator tenerae coniugis immemor,
seu visa est catulis cerva fidelibus
seu rupit teretes Marsus aper plagas.
Me doctarum hederæ præmia frontium
dis miscent superis, me gelidum nemus
Nympharumque leves cum Satyris chori
secernunt populo, si neque tibia
Euterpe cohibet nec Polyhymnia
Lesboum refugit tendere barbiton;
quodsi me lyricis vatibus inseres,
Sublimi feriam sidera vertice.

Maecenas atavis edite regibus,
O et praesidium et dulce decus meum!

Terrarum dominos evehit ad Deos.
Hunc, si mobilium turba Quiritium
Certat tergemini tollere honoribus,

Gaudentem patrios findere sarculo
Agros, Attalicis conditionibus
Numquam demoveas, ut trabe Cypria
Myrtoum pavidus nauta secet mare,
Luctantem Icariis fluctibus Africum
Mercator metuens, otium et oppidi
Laudat rura sui: mox reficit rates
Quassas, indocilis pauperiem pati.
Est, qui nec veteris pocula Massici,
Nec partem solido demere de die
Spernit; nunc viridi membra sub arbuto
Stratus, nunc ad aquae lene caput sacrae.
Multos castra iuvant, et lituo tubae
Permixtus sonitus, bellaque matribus
Detestata. Manet sub Iove frigido
Venator, tenerae coniugis immemor,
Seu visa est catulis cerva fidelibus,
Seu rupit teretes Marsus aper plagas.
Me doctarum hederæ præmia frontium

Nympharumque leves cum Satyris chori
Secernunt populo: si neque tibia
Euterpe cohibet, nec Polyhymnia
Lesboum refugit tendere barbiton;

Sublimi feriam sidera vertice.

Sunt quos curriculo pulverem Olympicum
collegisse iuvat, metaque fervidis
evitata rotis palmaque nobilis
terrarum dominos evehit ad deos;
hunc, si mobilium turba Quiritium
certat tergemini tollere honoribus;
illum, si proprio condidit horreo
quidquid de Libycis verritur areis;

multos castra iuvant et lituo tubae
permixtus sonitus bellaque matribus
detestata; manet sub Iove frigido
venator tenerae coniugis immemor,

me doctarum hederæ præmia frontium

secernunt populo, si neque tibiae
Euterpe cohibet nec Polyhymnia
Lesboum refugit tendere barbiton;

Mæcenat av ei ætt kongar frå opphavs tid;
du mitt verjande skjold; glede og heiders glans!
Sume då finn si lyst, når tett olympisk støv
fyk kring vognkarm og hest, der dei ved målet snur
rundt med glødande nav; og straks ei palmegrein
lyfter meisteren høgt, heilt opp til gudars høgd.
Ein er glad når ein flokk romarar driv han fram
til eit trifaldig val som han med ære vinn.
men ein annan når han samlar i eige bur
kornet i sekker frå libyske treskjegolv.
Den som trivst når han får dyrka si eiga jord,
lokkar ingen med ut, ikkje mot gods og gull
om så Attalus baud, vil han på kypriske skip
som ein skjelhendt matros pløya myrtoisk hav.
Sørvestvinden, som riv opp eit ikarisk hav,
ottast kjøpmannen mest; freden i eigen by
held han heime ei tid, men innan kort vil han
tetta skipet som lak; nøysemd lærer han knapt.
Dei òg finst som ei skål fleire år gamal vin
gjerne drikk, og som tek litt av ein annsam dag
der dei strekkjer seg ut innved ein lauvrik busk,
eller der som ein bekk strøymar med gudvigt vatn.
Militerlivet gjev glede til mange menn,
valthornklang med trompet, krigen òg, den som er
alle mødrer til sorg. Frostnathimmelen skin
over mannen på jakt, han som har gløymt sitt viv,
anten hundane hans merkar ei hind i jag,
eller finmaska nett rivnar når villsvin høgg.
Meg gjev vedvandelkrans, den som er skaldeløn,
rom der gudane bur. Meg gjer ein kjølig lund,
så òg nymfer i kor, saman med satyrar,
fri frå hopen ikring, når berre Euterpe
kjem med fløyter til spel og Polyhymnia
stemmer lyra til klang, som då Alkaios kvad.
Skriv du namnet mitt i lyriske skaldars rad,
vert eg borttrykt og stig heilt opptil stjerners høgd.

Horatius' Ode 1.3

I det tredje Odet apostroferar diktaren ett skepp som skall föra Vergilius till Grekland. Jag läser dikten – med många, men inte alla andra – som ett av flera exempel på att Horatius avböjer att skriva ett episkt diktverk. Med den läsningen framhåller Horatius att hans samtida diktarkollega Vergilius (som arbetade med *Aeneiden* när

Horatius publicerade sina Oden) visade lika stort dödsförakt som den som först gav sig ut på det okända havet (att skriva en dikt av episkt format jämförs ofta i den antika poesin vid en seglats på öppet hav) eller som Daedalus som erövrade luften, även det ett för människan främmande element, eller – och det är den delen av dikten jag skall diskutera här – som Iapetus' son Prometheus som trotsade Jupiter och gjorde elden tillgänglig för människorna. Horatius presenterar alltså – om man accepterar min läsning – Vergilius' epos som en riskfylld resa som, om vindarna är gynnsamma, kan leda till en litterär landvinning av heroiskt format och han gör det passande nog genom allusioner på en tidigare romersk dikt av episkt format, Lucretius' lärodikt Om tingens natur (*De rerum natura*). Det viktigaste ordet i strofen nedan (verserna 25–28 i Ode 1.3) är *audax*, 'djärv intill vanvett', 'dumdristig'.

På latin lyder den traderade texten:

*Audax omnia perpeti
gens humana ruit per vetitum nefas.
Audax Iapeti genus
ignem fraude mala gentibus intulit.*

I min översättning:

Djärvt att utsätta sig för vad som helst⁵
störtade sig människosläktet gudlöst in i det förbjudna.
Djärv i sitt illasinnade bedrägeri
kastade Iapetus' avkomma in elden bland folken.

Dessa fyra korta rader har utsatts för många textkritiska ingrepp. Det som har väckt störst missnöje bland textkritiker är ordet *audax* i den tredje raden. Det är instruktivt att gå igenom fem konjekturer som har framförts: *Fallax* 'lögnaktig, falsk', *Furax* 'tjuvaktig', *Vindex* 'hämnaren', *Princeps* 'den förste' och *Atrox* 'hemsk'. Vad de första fyra konjekturerna har gemensamt är att de normaliserar och därmed banaliserar innehållet. Vi vet ju av mytologin (till exempel hos Hesiodos) att Prometheus lyckades lura Zeus (*fallax*), att han stal elden (*furax*), att han hämnades genom att ta tillbaka elden som Zeus gömt för att straffa människorna (*vindex*) och att han var den som först introducerade elden bland människorna (*princeps*). Vad som ligger bakom konjekturen *Atrox*, 'hemsk', är svårt att säga; kanske är dess enda merit den att den har ytliga likheter med ordet *Audax*.

Det är uppenbart att textkritikerna vill att Horatius skall säga det som vi har lärt oss i handböckerna i mytologi. Här är ett gott exempel på kampen mellan anomali och analogi. Diktaren strävar i riktning mot anomali, kritikern mot analogi. Strävan efter analogi är förmodligen djupare rotad i människans natur än förmågan att stå ut med anomali. Det ovan nämnda textkritiska axiomet, *lectio difficilior potior*, är tänkt att hjälpa oss att stå emot analogidriften. Jag menar att *audax* är autentiskt. Det är just det självsvåldiga i att skriva ett romerskt nationalepos som Horatius ger enfaset med det anaforiska bruket av *audax*.

Detta ser inte ut som riktig svenska, men *audax omnia perpeti* ser inte heller ut som riktigt latin: det förefaller som om Horatius introducerade konstruktionen i den latinska litteraturen. Formuleringen är språklig djärv. Quintilianus skriver att Horatius i sina lyriska dikter är *verbis felicissime audax* (10.1.96), framgångsrikt djärv i sina formuleringar.

Men historien om dessa rader i Odet 1.3 slutar inte här. Peerlkamp förklarar hela strofen för oäkta, så dålig anser han den vara. Särskilt irriterad är han på de fula upprepningarna (*ingratas repetitiones*) i raden substantiv: *gens, genus, gentibus*. Jag vill föreslå en läsning utifrån hypotesen att just de ord som har uppfattats som orimliga är nyckelord:

Lucretius illustrerar i *Om tingens natur* Epikuros' atomlära genom att visa att atomerna i universum är som bokstäverna i en text. Liksom ett begränsat antal atomtyper kan kombineras i ett oändligt antal världar, så kan

ett begränsat antal bokstavstyper kombineras i tallösa litterära verk. I bok 1.901 ff. förklarar Lucretius att trä brinner, inte för att det skulle finnas särskilda eldatomer i det, utan för att det finns en viss kombination av atomer i träet som gör att det kan fatta eld: *non est lignis tamen insitus ignis*, "elden (*ignis*) är dock inte en del av naturen hos träet (*lignis*)"; men ordet för eld, *ignis*, finns i ordet för trä, *lignis*. Jag vill föreslå att Horatius här alluderar på Lucretius' lärodikt genom att använda samma metod som sin föregångare och låta språket avbilda verkligheten. Han visar hur elden sprider sig bland människorna genom att låta ordet för släkte, *gens*, först utvidgas med en bokstav till *genus*, sedan med tre bokstäver till *gentibus*. Och med samma metod visar han hur Iapetus-sonen Prometheus hör till de människor som är beredda att utsätta sig för vad som helst: bokstäverna i *audax Iapeti* ingår i ***audax omnia perpeti***.

Textkritik som texttolkning

Jag har försökt visa att gapet mellan medeltida skrivare och moderna textkritiker inte alltid är så stort som det i förstone verkar. Textutgivare är ibland kopister som ganska okritiskt för vidare det som de funnit hos sina föregångare. Och de medeltida kopisterna förtjänar ibland att kallas textkritiker eller åtminstone textutgivare. Gränserna är inte helt tydliga.

Det kan vara givande att se på ett av de moraliserande uttryck som jag nämnde inledningsvis: kontaminerad. Ordet används för att beskriva den situation som råder då texten i en viss handskrift kan föras tillbaka till mer än en förlaga, vilket leder till komplikationer för utgivare som vill beskriva traditionen i form av ett stemma eller stamträd. Men själva ordet ger associationer till (bland annat) förorenat vatten som inte längre är drickbart. Den som utfört dådet tar uppenbarligen inte ansvar för hur miljön, texten, kommer att se ut för kommande generationer. Detta synsätt är orättvist. I själva verket förutsätter kontamination (i textsammanhang) ofta att någon har haft tillräckligt stort intresse för en text för att vilja kollationera den mot mer än en handskrift. Ofta nog finner man i handskrifter spår efter detta kritiska arbete i form av varianter som introduceras med *vel* 'eller' eller *al.* (en förkortning för någon form av *alius*, 'annan'). Dessa varianter har skrivits över raden eller i marginalen, eftersom den textkritiska notapparaten ännu inte var uppfunnen. Men ursprungstexten står kvar. Detta är ren och skär textkritik.

Den ständigt pågående revideringen av de antika romerska dikternas texter beskrevs ovan som ett *perpetuum mobile*. Betyder det att man som textkritiker lika gott kan kliva av detta ekorrhjul och bestämma sig för att lägga låt säga den första tryckta editionen, *editio princeps*, till grund för tolkningsarbetet? Här menar jag definitivt att allt det kritiska arbete som gjorts mellan 800-talet och idag är ett fantastiskt arbetsredskap. De moderna utgivarna har lika svårt att stå ut med *lectiones difficiliores* som deras medeltida föregångare, och genom en så enkel åtgärd som att undersöka vilka textställen som utsatts för flest kritiska ingrepp kommer man en god bit på väg i identifieringen av de stötestenar som tillhandahåller tolkningsnycklar. Problemet är bara (vilket visats ovan) att detta inte är en enkel åtgärd. Det är i själva verket en oerhört tidskrävande åtgärd. Men om flera databaser över konjekturen som framförts till en viss klassisk text upprättas, då är vi på god väg.

Tekstkritikk og kanon

Tekstkritikk, kanonisitet og hermeneutikk

Det bemerkes fra tid til annen at tekstkritikk er noe som i særlig grad utøves på tekster med “kanonisk” status. Tekster som gjennom sin virkningshistorie er blitt kanoniske, enten i religiøs eller i mer sekulær forstand, tiltrekker seg større tekstkritisk iver enn andre tekster. Deres unike kulturhistoriske betydning skaper en helt spesiell interesse hos tekstkritikerne for å komme så nær man kan til selve urteksten, til hva forfatteren selv skrev og mente. På den måten ønsker man å vinne en rikere og mer autentisk forståelse av tekster som har spilt en grunnleggende rolle i vår religiøse eller litterære arv. Innebygget i den tekstkritiske virksomheten som sådan ligger det derfor, kan det hevdes, en slags konservativ forutinntatthet: Utpekingen av bestemte tekster som privilegerte objekter for tekstkritikk bidrar til å befeste den kanoniske posisjon vår kultur på forhånd har tildelt disse tekstene.

Like vanlig er det kanskje ikke å reflektere over at tekstkritikken også kan spille en annen og diametralt motsatt rolle. Den kan nemlig rokke ved nettopp den teksten som virkningshistorien har kanonisert. Tekstkritikken har jo som mål å granske den overleverte teksten kritisk og ender ikke sjelden opp med å etablere en annen tekst enn den tidligere vedtatte. Dermed destabiliseres den kanoniske tekstens ordlyd, og det åpnes for nye tolkninger av kjente og kjære tekster vi hittil trodde vi visste hva betydde. På denne måten kan tekstkritikken være ikke bare en *kanonbekreftende*, men også en *kanonkritisk* virksomhet, og bæres frem av en genuint kulturkritisk, og potensielt subversiv, erkjennelsesinteresse.

Eksempler på denne tvetydigheten i tekstkritikkens hermeneutiske rolle finner vi ikke minst i den tekstkritikk som utøves på religionenes såkalte “hellige skrifter”. Slike tekster representerer, kan man si, den mest ekstreme formen for kanonisitet. Ofte tillegges de som kjent et guddommelig opphav. Deres kanoniske betydning forsterkes ytterligere gjennom rituell bruk, noe som medfører at brukerne av disse tekstene tilvennes en bestemt tekstform som i seg selv kan oppleves som hellig. Dette kan endog gjelde oversettelser: Nye oversettelser av de hellige tekstene møtes ikke sjelden av motstand fordi de troende er rituelt habituert til en bestemt ordlyd.

Tekstkritikk av hellige skrifter er ikke vanlig, krysskulturelt sett. Verken Koranen, den zoroastriske Avesta eller de indiske Vedaskriftene, for eksempel, er gjenstand for tekstkritisk forskning i de religiøse tradisjonene der disse skriftene regnes som hellige. Den kanoniske teksten er en *textus receptus*; det eksisterer ikke noe ønske om å destabilisere, relativere eller historisere den ved å problematisere ordlyden. Fra et historisk-kritisk synspunkt er det utvilsomt et paradoks at den overleverte tekstens kanoniske status så vel som dens form er produkter av historiske prosesser, samtidig som den besitter sin religiøse kanonisitet gjennom å betraktes som en ahistorisk, uforanderlig størrelse. Som ahistorisk og uforanderlig tilskrives den også guddommelig natur. I islam tenkes for eksempel Koranen å være en nøyaktig kopi av en himmelsk Koran.

I kristendommen har tekstkritikken av Bibelen derimot en lang historie – den såkalte *philologia sacra*. Den vitenskapelige bibelfilologien går tilbake til renessansehumanismen, og fremfor alt Erasmus. Tekstkritikken av bibeltekstene er blitt stadig forbedret gjennom flere hundre år. Likevel finnes det også innenfor kristendommen en konservativ motstand mot tekstkritikk, spesielt om den fører til vesentlige endringer i den overleverte teksten. Heller ikke i kristendommen er det noen påtakelig sammenheng mellom religiøst engasjement og tekstkritisk begeistring. Illustrerende for situasjonen er at det i dag finnes to bibeloversettelser i kristne miljøer i Norge. Ved siden av Bibelselskapets utgave, som brukes i Den norske kirke, har vi Norsk Bibel, som brukes i en del lavkirkelige kretser, og som i tekstgrunnlaget for oversettelsen mange steder gjør langt mer konservative valg enn det som er tilfellet i Bibelselskapets bibel. (“Konservativt” betyr her at man i større grad holder fast ved Erasmus’ *textus receptus*.)

På denne bakgrunnen lar det seg reise en hermeneutisk problemstilling. Den filosofiske hermeneutikken, slik den er utformet av Hans-Georg Gadamer, tematiserer som kjent hva det er som gjør arbeidet med overleverte

tekster meningsfylt. Det som gir tekstarbeidet mening, ifølge ham, er å inntre i tekstenes virkningshistorie. Fordi tekster har bidratt til å skape den kulturen som igjen har formet oss, er studiet av dem en vei til økt selvforståelse. Det er dette som er den motiverende drivkraft bak studiet av de overleverte tekstene; det gjør oss i stand til å tilegne oss en tradisjon vi selv er produkter av. Denne hermeneutiske modellen passer, som vi ser, godt sammen med den forståelsen av tekstkritikken som kanonbekreftende som vi skisserte innledningsvis.

Tekstkritikkens *kanonkritiske* rolle er det derimot verre å få til å gå i hop med den filosofiske hermeneutikken. Hvis tekstkritikken ikke bare leder til en fordypet forståelse av en virkningshistorisk betydningsfull tekst, men til en problematisering av denne teksten i dens overleverte form, hvilken erkjennelsesmessig mening har så dette? Blir ikke tekstkritikken et destruktivt forehavende, som neglisjerer nettopp det ved teksten som gjør den til et hermeneutisk relevant studieobjekt? Fra en filosofisk-hermeneutisk synsvinkel kan man på denne måten spørre hva som er meningen med tekstkritikken, hvis den ikke bidrar til å forstå bedre det som historien selv har utpekt for oss som betydningsfullt. Er den interessen som driver tekstkritikken da heller bare et ønske om å ødelegge? Eller kanskje er den bare en formålsløs nysgjerrighetstilfredsstillelse? Eller kan det finnes en dypere, eksistensiell motivasjon som er knyttet til selve kritikken og omfortolkningens mulighet?

Det nye testamente som utgivelseskorpus

Med denne problematikken i bakhodet skal vi nå gi oss inn på konkret stoff. Det skal handle om Det nye testamente. Dette er som kjent et tekstkorpus som har vært gjenstand for overordentlig mye tekstkritikk – uten sammenligning mer enn noen andre tekster i filologiens historie. Alene den i dag dominerende kritiske utgaven av det greske NT, Nestle-Aland, foreligger nå i sin 27. utgave. Samtidig er Det nye testamentet en kanonisk tekstsamling – den utgjør i vår kultur det mest kanoniske som overhodet finnes. Her skal vi reise spørsmålet: Hva er det egentlig som utgis når man utgir en tekst som både skal være kritisk og som er kanonisert av en tradisjon?

En tekstkritisk utgave av Det nye testamente er en hybrid. NT som kanonisk samling er et produkt av en relativt langvarig prosess i den antikke kristendommens historie. Kanoniseringsprosessen av visse kristne skrifter tar til for alvor i siste del av det 2. århundre og er i det store og hele avsluttet to hundre år senere. I løpet av denne tiden avgjorde den tidlige katolske kirkens ledende menn (praktisk var det biskopenes ansvar) hvilke skrifter det kunne leses fra i gudstjenestene. De kristne tekstene som ble godkjent i så måte, ble sagt å tilhøre den nye pakt, samtidig som de jødiske skriftene, som allerede lenge var blitt lest i synagoge-gudstjenesten, en praksis kristne menigheter overtok, ble kalt for den gamle pakts skrifter. Dermed fikk vi forestillingen om de to “testamenter”, som sammen utgjorde den kristne skriftkanon. Mellom to permer kom alle disse skriftene etter alt å dømme først en gang på 300-tallet. Det er kjent at keiser Konstantin bestilte femti håndskrevne kodekser av hele Bibelen. De eldste bevarte hele bibelkodeksene, som Codex Vaticanus og Codex Sinaiticus, nedstammer kan hende fra dette utgivelsesprosjektet. Fra dette tidspunktet av ligger også forholdene til rette for å oppfatte Bibelen som én bok.¹

Det tekstkritiske arbeidet med Det nye testamente tar imidlertid sikte på å komme så nær man kan til den opprinnelige ordlyden av hver enkelt tekst. Det betyr at man ønsker å rekonstruere disse tekstenes *førkanoniske* skikkelse. En tekstkritisk utgave av Det nye testamente er derfor samtidig *ikke* en utgave av Det nye testamente, men en samling utgaver av enkelttekster som ennå ikke er blitt deler av det som senere kom til å bli kalt Det nye testamente. Dette forholdet tilsløres i en viss forstand når tekstene utgis kollektivt under den nytestamentlige samlebetegnelsen. Samtidig kan man vel også motsatt si at det tekstkritiske fokus på de opprinnelige tekstene også innebærer en viss subversiv gest i forhold til den ramme de er utgitt i som kanoniske dokumenter.

¹ Den antikke kristendommens kanonhistorie har på nytt tiltrukket seg betydelig interesse de seneste årene. Den som ønsker å fordype seg i denne diskusjonen, kan begynne med, for eksempel, McDonald og Sanders eds. (2002).

Det kan selvfølgelig påpekes at begrepet om Det nye testamente ikke egentlig refererer til en bok, men til en liste. Det som er kanonisert, er et visst antall skrifter, men ikke ordlyden eller tekstformen i disse skriftene.

Derfor er det ikke noe motsetningsforhold mellom det å utgi en kanon og å utgi en samling enkeltskrifter. Det er ikke desto mindre et faktum at skriftenes kanonisitet beror på en bestemt forståelse av tekstenes karakteristiske innhold, en forståelse som også har implikasjoner for tekstformen. For å forklare denne sammenhengen mellom tekstform og kanonisitet trenger vi å se nærmere på de kriteriene som lå til grunn for kanoniseringen av tekster i den tidlige kristendommen. Aller først må det bemerkes at kanonisering per definisjon innebærer en utvelgelse. I utgangspunktet har de tidlige kristne gruppene på grunnlag av egne tradisjoner og preferanser brukt forskjellige slags tekster til lesning i gudstjenesten, så vel som til undervisning av de omvendte og til generell oppbyggelse. Med den voksende sentraliseringen av kristendommen mot slutten av det 2. århundre oppstår også ønsket om avgrensning og utrensning. Det er i denne situasjonen at kriteriene for godkjente skrifter blir tematisert. Det brukes tre hovedkriterier.

Det første kriteriet var apostolisitet. Skriftene måtte være autentiske vitnesbyrd skrevet av apostlene selv eller av deres nære bekjente. Senere forfattede tekster var ikke egnet i gudstjenesten.

Det sirkulerte imidlertid mange skrifter som var tilskrevet apostler. Og etter hvert som apostolisk forfatterskap ble stadig viktigere, kom det på markedet enda flere skrifter med “apostoliske” forfattere: evangelier, apostelgjerninger, brev og apokalypter. For at et skrift skulle godkjennes som apostolisk, var det åpenbart ikke tilstrekkelig at det hadde et apostelnavn i overskriften. Tilleggs-kriterier var nødvendige. Filologisk ekthetskritikk var det imidlertid i liten grad snakk om. Langt viktigere for kirkens ledere var spørsmålet om skriftene inneholdt sunn kristen lære. Et illustrerende eksempel på holdningen er biskop Serapion av Antiokia, som omlag år 200 måtte ta stilling til hvorvidt Peters evangelium kunne leses i menighetene. Det sier han først ja til; siden, når han har lest det grundig, kommer han imidlertid til at den beskrivelsen av lidelseshistorien som gis i evangeliet, ikke er riktig ortodoks. Den reiser nemlig tvil om hvorvidt Kristus virkelig led da kroppen hans ble pint og korsfestet. Det betyr at evangeliet synes å forfekte det kristologiske kjetteriet som kalles doketisme, det vil si at Kristus ikke hadde en virkelig menneskekropp, men bare tilsynelatende fremstod som et menneske. Fordi skriftet altså ikke inneholder den rette læren om inkarnasjonen, konkluderer Serapion, kan det ikke være skrevet av Peter. (Historien kan leses i Eusebios’ Kirkehistorie, bok VI, kapittel 12.) Med andre ord: Spørsmålet om et skrift er ekte apostolisk, avgjøres av hvorvidt det er ortodokst i sitt innhold. Ortodoksi definerer apostolisitet. Slik ble det det andre kriteriet for kanonisitet.

Det tredje kriteriet var sedvane, eller tradisjon. Allerede i antikken ble det reist tvil om hvorvidt enkelte av de skriftene som ble regnet til “det nye testamente”, faktisk var skrevet av de apostlene de vanligvis ble tillagt. Hebreerbrevet ble for eksempel gjerne tilskrevet Paulus, og dette var sikkert en avgjørende årsak til brevets opprinnelige kanoniske posisjon. (Selv sier som kjent ikke brevet noe om sin forfatter.) Noen kristne teologer, blant dem Origenes og Hieronymus, tvilte imidlertid på brevets paulinske forfatterskap. Lignende tvil gjorde seg gjeldende overfor mange av de såkalte katolske (det vil si de ikkepaulinske, men likevel godkjente) brevene – særskilt 2 Peter, Jakob, 2 og 3 Johannes og Judas – samt Johannes’ åpenbaring. På et så sent stadium i kanoniseringsprosessen som Hieronymus representerer (omkring år 400), kunne man imidlertid argumentere med at disse skriftene likevel forsvarte sin plass i kanon fordi de allerede lenge hadde vært i bruk i mange menigheter og på den måten bevist sin varige verdi.² Tradisjon, eller retrospektivt konstatert konsensus, blir dermed et selvstendig kriterium for kanonisitet.

Poenget for oss her er at som kanoniske tekster blir de nytesta-

De tekstene som her er nevnt, kom til å gå under betegnelsen de sju antilegomena – altså “omstridte”. Deres forsvarere argumenterte dels med å la tvilen om forfatteridentiteten komme disse skriftene til gode, siden de allerede var godt innarbeidet, og dels med at forfatteren kunne ha vært en annen Johannes eller Judas o.l. enn apostelen Johannes eller Judas, Jesu bror. At de skulle kunne være bevisste forfalskninger og likevel godtas som deler av Den hellige skrift, var ikke en mulighet som ble seriøst overveid.

mentlige skriftene tillagt visse egenskaper: De er skrevet av apostler (eller deres nærmeste ledsagere), de inneholder kristendommens rette lære, og de har vært alminnelig anerkjente i den gamle kirken. Som kanoniske blir tekstene altså tilskrevet egenskaper som ikke nødvendigvis er iboende i dem som kritiske tekstutgivelsesgjensander. Historisk-kritisk forskning viser for eksempel at måten apostolisitetskriteriet ble

anvendt på, ikke er historisk holdbar. De fire evangeliene ble neppe skrevet av de forfatterne de er tilskrevet. Det er all mulig grunn til å anta at de opprinnelig sirkulerte anonymt. Først når problemstillinger som angikk de enkelte evangelieteksternes verdi i forhold til en kanon ble satt på dagsordenen, ble spørsmålet om forfatterskap aktualisert. Det var etter all sannsynlighet da de fikk overskriftene KATA MAΘΘΑΙΟΝ, “(Evangeliet) etter Matteus” osv. Til tross for at *inscriptio*ene altså er sekundære, tas de likevel med i de tekstkritiske utgavene av evangeliene. Rett nok finnes *inscriptio*ene i hele håndskriftoverleveringen, men de har ganske sikkert ikke vært del av de opprinnelige tekstene. Dette er ett eksempel på hvordan den tekstkritiske utgivelsen så å si blir kontaminert av tekstenes senere kanoniske identitet.

En annet problemstilling knytter seg til Apostelgjerningene. Dette skriftet har som kjent samme forfatter som Lukasevangeliet og hører sammen med dette som en slags del 2 i ett verk. På et gitt tidspunkt har imidlertid de to delene blitt løst fra hverandre, og første del har fått en ny identitet som “Evangeliet etter Lukas”. Det har åpenbart skjedd i løpet av den prosessen der man begynte å kanonisere “evangelier”, og trolig også etter at man begynte å gjøre samlinger av flere autoriserte evangelier i ett og samme håndskrift. De tekstkritiske utgavene av Det nye testamente rekonstruerer imidlertid ikke den opprinnelige helheten av Lukas og Apostelgjerningene, men bevarer den adskillelsen av dem som er et resultat av kanoniseringsprosessen redaksjon av tekstene der de fire evangeliene holdes samlet. Også her kan man henvise til at den opprinnelige tekstformen ikke er attestert i tekstoverleveringen – ingen håndskrifter er bevart som viser Lukas og Apostelgjerningene som ett skrift – men det er like fullt ingen tvil om at de to tekstene opprinnelig hørte sammen, for det fremgår klart av Apg 1,1. Ved å skille dem har man altså i dette tilfellet utgitt dem slik de fremstår i den senere kanoniske orden heller enn å presentere det antatte urdokumentet.

En rekke av brevene i Det nye testamente er egentlig blitt kanoniserte på sviktende premisser. Av de 21 brevene er det bare syv vi sikkert vet forfatteren til, ifølge moderne kritisk bibelvitenskap. Det er de syv sikre Paulus-brevene: Romerbrevet, 1 og 2 Korinterbrev, Galaterbrevet, Filipperbrevet, 1 Tessalonikerbrev og brevet til Filemon. Brevene til efeserne og kolosserne, 2 Tessalonikerbrev samt pastoralbrevene 1 og 2 Timoteus og Titus er derimot mest sannsynlig pseudepigrafiske, det vil si skrevet av andre i Paulus’ navn. De er hva mange vil kalle forfalskninger.³ Hebreerbrevet er som sagt et anonymt skrift, men ble opprinnelig kanonisert som et Paulus-brev. De katolske brevene er så godt som alle enten pseudepigrafiske eller feilaktig tilskrevet apostoliske forfattere; det samme gjelder Johannes’ åpenbaring.⁴ Når alle disse tekstene likevel utgis samlet som Det nye testamente, er det altså ikke den historisk-kritiske vurdering av de enkelte tekstenes opprinnelige egenart som ligger til grunn, men den vurdering av dem som ble gjort i den senere tradisjonen da de ble innlemmet i en kanonisk samling.

De tekstkritiske utgavene av Det nye testamente styres således, hva gjelder utvalget av tekster og deres rekkefølge, av 300-tallets kanon, ikke av selvstendige filologisk-historiske vurderinger av de enkelte tekstene. Ikke desto mindre bestreber man seg på for hver enkelt teksts vedkommende å etablere deres mest mulig opprinnelige, altså førkanoniske ordlyd. Slik sett er en utgave av Det nye testamente en hybrid mellom en utgave av kanon og en utgave av et visst antall an

³ Mer presist: Ektheten til Efeserbrevet, Kolosserbrevet og 2 Tessalonikerbrev har flere forsvarere enn hva som er tilfelle med pastoralbrevene. Men det dreier seg i alle tilfeller om mindretallsposisjoner i NT-forskningen. Man har ofte forsøkt å rettferdiggjøre forekomstene av pseudepigrافي i Bibelen ved å argumentere for at den slags litterær praksis ikke ble oppfattet i samtiden som forfalskning og forsøk på bedrageri. Dette er likevel neppe holdbart. For en utmerket nyere gjennomgang, se Baum (2001).

⁴ Nyanser: En del spesialister vil fortsatt forsvare ektheten til 1 Peter. Mange antar at Jakob, Judas og Åpenbaringen ikke er pseudepigrafiske, men homonyme, dvs. skrevet av forfattere med samme navn som apostelen og Jesus-brødrene.

tikke skrifter. Men om det er kanon man utgir, kan man reise spørsmålet om man ikke da heller burde forsøke å gi ut tekstene i den form de hadde den gang kanon ble endelig etablert, altså for eksempel på 300-tallet.⁵ Om det derimot er tekstenes opprinnelige form som er tekstkritikkens mål, burde på den annen side disse skrifternes senere kanoniske stilling egentlig være irrelevant.

I den tidlige fasen av kanoniseringsprosessen var det som sagt fremfor alt to hovedkriterier som gjaldt for at et skrift skulle få kanonisk status, nemlig apostolisitet og ortodoksi. Begge var nødvendige betingelser, men ingen av dem tilstrekkelige i seg selv. Det vil si, om et skrift ikke var ortodokst, kunne det per definisjon ikke være apostolisk. Av de mange tekstene som sirkulerte under navnet til en eller annen apostel, kunne bare de aksepteres som inneholdt det man i slutten av det andre århundre og senere anså som rett lære. Gjorde et skrift ikke det, fantes det to muligheter. Den ene var at skriftet måtte avvises i sin helhet fordi det ikke kunne være et autentisk apostolisk dokument. Det skjedde, som vi så, med Petersevangeliet, og også med Thomasevangeliet og andre “apokryfe” apostelskrifter. Den andre muligheten var å beholde skriftet, men samtidig korrigere tekststeder der læren var tvilsom.

På dette siste finnes det en rekke eksempler i de nytestamentlige håndskriftene. Dette er vist fremfor alt av Bart Ehrman i boken *The Orthodox Corruption of Scripture* (1993) som jeg kommer til å legge til grunn i det følgende. Ehrman tar utgangspunkt i at det i de første århundrene fantes flere divergerende oppfatninger av Jesus. Mange av

Den gresk-ortodokse kirken, som også språklig står i en ubrutt kontinuitet med antikkens kristendom, holder seg således til en *textus receptus*, snarere enn til nyere tekstkritiske utgaver av Bibelen. På samme grunnlag kunne man forsvare bruken av Vulgata i romersk-katolsk tradisjon: Historisk sett er Vulgata i en viss forstand mer “Bibelen” enn de moderne tekstkritiske utgavene av de greske og hebraiske tekstene er det.

dem kom til å bli fordømt som kjetterske. Slike heretiske kristologier er:

- 1) Adopsjonisme: Jesus var ikke født som Guds sønn, men ble adoptert, eller opphøyet, til denne status enten ved dåpen eller ved oppstandelsen.
- 2) Separatisme: Det var to atskilte personer i Jesus, en guddommelig og en menneskelig.
- 3) Doketisme: Jesus var bare tilsynelatende et menneske; han hadde ingen vanlig menneskelig kropp og følte ikke smerte eller andre menneskelige emosjoner.
- 4) Patripassianisme: Det var Gud selv som led og ble korsfestet.

Ehrman viser så at en del tekstvarianter i nytestamentlige håndskrifter må forklares ut fra ønsket om å eliminere lesninger som kunne brukes som støtte for den ene eller andre av disse kjetterske oppfatningene av Jesus. I det følgende skal jeg begrense meg til eksempler på 1) og 2), altså anti-adopsjonistiske og anti-doketiske tekstkorreksjoner.

Første eksempel:⁶

[...] og Den Hellige Ånd kom ned over ham i skikkelse av en due. Og det lød en røst fra himmelen: “Du er min Sønn, den elskede. I deg har jeg behag.”⁷ (Luk 3,22)

Flere tekstvitner har her en annen avslutning: “Du er min sønn; jeg har født deg i dag.” Denne varianten – vi kan kalle den *b* – er riktignok sjeldnere i håndskriftene, men den er bevitnet flere ganger i det andre århundret (i den gammellatinske oversettelsen Itala, samt hos Justin Martyr og Klemens av Alexandria). Den første tekstvarianten

(*a*) er, trass i at den er vanligere, derimot ikke attestert så tidlig.

⁶ Diskutert av Ehrman (1993, 62–67). Her og i de følgende eksemplene gjengir jeg de tekstkritiske resonnementene bare i kortform. For flere detaljer, og henvisninger til forskningslitteraturen, se Ehrman (1993).

⁷ Oversettelsene fra Det nye testamente her og for øvrig i denne artikkelen er hentet fra Det Norske Bibelselskaps utgave (1978).

Varianten *b* er et sitat fra Salme 2,7, hvor ordene henspiller på innsettelsesseremonien for Israels konge. *a* er samme tekst som Mark 1,11 og Matt 3,17. Hvilken av de to lesemåtene er den opprinnelige? Når håndskriftene er forskjellige, er det naturligvis fordi noen har forandret teksten på ett eller annet stadium i overleveringen. Hva er da mest sannsynlig – at *a* er blitt forandret til *b* eller det motsatte? I begge tilfeller ville det dreie seg om

at det var foretatt en harmonisering med en eldre tekst. Mer sannsynlig er det imidlertid at Luk 3,22 er blitt harmonisert med Mark 1,11 og Matt 3,17, enn at en tekst som i utgangspunktet samsvarte med disse skulle ha blitt harmonisert med Salme 2,7. (Ingen tilsvarende harmoniseringsforsøk er dessuten bevitnet i håndskriftoverleveringen for parallelltekstene i Mark og Matt.)

Viktigst i vår sammenheng er imidlertid *motivet*. En forandring av teksten fra *b* til *a*, altså fra “jeg har født deg i dag” til “i deg har jeg behag”, kan forklares ut fra ønsket om å korrigere en adopsjonistisk feiloppfatning av Kristus i Lukas’ tekst. At teksten skulle vært korrigert den andre veien, *til* en tekst som kunne tolkes adopsjonistisk, er derimot mindre sannsynlig. *b* er med andre ord *lectio difficilior*.

Endelig kan antagelsen at *b* er den opprinnelige teksten styrkes ved at Lukas også andre steder synes å antyde en adopsjonistisk kristologi: Ifølge Apostelgjerningene 10,37–38 fikk Jesus sine undergjørende evner etter at han var blitt salvet av Gud i dåpen; Apg 13,33 antyder på sin side at han først ble Guds sønn gjennom oppstandelsen.

Om *b* er den opprinnelige, men *a* den dominerende tekstformen i den versjonen av Lukasevangeliet som ble kanonisk, blir det altså et spørsmål hvilken tekst man skal trykke når man utgir “Det nye testamente”. Er det den førkanoniske urteksten, eller den teksten som kom til å bli resipert som kanonisk?

Et annet eksempel (Ehrman 1993, 69–70):

[Døperen Johannes taler:] Og jeg har sett det, og dette er mitt vitnesbyrd: Han er Guds Sønn. (Joh 1,34)

Her finnes det en variant av avslutningen som lyder: “Han er Guds utvalgte.” Denne varianten (*b*) finnes i Codex Sinaiticus (men er senere korrigert i håndskriftet), og i en del andre gamle tekstvitner, om enn langt fra i så mange som standardteksten (*a*). Men også her gir *lectio difficilior*-prinsippet grunn til å anta at *b* er opprinnelig: Korreksjon fra *b* til *a* er mer sannsynlig enn korreksjon fra *b* til *a*. Motivet er klart: “Guds utvalgte” er kristologisk for svakt, og potensielt adopsjonistisk, mens “Guds Sønn” slår fast den ortodokse kristologien.

Tredje eksempel (Ehrman 1993, 72–75):

Dette er begynnelsen til evangeliet om Jesus Kristus, Guds Sønn. (Mark 1,1)

Ordene “Guds Sønn” mangler i en mindre del av overleveringen, inkludert Codex Sinaiticus, samt hos Origenes. Det er vanskelig å forestille seg at noen skulle ha strøket ordene med vilje, så spørsmålet blir om de er blitt utelatt ved en forglemmelse i denne familien av tekstvitner, eller om de er tilføyd sekundært i den øvrige delen av overleveringen. Mot et argument om uteglemmelse⁸ står den betraktning at teksten befinner seg helt i begynnelsen av skriftet, der skriverens oppmerksomhet normalt burde være høy. Også her er det lett å se et motiv for en interpolasjon: Med de tilføyde ordene blir det klart at hovedpersonen er “Guds Sønn” allerede fra begynnelsen av, før evangeliets åpningsfortelling tar til, der Jesus kommer til Jordan og blir døpt. Også denne tekstforandringen har dermed et anti-adopsjonistisk formål.

Fjerde og siste eksempel handler om Jesus og disiplene i Getsemane-hagen (Ehrman 1993, 187–94):

⁴⁰Da han kom dit, sa han til dem: “Be om at dere ikke må komme i fristelse!” ⁴¹Han gikk fra dem, så langt som et steinkast, og falt på kne og bad: ⁴²“Far, om du vil, så ta dette beger fra meg! Men la din vilje skje, ikke min.” ⁴³Da viste en engel fra himmelen seg for ham og styrket ham. ⁴⁴Og han kom i dødsangst og bad enda mer inderlig, så svetten falt som blodråper til jorden. ⁴⁵Da han reiste seg

Teksten lyder på gresk ἀρχὴ τοῦ εὐαγγελίου τοῦ Ἰησοῦ Χριστοῦ υἱοῦ θεοῦ. Argumentet er at de to siste ordene er blitt uteglemte fordi θεοῦ slutter med de samme bokstavene som Χριστοῦ – altså en form for homoioteleuton-feil.

etter bønnen og kom tilbake til disiplene, fant han dem sovende, overveldet av sorg. ⁴⁶“Hvordan kan dere sove?” sa han. “Reis dere, og be om at dere ikke må komme i fristelse!” (Luk 22,40–46)

Den siterte teksten finnes i viktige og gamle tekstvitner, blant andre Codex Sinaiticus og hos Justin Martyr og

Irenaeus. Den var altså på plass i håndskrifter midt i det andre århundre. Men i de eldste greske papyrushåndskriftene som har denne delen av Lukas, samt i kodeksene Alexandrinus og Vaticanus, mangler versene 43–44. Heller ikke er det spor av dem hos Klemens av Alexandria eller Origenes, når de siterer passasjen. Denne tekstformen, hvor versene mangler, fantes altså også i håndskrifter i det andre århundre. Bevitnelsmessig lar det seg dermed ikke avgjøre om de to versene er opprinnelige eller en senere interpolasjon.

Hva så med interne kriterier? Passer beskrivelsen av Jesu dødsangst med det Lukas ellers sier om hans holdning til sin egen lidelse og død? Nei, den gjør ikke det. Om man sammenligner Lukas' skildring av lidelseshistorien med den som gis av Markus, Lukas' kilde og forelegg, kan man konstatere at Lukas gjennomgående redigerer bort tekst der Markus beskriver Jesus som redd og lidende. I stedet er Lukas' Jesus en person som har kontroll over situasjonen, både i Getsemane og under korsfestelsen. Det eneste unntaket er de to versene 22,43–44. Det som står der er altså utypisk for Jesus-skikkelsen hos Lukas.

En annen observasjon man kan gjøre, er at teksten henger svært godt sammen også uten de to versene. Faktisk er kontinuiteten i teksten bedre uten dem: Jesus sier til disiplene at de skal be om ikke å komme i fristelse, går fra dem, faller på kne og ber. Så reiser han seg, går tilbake til disiplene og irretsetter dem mens han på nytt oppfordrer dem til å be om ikke å komme i fristelse. Vi ser at fortellingen har en kiastisk struktur, med Jesu bønn som midtpunktet. Den plutselige åpenbaringen av en engel, og Jesu dødsangst og blodsvette, fremtrer som fremmedelementer i denne strukturen og som et brudd med komposisjonen.

De to versene hører altså sannsynligvis ikke hjemme i den opprinnelige Lukas-teksten. De er satt inn der på et tidlig tidspunkt i overleveringen. Også her kan et læremessig motiv for tekstforandringen identifiseres. Kirkefedrene Justin, Irenaeus og Hippolytus, som alle attesterer de to versene, bruker dem for å imøtegå et bestemt kristologisk kjetteri, nemlig doketisme. Versene beviser nemlig at Jesus hadde en menneskelig kropp og led som et menneske. Svetten som ble til dråper av blod i dødsangst, uttrykker på en intenst dramatisk måte Jesu menneskelighet. I det andre århundre florerte doketiske oppfatninger av Jesus, særlig innen de ulike såkalte gnostiske retningene. Ifølge disse oppfatningene var Jesus et guddommelig vesen som hadde åpenbart seg for menneskene, i en kropp som bare tilsynelatende gav ham utseende av et vanlig menneske. De to versene er derfor trolig satt inn for å imøtegå og forebygge en slik ikke-ortodoks forståelse av inkarnasjonen.

I de nyere utgavene av Nestle-Alands edisjon er versene 43–44 satt i doble klammeparenteser for å signalisere at versene betraktes som en interpolasjon. Noen bibeloversettelser utelater dem også, for eksempel New Revised Standard Version. Det Norske Bibelselskapets oversettelse lar dem på sin side stå, uten anmerkning.⁹ Det er i vår forbindelse verd å merke seg at de to versene har spilt en betydelig rolle i kristendommens senere historie; ikke minst den lutherske pietismen tok sterkt inntrykk av den lidende Jesus som svettet blod.¹⁰ De tilhører altså ubetinget "Bibelen" fra en virkningshistorisk synsvinkel, selv om de ikke fantes i det opprinnelige Lukasevangeliet som tekstkritikken primært ønsker å rekonstruere.

Avslutning

Eksemplene hentet fra tekstkritikken av Det nye testamente illustrerer et generelt poeng om sammenhengen mellom tekstkritikk og fortolkning. I valget mellom lesemåter kommer det også ideologiske momenter inn. Skrivere forbedrer teksten for å bringe den i samsvar med hva som er ideologisk korrekt, eller slik at den kan brukes for

⁹ I Bibelselskapets helt nye oversettelse (2005) anføres det imidlertid nå i en

note: "Versene mangler i noen håndskrifter". ¹⁰ Jeg takker Erik A. Nielsen, som påpekte dette i diskusjonen etter foredraget.

å understøtte en kontroversiell posisjon. Dette skjer ikke minst ved avskrift av tekster som tilkjennes autoritativ verdi, som altså i en aller annen forstand er, eller holder på å bli, "kanoniske". Den "vanskeligere" lesemåten som tekstkritikeren gjerne foretrekker, vil i slike situasjoner være den ideologisk mest problematiske, sett fra skriverens synsvinkel. For å identifisere motivet for en tekstkorupsjon må man derfor identifisere en kontroverssituasjon – man må med andre ord tre ut av det rene tekstarbeidet og relatere

tekstoverleveringssituasjonen til realhistorien, i vårt tilfelle teologihistorien. Tekstkritikeren må altså også være en historisk informert hermeneutiker. At det finnes en nødvendig indre sammenheng mellom tekstkritikk, fortolkning og historisk kontekst, er imidlertid et velkjent poeng i filologiens historie, og det er kanskje banalt å minne om det enda en gang.

Noe mindre banal er kanskje den hermeneutiske problemstillingen som knytter seg til forholdet mellom tekstkritikk/tekstutgivelse og tekstenes virkningshistorie, og som jeg her har forsøkt å skissere ved å bruke Det nye testamente som eksempel. Det nye testamente som begrep og som kanonisk korpus er yngre enn de tekstene som inngår i dette korpus. Man kan med god grunn si at Det nye testamente er et artefakt fra det 4. århundre. Ikke bare korpusets kanonisitet og avgrensing, men også tekstenes ordlyd er alt sammen produkter av tekstenes virkningshistorie, de er konstituert gjennom denne historien. Virkningshistorien er også utgangspunktet og grunnmotivasjonen for utgivelsen av dette tekstkorpuset. Den tekstkritiske utgaven av Det nye testamente danner nemlig grunnlag for bibeloversettelser som skal brukes i en religiøs praksis: i liturgien, til forkynnelse og til personlig oppbygelse.

Men tekstkritikken underminerer samtidig denne virkningshistorien ettersom den fremfor alt søker å etablere tekstene i den form de hadde før de ble kanonisert. Fra den vitenskapelige tekstkritikkens synsvinkel er tekstenes senere kanoniske status metodisk irrelevant. I så måte kan man si at utgivelsen av et tekstkritisk NT som sådant er et inkonsekvent foretagende. Man kunne jo i prinsippet godt tenkt seg en utgivelsespraksis der man brøt med kanon som styrende korpusprinsipp og i stedet utgav ulike samlinger med tidlig kristne tekster organisert ut fra andre kriterier og interesser enn de kristne kirkenes behov for en utgave av kanon. Man kunne for eksempel utgi samlinger av fortellinger om Jesus, uten hensyn til skillet mellom kanoniske og ikke-kanoniske “evangelier”. Man kunne utgi Paulus’ samlede verker – uten brevene til efeserne og kolosserne og pastoralbrevene, eller eventuelt med disse plassert i et tillegg under overskriften *Spuria et dubia*, slik man pleier for eksempel i utgaver av Platons dialoger. Eller man kunne laget samlede utgaver av hele den tidlige kristne brevlitteraturen, av litteraturen om apostlene, av apokalyptisk litteratur og så videre.

Om man imidlertid gjør et slikt tankeeksperiment, at man forlater Bibelen som tekstkritisk objekt og i stedet organiserer utgivelsen etter andre kriterier, hvor de bibelske tekstene er avkledd sin virkningshistoriske betydning som kanoniske, så reiser det seg et – for meg noe foruroligende – spørsmål som stiller på sin spiss forholdet mellom tekstkritikk og hermeneutikk i hermeneutikkbegrepets brede, filosofiske og eksistensielle forstand: Hvilken *mening* ville en slik utgivelsespraksis ha?

Litteratur

- Aadland, Erling. 1980. "‘Ars longa’ av Olaf Bull. En omtale av diktets metaperspektiv." *Eigenproduksjon*, 10, 46–77.
- Aagaard Olesen, Tonny. 2003. *Viden om. Kommentarens hermeneutik under hensyn til dens litteraturteoretiske og editionsfilologiske horisont*. Dr.avhandling, Københavns Universitet.
- Aarsleff, Hans. 1985. "Scholarship and Ideology. Joseph Bédier's Critique of Romantic Medievalism." McGann, Jerome J., ed. *Historical Studies and Literary Criticism*. Madison, University of Wisconsin press, 93–113.
- Baum, Armin Daniel. 2001. *Pseudepigraphie und literarische Fälschung im frŕhen Christentum*. Tübingen, Mohr. (Wissenschaftliche Untersuchungen zum Neuen Testament, Reihe 2, 138.)
- Bengtsson, Staffan. 2004. *Herders hieroglyf. Om den okända metoden i hans färfattarskap*. Uppsala, Uppsala universitet.
- Bengtsson, Staffan. Under utg. "The Challenge of Herder. Finding the Perspective of älteste Urkunde des Menschengeschlechts". Föredrag från konferansen "Herder as Challenge – Herausforderung Herder", 20–23 september 2006, Madison, Wisconsin.
- Benjamin, Walter. 1974. "Goethes Wahlverwandtschaften." *Gesammelte Schriften*, b. 1. Herausgegeben von Rolf Tiedemann und Hermann Schweppenhäuser. Frankfurt am Main, Suhrkamp.
- Bentley, Richard, ed. 1711. *Q.H.F. ex recensione et cum notis atque emendationibus R. B.* Cambridge [s.n.].
- Björkeson, Ingvar, övers. 2002. *Lucretius: Om tingens natur*. Tolkad och kommenterad av Ingvar Björkeson. Stockholm, Natur och kultur.
- Björling, Gunnar. 1938. *Där jag vet att du*. Helsingfors, Söderström.
- Björling, Gunnar. 1947. *Och leker med skuggorna i sanden. Urval lyrik 1937–1947*. Helsingfors, Söderström.
- Björling, Gunnar. 1952a. *Träd står i sina rader. Urval lyrik 1922–1936*. Helsingfors, Söderström.
- Björling, Gunnar. 1952b. *Så fjärran skäller. Korn och tanke. Urval aforismer 1922–1951*. Helsingfors, Söderström.
- Björling, Gunnar. 1957. *Du jord du dag. Urval lyrik 1939–1955*. Helsingfors, Söderström.
- Björling, Gunnar. 1958. *En mun vid hand. Urval lyrik 1930–1955*. Helsingfors, Söderström.
- Björling, Gunnar. 1959. *Hund skenar glad. Urval lyrik 1922–1955*. Helsingfors, Söderström.
- Björling, Gunnar. 1974. *Allt vill jag fatta i min hand. Urval av Erik Gamby*. Stockholm, FIB.
- Björling, Gunnar. 1975. *Det stora enklask dag. Urval av Bo Carpelan*. Stockholm, Rabén & Sjögren.
- Björling, Gunnar. 1989. *Valda dikter*. Stockholm, Wahlström & Widstrand. 2 b.
- Björling, Gunnar. 1991. *Jag viskar dig jord. Dikter 1956–1960*. Utv. Michel Ekman. Stockholm, Wahlström & Widstrand.
- Björling, Gunnar. 1995. *Skrifter*. Utg. Anders Olsson. Norrköping, Erikssons förlag. 5 b.
- Björling, Gunnar, utg. 1928. *Quosego. Tidskrift för ny generation*. Provalbum. Helsingfors, Söderström.
- Boeckh, August. 1877. *Encyklopädie und Methodologie der philologischen Wissenschaften*. Herausgegeben von Ernst Bratuscheck. Leipzig, Teubner.
- Bornstein, George & Ralph G. Williams, eds. 1993. *Palimpsest. Editorial Theory in the Humanities*. Ann Arbor, University of Michigan Press.
- Bornstein, George & T. Tinkle, eds. 1998. *The Iconic Page in Manuscript, Print, and Digital Culture*. Ann Arbor, University of Michigan Press.
- Borum, Poul. 1968. *Poetisk modernism. En kritisk introduktion*. Övers. av Hans Björkegren. Stockholm, Wahlström & Widstrand.
- Bowers, Fredson. 1959. *Textual and Literary Criticism*. Cambridge, Cambridge University Press.
- Brandes, Georg. 1899–1910. *Hovedstrømninger i det nittende Aarhundredes Literatur. Samlede Skrifter*. København, Gyldendal. 18 b.
- Brooks, Cleanth. 1947. *The Well Wrought Urn. Studies in the Structure of Poetry*. New York, Reynal & Hitchcock.
- Brøndum-Nielsen, Johs. 1917. "Danske lovhåndskrifter og dansk lovsprog i den ældre middelalder." *Arkiv för nordisk filologi*, 34, 105–37.
- Brøndum-Nielsen, Johs. & Svend Aakjær, udg. 1933. *Danmarks gamle landskabslove*. Udg. af Det Danske Sprog- og Litteraturselskab. Del 1, *Skånske Lov, Text 1–3*. København, Gyldendal.
- Brøndum-Nielsen, Johs., udg. 1961. *Corpus codicum Danicorum medii aevi, auspiciis regis Daniae Frederici IX editum*. Vol. 3, *Legem Scaniae e codice B 74 Bibl. Reg. Holm. et e codice coll. Reg. vetust. 3121, 4o Bibl. Reg.*

- Haun. phototypice expressam necnon et Jus ecclesiasticum Scaniae ex iisdem codicibus eodem more redditum.*
 Danice praefatus est Ioannes Brøndum-Nielsen. Hafniae, Munksgaard.
- Bull, Olaf. 1934. *Samlede digte*. Forord av Gunnar Reiss-Andersen. Oslo, Gyldendal.
- Bull, Olaf. 1987. *Ekko og regnbue. Notater fra en dikters verksted*. Utg. av Frans Lasson. Oslo, Gyldendal.
- Bull, Olaf. 1989. *Olaf Bull. Brev fra en dikters liv*. [Utg. av] Frans Lasson. Oslo, Gyldendal. 2 b.
- Burman, Lars & Barbro Ståhle Sjönell, utg. 2002. *Text och tradition. Om textedering och kanonbildning*. Stockholm, Svenska vitterhetssamfundet. (Nordiskt Nätverk för Editionsfilologer. Skrifter, 4.)
- Cohen, Philip, ed. 1991. *Devils and Angels. Textual Editing and Literary Theory*. Charlottesville, University of Virginia Press.
- Dahl, Per, Johnny Kondrup & Karsten Kynde, udg. 2005. *Læsemåder. Udgavetyper og målgrupper*. København, Reitzel. (Nordisk Netværk for Editionsfilologer. Skrifter, 6.)
- De Man, Paul. 1986. *The Resistance to Theory*. Manchester, Manchester University Press. (Theory and history of literature, 33.) Også utgitt Minneapolis, University of Minnesota Press.
- Deppman, Jed, Daniel Ferrer & Michael Groden, eds. 2004. *Genetic Criticism. Texts and Avant-textes*. Philadelphia, University of Pennsylvania Press.
- Ehrman, Bart D. 1993. *The Orthodox Corruption of Scripture. The Effect of Early Christological Controversies on the Text of the New Testament*. Oxford, Oxford University Press.
- Ekelöf, Gunnar. 1932. *sent på jorden*. Stockholm, Spektrum.
- Ekelöf, Gunnar. 1991. *Skrifter 1. Dikter 1927–1951*. Utg. av Reidar Ekner. Stockholm, Bonnier.
- Ekman, Michel. 1991. *Gunnar Björklings daterade manuskript. Med hänvisningar till hans tryckta verk*. Åbo, Åbo Akademis bibliotek.
- EP = Kierkegaard, Søren. 1869–81. *Af Søren Kierkegaards Efterladte Papirer*. Ved H.P. Barfod & H. Gottsched. Kjøbenhavn, Reitzel. 9 b.
- Ferrer, Daniel. 1998. "The Open Space of the Draft Page. James Joyce and Modern Manuscripts." Bornstein, George & T. Tinkle, eds. *The Iconic Page in Manuscript, Print, and Digital Culture*. Ann Arbor, University of Michigan Press, 249–67.
- Fjord Jensen, Johan. 1962. *Den ny kritik*. København, Berlingske.
- Forget, Philippe. 1984. *Text und Interpretation*. München, Wilhelm Fink.
- Frantzen, Allen J. 1990. *Desire for Origins. New Language, Old English, and Teaching the Tradition*. New Brunswick, Rutgers University Press.
- Frederiksen, Britta Olrik. 2001. "Om udgivelse af gammeldanske håndskrifter i 500 år – en skitse." *Collegium Medievale*, 14, 115–40.
- Gabler, Hans Walter. 1991. "Unsought Encounters." Cohen, Philip, ed. *Devils and Angels. Textual Editing and Literary Theory*. Charlottesville, University Press of Virginia, 152–66.
- Gabler, Hans Walter. 2002a. "There is virtue in virtuality." <http://timms.uni-tuebingen.de/List/List01.aspx?rpattern=UT_20020724_002_allcach2002_0001>
- Gabler, Hans Walter. 2002b. "For 'Ulysses'. A Once and a Future Edition." *Variants*, 1, 85–105.
- Gabler, Hans Walter. 2004. "A Tale of Two Texts: Or, How One Might Edit Virginia Woolf's To the Lighthouse." *Woolf Studies Annual*, 10, 1–30.
- Gabler, Hans Walter, George Bornstein & Gillian Borland, eds. 1995. *Contemporary German Editorial Theory*. Ann Arbor, University of Michigan Press.
- Gadamer, Hans-Georg. 1960. *Wahrheit und Methode. Grundzüge einer philosophischen Hermeneutik*. Tübingen, Mohr.
- Gadamer, Hans-Georg. 1976. *Wer bin Ich und wer bist Du? Kommentar zu Celans "Atemkristall"*. Frankfurt am Main, Suhrkamp.
- Gadamer, Hans-Georg. 1990. *Wahrheit und Methode. Grundzüge einer philosophischen Hermeneutik*. 6., durchgesehene Aufl. Tübingen, Mohr.
- Gadamer, Hans-Georg. 1993. *Gesammelte Schriften*. B. 8. Tübingen, Mohr.
- Gadamer, Hans-Georg. 2000. *Hermeneutik, Ästhetik, praktische Philosophie*. Herausgegeben von Carsten Dutt. Heidelberg, Winter.
- Ghemen, Gotfred af, udg. 1505. *Hær begynnes skonskæ logh paa ræth danskæ, och ær skiffi i xvij bøger oc hwer bogh haffuer sith register*.

- ok ær wæl offuer seeth och rættelighe corrigeret. Kiøbenhaffn, Gotfred af Ghemen.
- Gjerdåker, Johannes, overs. 2005. *Odor av Horats. Andre samling*. Gjendikting ved Johannes Gjerdåker. Oslo, Samlaget.
- Goodman, Nelson. 1968. *Languages of art. An approach to a theory of symbols*. Indianapolis, Bobbs-Merrill.
- Greetham, D.C. 1989. "Textual and Literary Theory. Redrawing the Matrix." *Studies in Bibliography*, 42, 1–24.
- Greetham, D.C. 1993. "Editorial and Critical Theory. From Modernism to Postmodernism." Bornstein, George & Ralph G. Williams, eds. *Palimpsest. Editorial Theory in the Humanities*. Ann Arbor, University of Michigan Press, 9–28.
- Greetham, D.C., ed. 1995. *Scholarly editing. A guide to research*. New York, The Modern Language Association of America.
- Gruppe, O.F. 1872. *Aeacus. fber die Interpolationen in den römischen Dichtern. Mit besonderer Rÿcksicht auf Horaz*. Berlin.
- Gumbrecht, Hans Ulrich. 2003a. *The Powers of Philology. Dynamics of Textual Scholarship*. Urbana, University of Illinois Press.
- Gumbrecht, Hans Ulrich. 2003b. *Die Macht der Philologie*. Aus dem Amerikanischen von Joachim Schulte. Frankfurt am Main, Suhrkamp.
- Gumbrecht, Hans Ulrich. 2004. *Diesseits der Hermeneutik. Die Produktion von Präsenz*. Frankfurt am Main, Suhrkamp.
- Haarberg, Jon. 2001. "Da den allmenne litteraturvitenskapen kom til Norge og fant seg en plass mellom historien og teorien." *Norsk litteraturvitenskapelig tidsskrift*, 2, 110–20.
- Hadorph, Johan, utg. 1676. *Then Gambla Skåne Lagh, Som i forna Tijder hafwer brukat warit, Och nu Aff ett Gammalt Pergamentz MS.to med flijt uthskrifwin, Medh Nyare Codicibus jempnfård och färbättrat, som på nästfälliande Blad finnes antecknat, Sampt Medh Hans Kongl. May:s Bekostnat uplagd*. Stockholm, Johann Georg Eberdt.
- Harris, Wendell V. 1992. *Dictionary of Concepts in Literary Criticism and Theory*. New York, Greenwood Press.
- Havnevik, Ivar, utg. 1971. *Lyrikkboken. Norske dikt fra Bjerregaard til Mehren*. [Stabekk], Den norske Bokklubben.
- Heidegger, Martin. 1972. *Holzwege*. Frankfurt am Main, Klostermann.
- Heidegger, Martin. 2005. *Konstverkets ursprung*. Introduktion: Hans-Georg Gadamer. Översättning och efterord: Sven-Olov Wallenstein. Göteborg, Daidalos.
- Henrikson, Paula. 2002. "Kampen om litteraturhistorien. Romantikerna som filologer." Burman, Lars & Barbro Ståhle Sjönell, utg. *Text och tradition. Om textedering och kanonbildning*. Stockholm, Svenska vitterhetssamfundet, 42–58. (Nordiskt Nätverk för Editionsfilologer. Skrifter, 4.)
- Henrikson, Paula. 2005. "Den historisk-kritiska utgåvan från historism till hermeneutik. En granskning av tysk editionsteori." Dahl, Per, Johnny Kondrup & Karsten Kynde, utg. *Læsemåder. Udgavetyper og målgrupper*. København, Reitzel, 51–75. (Noordisk Netværk for Editionsfilologer. Skrifter, 6.)
- Herder, Johann Gottfried. 1774. *Älteste Urkunde des Menschengeschlechts*. Riga, Hartknoch.
- Herder, Johann Gottfried. 1805–20. *Sämmtliche Werke*. Herausgegeben von Maria Carolina von Herder, Johann Georg Müller & Christian Gottlob Heyne et al. Tübingen, Cotta.
- Herder, Johann Gottfried. 1877–1913. *Sämmtliche Werke*. Herausgegeben von Bernhard Suphan, Carl Redlich, Reinhold Steig. Berlin, Weidemann. 33 b.
- Herder, Johann Gottfried. 1985–2000. *Werke*. Herausgegeben von Günter Arnold et al. Frankfurt am Main, Deutscher Klassiker Verlag. 10 b.
- Hohlenberg, Johannes. 1940. *Søren Kierkegaard*, København, H. Hagerups Forlag.
- Holm, Gösta. 1972. "Carl Johan Schlyter and Textual Scholarship." *Saga och Sed. Kungl. Gustav Adolf Akademiens Orsbok*, 1972, 48–80.
- Holmqvist, Bengt. 1987. *Kritiska ägonblick. Essäer, artiklar 1946–1986*. Urval av Torsten Ekbom & Olle Orrje. Stockholm, Bonnier.
- Horatius Flaccus, Quintus. *Carmina*. – Se Bentley (1711), Meineke (1834), Peerlkamp (1834), Vollmer (1907), Bailey (2001) og Gjerdåker (2005).
- Hölderlin, Friedrich. 1943–85. *Sämtliche Werke*. Herausgegeben von Friedrich Beissner. 8 b. i 15. Stuttgart, Kohlhammer.
- Hölderlin, Friedrich. 1975–2000. *Sämtliche Werke. Historisch-kritische Ausgabe*. Frankfurter Ausgabe. Herausgegeben von Dietrich E. Sattler. Frankfurt am Main, Stroemfeld/Roter Stern. 10 b.

- Imerslund, Knut, utg. 1997. *Norske dikt i 1000 år*. Oslo, Universitetsforlaget.
- Jauß, Hans Robert. 1970. *Literaturgeschichte als Provokation*. Frankfurt am Main, Suhrkamp.
- Jonsson, Inge. 1991. "Text och textkritik." Sjönell, Barbro Ståhle, utg. *Textkritik. Teori och praktik vid edering av litterära texter*, 27–41.
- Jordheim, Helge. 2003. *Läsningens vetenskap*. Gråbo, Anthropos. Originalutg., *Lesningens vitenskap: utkast til en ny filologi*. Oslo, Universitetsforlaget, 2001.
- Joyce, James 1984. *Ulysses*. Prepared by Hans Walter Gabler with Wolfhard Steppe and Claus Melchior. A Critical and Synoptic Edition. New York, Garland Publishing. 3 b.
- Kierkegaard, Søren. 1869–81. *Af Søren Kierkegaards Efterladte Papirer*
– se EP. Kierkegaard, Søren. 1909–48. *Søren Kierkegaards Papirer* – se Pap. Kierkegaard, Søren. 1920–36. *Samlede værker* – se SV2. Kierkegaard, Søren. 1997–. *Søren Kierkegaards Skrifter* – se SKS. Kimmerle, Heinz. 1974. "Die Entwicklungsgeschichte der Gedanken Schleiermachers über Hermeneutik." Schleiermacher, Fr.D.E.: *Hermeneutik*. 2., verbesserte und erweiterte Aufl. Heidelberg, Winter, 14–24.
- Kittler, Friedrich. 2002. *Maskinskrifter. Essäer om medier och litteratur*. Gråbo, Anthropos.
- Knox, Bernard. 1964. *The Heroic Temper. Studies in Sophoclean Tragedy*. Berkeley, University of California Press.
- Knudsen, Geir. 1990. "Litteraturforståelse i rundskrivs form." *Norsklæreren*, 10, 5–12.
- Kolderup-Rosenvinge, Janus Lauritz Andreas, udg. 1821–46. *Samling af gamle danske Love*. Kjøbenhavn, Deichmann.
- Kondrup, Johnny. 2005. "All magt til varianterne? Nogle overvejelser om critique génétique og New Philology." *Danske Studier*, 93–116. Kraggerud, Egil. 2005. "The Conjectural Legacy in Editing Horace Exemplified by the First Ode." *Symbolae Osloenses*, 80, 41–57. Krieger, Murray. 1956. *The New Apologists for Poetry*. Minneapolis, University of Minnesota Press. Lindroth, Sten. 1975. *Svensk lärdoms historia*. Stockholm, Norstedt. 4
b. Lombnæs, Andreas. 1990. "Thyrsos. Minne og gjentakelse i Olaf Bull: 'Ars longa –'." *Skriftserie for litteraturvitenskap ved Universitetet i Oslo*, 4, 60–76.
- Lombnæs, Andreas. 1994. *Natur/subjekt/språk. Lesninger i Olaf Bulls forfatterskap*. Dr.avhandling, Universitetet i Oslo.
- Lucretius Carus, Titus. *De rerum natura*. – Se Rouse & Smith, eds. (1975) og Björkeson, övers. (2002).
- Lüdeke, Roger. 2002. *Wi/e/derlesen. Revisionspraxis und Autorschaft bei Henry James*. Tübingen, Stauffenburg Verlag. (ZAA Studies, 14.)
- Ma, John. 1992. "Black Hunter Variations I–III." *Proceedings of the Cambridge Philological Society*, 40, 49–80.
- Martens, Gunter. 1991. "'Historisch', 'kritisch' und die Rolle des Herausgebers bei der Textkonstitution." *editio*, 5, 12–27.
- Martens, Gunter & Hans Zeller, Hrsg. 1971. *Texte und Varianten*. München, C.H. Beck.
- McDonald, Lee M. & James A. Sanders, eds. 2002. *The Canon Debate*. Peabody, MA, Hendrickson.
- McGann, Jerome J. 1983. *A Critique of Modern Textual Criticism*. Chicago, University of Chicago Press.
- McGann, Jerome J. 1985a. *The Beauty of Inflections. Literary Investigations in Historical Method and Theory*. Oxford, Clarendon.
- McGann, Jerome J. 1985b. "The Monks and the Giants. Textual and Bibliographical Studies and the Interpretation of Literary Works." Jerome J. McGann, ed. *Textual Criticism and Literary Interpretation*. Chicago, University of Chicago Press, 180–99.
- McGann, Jerome J., ed. 1985a. *Historical Studies and Literary Criticism*. Madison, University of Wisconsin press.
- McGann, Jerome J., ed. 1985b. *Textual Criticism and Literary Interpretation*. Chicago, University of Chicago Press.
- McLeod, Randall, ed. 1994. *Crisis in Editing. Texts of the English Renaissance. Papers given at the twenty-fourth Annual Conference on Editorial Problems, University of Toronto, 4–5 November 1988*. New York, AMS Press.
- Meineke, Augustus, ed. 1834. *Q. Horatius Flaccus*. Denuo recognovit et praefatus est Augustus Meineke. Berlin.
- Meyer, Conrad Ferdinand. 1963–86. *Sämtliche Werke. Historischkritische Ausgabe*. Herausgegeben von Hans Zeller & Alfred Zech. Bern, Benteli. 15 b.
- Montrose, Louis A. 1989. "Professing the Renaissance. The Poetics and Politics of Culture." Veeder, H. Aram, ed. *The New Historicism*. New York, Routledge, 15–36.
- Mortensen, Anders. 2000. *Tradition och originalitet hos Gunnar Ekeläuf*. Stockholm/Stehag, Symposion.

- Møller, Poul. 1836. "[Recension af] Nye Fortællinger af Forfatteren til en Hverdagshistorie. Udgivne af Johan Ludvig Heiberg. Andet Bind: Extremerne [...]." *Maanedsskrift for Litteratur*, 15, 135–63.
- Møller, Poul. 1855–56. *Efterladte Skrifter*. 3. Udg. København, Reitzel. 6 b.
- Nerval, Gérard de. 1974. *Œuvres*. Texte établi, présenté et annoté par Albert Beguin et Jean Richer. Paris, Gallimard. 2 b.
- Nielsen, Erik A. 1978. *Fortolkningens veje. Et lærestykke om Edgar Allan Poe*. København, Gyldendal.
- Nielsen, Erik A. 1998. *Solens fødsel. Seks tekster om kristendommens hemmeligheder*. Frederiksberg, Anis.
- Norheim, Thorstein. 1997. *Et dikt som aldri dør. Den dikteriske prosessen i Olaf Bulls lyrikk*. Hovedoppgave i nordisk litteraturvitenskap, Universitetet i Oslo.
- Ofstad, Erna. 1955. *Olaf Bulls lyrikk. En analyse av konfliktene i et livssyn*. Oslo, Gyldendal.
- Olsson, Anders. 1995. *Att skriva dagen. Gunnar Bjärtings poetiska värld*. Stockholm, Bonnier.
- Pap. = Kierkegaard, Søren. 1909–48. *Søren Kierkegaards Papirer*. Udg. af P.A. Heiberg, V. Kuhr & E. Torsting. København, Gyldendal. 11 b. i 20. (2. forøgede udg. ved Niels Thulstrup. København, Gyldendal 1967–78.) Peerlkamp, P.H., ed. 1834. *Q. Horatii Flacci carmina*. Recensuit P.H. Peerlkamp. Harlem, [s.n.].
- Rask, Rasmus. 1826. *Forsøg til en videnskabelig dansk Retskrivningslære med Hensyn til Stamsproget og Nabosproget*. København, Poppske Bogtrykkeri.
- Ricœur, Paul. 1983–85. *Temps et récit*. Paris, Seuil. 3 b. Rouse, W.H.D. & M.F. Smith, eds. 1975. Titus Lucretius Carus: *De rerum natura*. With an English translation by W.H.D. Rouse, rev. by M.F. Smith. Cambridge, Harvard University Press. (Loeb Classical Library.)
- Rubow, Paul V. 1938. *Den kritiske Kunst. En Afhandling om filologisk Litteraturforskning*. København, Gyldendal.
- Rüsen, Jörn. 1990. *Zeit und Sinn. Strategien historischen Denkens*. Frankfurt am Main, Fischer-Taschenbuch-Verlag.
- Rüsen, Jörn, Hrsg. 2001. *Geschichtsbewusstsein. Psychologische Grundlagen, Entwicklungskonzepte, empirische Befunde*. Köln, Böhlau. (Beiträge zur Geschichtskultur, 21.)
- Schlegel, Friedrich. 1988. *Kritische Schriften und Fragmente*. B. 5. Herausgegeben von Ernst Behler & Hans Eichner. Paderborn, Schöningh.
- Schleiermacher, Fr. D. E. 1974. *Hermeneutik*. Nach den Handschriften neu herausgegeben und eingeleitet von Heinz Kimmerle. 2., verbesserte und erweiterte Aufl. Heidelberg, Winter. (Abhandlungen der Heidelberger Akademie der Wissenschaften, philosophisch-historische Klasse, 1959, 2). [1. Aufl. 1959.]
- Schlyter, Carl Johan, utg. 1859. *Corpus iuris sueo-gotorum antiqui. Samling af Sweriges gamla lagar, på kongl. maj:ts nådigste befallning utgifven*. B. 9, *Skåne-Lagen, med ärkebiskopens i Lund Andreas Sunessons latinska bearbetning, skånska kyrkrätten och stadsrätten, samt åtskilliga stadgar för Skåne*. Stockholm, Haeggström.
- Schück, Henrik. 1932. "Minne af Johan Hadorph." *Svenska Akademiens Handlingar ifrån år 1886*, 43, 71–335.
- Shackleton Bailey, D.R., ed. 2001. *Q. Horatius Flaccus Opera*. 4., ed. K.G. Saur. (Bibliotheca Teubneriana.)
- Shackleton Bailey, D.R. 1971. "A.E. Housman as Textual Critic." *La critica del testo. Atti del Secondo Congresso Internazionale della Societ' Italiana di Storia del Diritto*. Firenze, Leo S. Olschki, 739–
48. Shillingsburg, Peter. 1997. *Resisting Texts. Authority and Submission in Constructions of Meaning*. Ann Arbor, University of Michigan Press. Sjönell, Barbro Ståhle, utg. 1991. *Textkritik. Teori och praktik vid edering av litterära texter*. Stockholm, Almqvist & Wiksell.
- SKS = Kierkegaard, Søren. 1997–. *Skrifter*. Udg. af Søren Kierkegaard Forskningscenteret ved Niels Jørgen Cappelørn, Joakim Garff & Johnny Kondrup [et al.]. København, Gad. Under udg., planlagt med 28 b. i 55 samt internet-version.
- SV2 = Kierkegaard, Søren. 1920–36. *Samlede Værker*. Udg. af A.B. Drachmann, J.L. Heiberg & H.O. Lange. 2. udg. København, Gyldendal. 15 b.
- Svedjedal, Johan. 1991. "Textkritisk litteraturteori. Några linjer i svensk och anglosaxisk textkritisk debatt." Sjönell, Barbro Ståhle, utg. *Textkritik. Teori och praktik vid edering av litterära texter*. Stockholm, Almqvist & Wiksell.
- Tanselle, G. Thomas. 1988. "Bibliographical History as a Field of Study." *Studies in Bibliography*, 41, 33–63.
- Tarrant, R.J. 1995. "Classical Latin Literature." Greetham, D.C., ed. *Scholarly Editing. A Guide to Research*. New York, The Modern Language Association of America, 95–148.
- Taylor, Gary. 1988. "The Rhetoric of Textual Criticism." *Text. Transactions of the Society for Textual Scholarship*, 4, 39–57.

- Taylor, Gary. 1994. "The Rhetorics of Reaction." McLeod, Randall, ed. *Crisis in Editing. Texts of the English Renaissance*. New York, AMS Press, 19–59.
- Thorsen, P.G., udg. 1853. *Skånske Lov og Eskils skånske Kirkelov, tilligemed Andreæ Sunonis lex Scaniæ prouincialis, skånske Arvebog og det tilbageværende af Knud de 6.s og Valdemar den 2.s Lovgivning vedkommende skånske Lov*. Kjøbenhavn, [s.n.].
- Veese, H. Aram, ed. 1989. *The New Historicism*. New York, Routledge.
- Vollmer, Friedrich, ed. 1907. *Quinti Horatii Flacci. Carmina*. Recensuit Fridericus Vollmer. Leipzig, Teubner. (Biblioteca Teubneriana.)
- Wandrup, Fredrik. 1995. *Olaf Bull og hans samtid. En uro som aldri dør*. Oslo, Gyldendal.
- Wellek, René & Austin Warren. 1949. *Theory of Literature*. New York, Harcourt, Brace.
- Wellek, René & Austin Warren. 1970. *Litteraturteori*. Overs. av Haakon Hofgaard Halvorsen. Oslo, Gyldendal.
- Western, Aug. 1921. *Norsk riksmåls-grammatikk for studerende og lærere*. Kristiania, Aschehoug.
- White, Hayden. 1973. *Metahistory. The Historical Imagination in Nineteenth-Century Europe*. Baltimore, Johns Hopkins University Press.
- Wilamowitz-Moellendorf, Ulrich von. 1907. *Einleitung in die griechische Tragödie*. Berlin, Weidmann.
- Woolf, Virginia. 1982. *The Diary of Virginia Woolf*. Ed. by Anne Olivier Bell & Andrew McNeillie. B. 3, 1925–30. London, Penguin.
- Woolf, Virginia. 2000. *To the Lighthouse*. Text ed. by Stella McNicol, with an introduction and notes by Hermione Lee. London, Penguin. (Penguin Classics.)
- Zander, Ulf. 1999. "Hur stort är fäderneslandet? Skånsk historia och dansk-svenska gränser från sekelslut till sekelslut." *Ale. Historisk tidskrift för Skåne, Halland och Blekinge*, 3, 12–30.
- Zeller, Hans. 1958. "Zur gegenwärtigen Aufgabe der Editionstechnik. Ein Versuch, komplizierte Handschriften darzustellen." *Euphorion*, 52, 356–77.
- Zeller, Hans. 1971. "Befund und Deutung. Interpretation und Dokumentation als Ziel und Methode der Edition." Martens, Gunter & Hans Zeller, Hrsg. 1971, *Texte und Varianten*. München, C.H. Beck, 45–89.
- Zeller, Hans. 1989. "Fünfzig Jahre neugermanistische Edition." *editio*, 3, 1–17.
- Zeller, Hans & Gunter Martens, Hrsg. 1998. *Textgenetische Edition*. Tübingen, Max Niemeyer. (Beihefte zu *editio*, 10.)

Forfattarar

Monika Asztalos (f. 1953), professor i klassisk filologi, især latin, ved Universitetet i Oslo (IFIKK). Har publicerat en tekstkritisk edition av en filosofisk/teologisk traktat av den svenske dominikanen Petrus de Dacia och en monografi om samme författare med en edition av hans brev. En tekstkritisk edition av Boethius' kommentar till Aristoteles' Kategorier är snart färdig för publicering, liksom en kommenterad översättning av samma verk till engelska. Har publicerat artiklar om Boethius' logiska skrifter. Är ansvarig för publiceringen av en databas med konjekturen som föreslagits till Horatius' dikter och leder ett forskningsprojekt kring detta. Har publicerat artiklar om antik romersk poesi.

Hans Walter Gabler (f. 1938), professor emeritus i engelsk litteratur och i editionsvetenskap vid Ludwig-Maximilians-Universität i München. Utgivare av den kritiska och synoptiska utgåvan av James Joyces *Ulysses* (1984) och kritiska utgåvor av Joyces *Dubliners* och *A Portrait of the Artist as a Young Man* (båda 1993); därtill aktiv deltagare i den editionsteoretiska diskussion som under nittonhundratalets sista årtionden utspelades mellan USA, England, Tyskland och Frankrike. Från 1996 till 2002 föreståndare för ett *Graduiertenkolleg* i München, "Textkritik als Grundlage und Methode historischer Wissenschaften". Numera rådgivare till projektet HyperNietzsche (www.hypernietzsche.org <<http://www.hypernietzsche.org/>>), som har ambitionen att utveckla en allmängiltig elektronisk infrastruktur för dokumentbaserad forskning.

Jon Haarberg (f. 1953), dr. art., professor i allmenn litteraturvitenskap ved Universitetet i Oslo. Har utgjeve bøker om tegnteori, om den norske 1800-tallsforfatteren A.O. Vinje og om renessanseparodi. Han har også skrive første del av *Verdenslitteratur. Den vestlige tradisjonen* (2007) og ei rekkje artiklar, bl.a. om filologiske grunnlagsproblem.

Paula Henrikson (f. 1975), fil. dr, forskarassistent i litteraturvetenskap vid Uppsala universitet. Disputerade på doktorsavhandlingen *Dramatikern Stagnelius* (2004). Är verksam som utgivare (Israel Holmström, C.J.L. Almqvist) och har publicerat editionsteoretiska uppsatser (bland annat i NNE Skrifter 4 och 6) samt boken *Textkritisk utgivning. Råd och riktlinjer* (Svenska Vitterhetssamfundet, 2007). Arbetar för närvarande med ett editionshistoriskt projekt. Ingår i styrelsen för Svenska Vitterhetssamfundet.

Johnny Kondrup (f. 1955), dr. phil., lektor i dansk litteratur ved Københavns Universitet. Medlem af Det Danske Sprog- og Litteraturselskab siden 1990; har udgivet værker af Johannes Ewald, Henrich Steffens og M. A. Goldschmidt for Selskabet. Medredaktør af *Søren Kierkegaards Skrifter* (1-55) siden 1993; har bl.a. realkommenteret *Forord* og *Stadier paa Livets Vei*. Medlem af styringsgruppen for *Henrik Ibsens skrifter* siden 1998. Initiativtager til Nordisk Netværk for Editionsfilologer 1995 og siden medlem af dettes planlægningsgruppe. Har bl.a. bidraget til bd. 1 og 4 i Netværkets skriftserie og redigeret bd. 2 og 6 (sm. m. andre).

Anders Olsson (f. 1949), professor i litteraturvetenskap i Stockholm sedan 2004. Verksam också som lyriker och kritiker. Disputerade 1983 på avhandlingen *Ekeläfs nej*. Har också gett ut monografierna *Att skriva dagen. Gunnar Björklings poetiska värld* (1995), *Läsningar av Intet* (2000) och *Skillnadens konst. Sex kapitel om moderna fragment* (2006). Har också publicerat essäerna *Den okända texten. En essä om tolkningsteori från kyrkofäderna till Derrida* (1987), *Den andra fädan. En essä om melankoli och kannibalism* (1992) (med Daniel Birnbaum) samt *Ekelunds hunger* (1996). Gav ut Gunnar Björklings *Skrifter* I–V 1995.

Einar Thomassen (f. 1951), professor i religionsvitenskap ved Universitetet i Bergen. Har utgjeve bøker og artiklar om antikkens kristendom, ortodoksi og kjetteri, islamsk mystikk, ulike komparative religionsvitenskaplege emne og filologisk teori og metode. Han har også publisert kritiske utgåver og omsetjingar av tekstar på koptisk, gresk og arabisk. Den seineste boka er *The Spiritual Seed: The Church of the "Valentinians"* (2006).

Redaktører

Odd Einar Haugen (f. 1954), dr.philos., professor i norrøn filologi, Universitetet i Bergen. Dr.avh. om resensjonsmetodikk, *Stamtre og tekstlandskap* (1992). Har publisert ei rekkje arbeid om edisjonsfilologi, også frå digital synsvinkel. Har også publisert lærebøker, m.a. *Grunnbok i norrønt språk* (4. utg. 2001) og redigert fleire antologiar, seinast *Handbok i norrøn filologi* (2004, tysk utg. 2007). Redaktør av *Maal og Minne* (1995–2005), leiar av *Medieval Nordic Text Archive* (2001–).

Christian Janss (f. 1966), dr. art., leiande filolog ved *Henrik Ibsens skrifter*, Universitetet i Oslo. Dr. avh. om Friedrich Hölderlin: *“Der Rhein” – Hölderlins Metapher* (2001). Har utgjeve bl.a. *Lyrikkens liv. Innføring i lyrikklesning* – saman med Christian Refsum (2003); *Over alle tinder. Goethe og Faust* – saman med John Ole Askedal (2005), dessutan artiklar om edisjonsfilologi, Goethe, Kleist, Rilke. Har bidratt til b. 6 i NNEs skriftserie. Medlem av planleggingsgruppa for Nordisk Nettverk for Edisjonsfilologar.

Tone Modalsli (f. 1942), cand. philol., førsteamanuensis, leiar av Handskriftsamlinga, Nasjonalbiblioteket. Medlem av redaksjonen for Henrik Ibsens skrifter med særleg ansvar for manuskriptbeskrivingane. Har utgitt Ibsens manuskript til Catilina (saman med Jon Gunnar Jørgensen, 2000). Har bidratt til b. 5 og 6 i NNEs skriftserie og redigert b. 3 saman med andre. Medlem av planleggingsgruppa for Nordisk Nettverk for Edisjonsfilologar.

Filologi og hermeneutikk tek opp til drøfting forholdet mellom filologi og hermeneutikk, to disiplinar som kvar for seg har lange tradisjonar. Hermeneutikken har gått frå å vere ein filologisk metode – forklaring av vanskeleg tilgjengelege skrifter – til å bli ei allmenn, filosofisk framstilling av kva forståing er og kan oppnå, samstundes med at filologien har utvikla seg til eit spesialisert fagområde. I dag vert hermeneutikken hovudsakleg forvalta i fag som litteraturvitskap, filosofi og teologi, medan filologien, og i særleg grad edisjonsfilologien, i stigande grad har hamna i ytterkantane av dei akademiske institusjonane.

Bidraga i boka ser nærare på forholdet mellom filologi og hermeneutikk i lys av at dei har skilt lag som disiplinar, men likevel heng nært saman på eit praktisk og teoretisk plan. Med eksempel frå ulike tekster, forfattarar og fag gjev boka eit riss av både metodologiske problem og praktiske vanskar. Bidraga viser at horisonten til lesarane og utgjevarane og deira forståing av teksten er avgjerande for kva dei oppfattar som rett og gale i ein tekst, som viktig eller uviktig. På same tid verkar teksten sjølv inn på korleis han skal lesast, gjennom den materielle sida, eller også gjennom bakanforliggjande ideologiske, maktpolitiske og teologiske moment.

Filologi og hermeneutikk byggjer på foredrag frå konferansen med same namn, Oslo, 16.–18. september 2005. Boka er det sjuande bandet i skriftserien til Nordisk Nettverk for Edisjonsfilologar.